ПОНЕДЕЛНИК

**СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ,
ПОЛИТИКА И КУЛТУРА**

година седемнадесета

11/12

София, 2014

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Добрев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Владимир Трифонов**
Генка Николова
Иван Динков-младши
Харалампия Чунева

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов“,
фондация „Академия Европа“
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

Понеделник

Списание за теория, политика и култура

Мисли и афоризми 5

Теория

Борис Гуселетов Социалистическата алтернатива на неолиберална модел на глобализация – реалност или утопия? 7

Международна политика

Дончо Дончев Си Дзинпин за „Китайската мечта" 21

Дилян Начев За СИРИЗА и партията на Европейската левица отвъд митовете 27

Политика

Ивка Цакова След 25 години: олигархизация на българската политика 35

Левицата – минало, настояще и бъдеще

Димитър Генчев Янко Сакъзов (Страници от политическата му биография) 43

Общество

Константинка Калайджиева Поколенията ще ни съдят – перманентната книгохранилищна криза на Българската национална библиотека 55

Социална политика

Максим Мизов Странната поетика на протестните пространства 74

Съдържание

Икономика

Васил Сгурев Магията на ГОЛЕМИТЕ ДАННИ 88

История

Чавдар Добрев Унгарските събития от октомври 1956 г. – първа революция за обновяване на социализма 95

Култура

Матей Шопкин Стихове 122

Анжел Вагенщайн Отвъд стените
Вместо изповед
(Откъс от непубликувана автобиографична новела) 127

Милан Колев Разкази 143

In memoriam

Михаил Савов 152

Революциите никога не доживяват до зрялост, защото преди това падат в гроба, който са изкопали за противниците си.

⚜

Понякога България се изявява като неизносено дете на европейската цивилизация.

⚜

При двама еднакво гадни подлеци единият е по-голям от другия.

⚜

Не избирай за приятел човек, който твърди, че хората се раждат по природа лоши.

⚜

Нацизмът е карамелизиран национализъм.

⚜

Всяка победа, завоювана с коварство, се превръща в поражение при сблъсъка с по-голямо коварство.

⚜

Героите по-дълго оцеляват в тъмници и непроходими лесове.

⚜

Ако управляващите („комунисти") не бъдат най-строги съдии на самите себе си, ще се окажат на подсъдимата скамейка на историята.

(Заключителна реплика от пиесата „Съдии на самите себе си", произнесена на 13.I.1973 г. на сцената на Младежкия театър.)

⚜

Човек е толкова добър, колкото му е дадено от Господ, и толкова лош, колкото му позволяват хората.

Кольо Георгиев

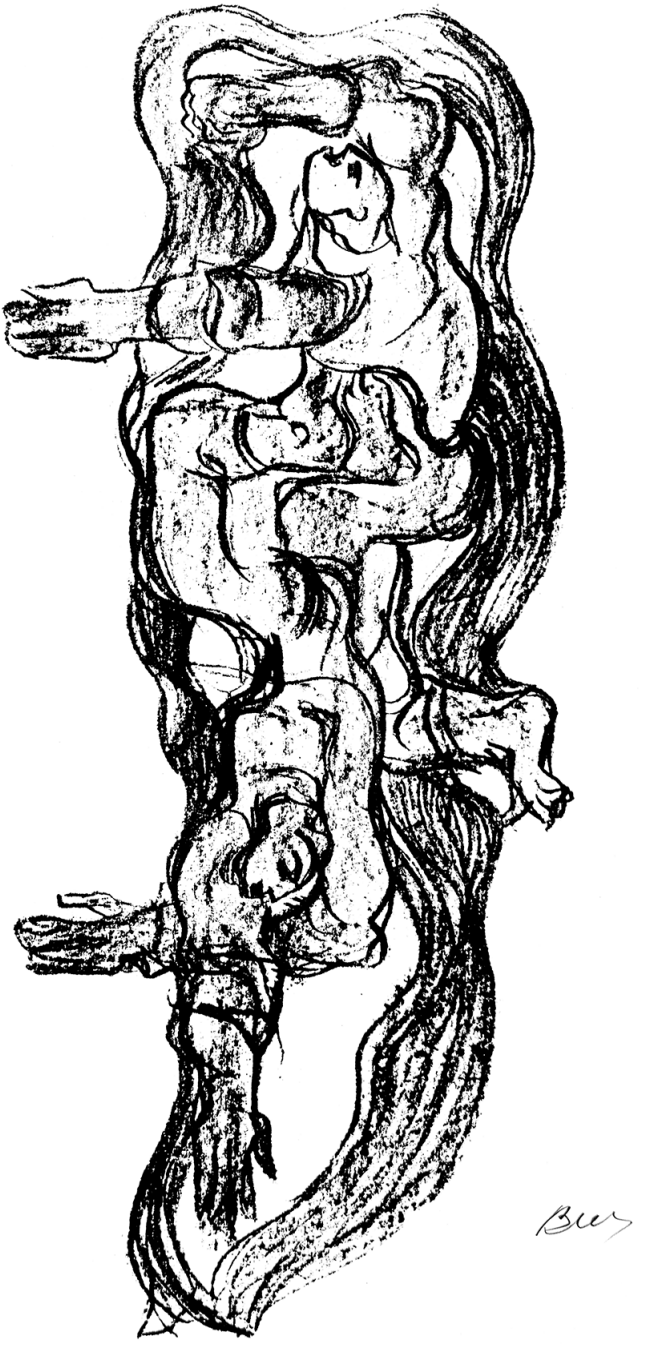

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА АЛТЕРНАТИВА НА НЕОЛИБЕРАЛНИЯ МОДЕЛ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ – РЕАЛНОСТ ИЛИ УТОПИЯ?

Борис Гуселетов

Борис Гуселетов *– професор в Европейския институт JUSTO и ръководител на Центъра за международни проекти и програми към института „Справедлив свят". Почетен член на Всекитайската академия за обществени науки. Автор на повече от 160 научни публикации, включително 3 монографии.*

След кратко затишие на фронта на политическите идеи идеологическият дискурс отново става актуален и нужен. Глобалният характер на скорошната световна финансово-икономическа криза, нейният мащаб и последици, от една страна, показаха слабостта на неолиберална модел на икономика, основана на непоклатимите ценности на „свободния пазар" и почти пълната ненамеса на държавата, а от друга – провокираха интерес към съвременните социалистически идеи и към преоценка на либералния модел на икономиката, който според много експерти предизвика тази криза. Затова не е случайно, че осмислянето на изводите и последиците от неолибералните реформи на фона на разразилата се финансова криза все по-явно придобива формата на дихотомия: социализъм–либерализъм.

Струва си да напомним, че именно левите изготвиха в началото на XX в. проекти за преустройство на обществото, които доведоха до създаването на социалистически и капиталистически лагери. В резултат социализмът и социалистическите ценности така се вписаха в политическата теория и практика на западната цивилизация, че можем и ние след Р. Дарендорф да наречем XX в. не само век на социалдемокрацията, но и век на реализацията на социални утопии.

Крахът на СССР, разрушаването на световната социалистическа система, включването на постсоциалистическите страни в третата вълна на демократизация, както и успехите на държавите на всеобщото благоденствие дадоха основание да се говори за намаляване на ролята на идеологиите в политическия процес и за отдръпване на идеологията от публичния дискурс. Тази гледна точка беше използвана за една или друга интерпретация още от Д. Бел *(Bell, D., 1964)*

и Х. Аренд *(Arendt, 1973).* Първият автор свързва този процес с деидеологизацията на масовата култура, която се превръща в главен инструмент за формиране на начина на живот, на нормите и ценностите, на културата. Вторият автор поставя акцент върху факта, че за разлика от тоталитарното в плуралистичното общество идеологията не може да бъде доминираща. Квинтесенцията на тези идеи намери отражение в книгата „Краят на историята?" на Фр. Фукуяма *(Fukuyama, 1989),* който прокламира гибелта на комунистическата идеология и прехода към общество, основано на свободна конкуренция между различни типове култура.

Политическите тенденции през втората половина на XX в., свързани с идеологическото сближаване между консерватизма и либерализма, а по-късно между либерализма и социализма, приключиха със създаването на държавата на всеобщото благоденствие в Европа. В хода на реформите от 70–80-те години по време на възхода на рейгъномиката и тачъризма социалдемокрацията сериозно преразгледа своите традиционни програмни постановки. В класически пример за компромиса между десните и левите се превърна Манифестът Блеър–Шрьодер, приет през 1999 г. Социалдемократите, търсейки „златната среда" между интересите на цялото общество и на отделните негови слоеве, декларираха: „Ние сме за пазара, но сме против пазарното общество."

В края на XX в. много изследователи констатираха сериозна криза на политическите партии, която се изразяваше в намаляване на доверието към тях, в съкращаване на членската им маса, в девалвация на идеологическите ценности. Политическата борба все повече започна да напомня конкуренция на имиджи, вместо да е противоборство на идеи и програми. В тези условия „партиите на мнозинството" започнаха да се преместват към центъра на политическото пространство, опитвайки се да се превърнат в „*catch-all*" партии, докато поддръжниците на крайните идеи се маргинализираха. В хода на този процес програмите на системните партии опоненти започнаха все по-малко да се различават една от друга. Либералите активно включваха в своите програми социална съставка, а социалистите и социалдемократите фактически се отказаха да използват понятието „социализъм". Показателни във връзка с това са изборите, в които основните конкуренти всеки път финишират с почти равен резултат. Такава ситуация се наблюдаваше в Норвегия и Швеция през 2014 г., в Германия и Италия през 2013 г., в Гърция и Холандия през 2012 година.

Левите партии, загубвайки своята традиционна електорална база, по-тежко от другите партии преживяха кризата, свързана с изборни поражения. И въпреки че социалистите и социалдемократите през втората половина на XX в. започнаха активно да отстъпват от класовия подход, опитвайки се да разширят своя електорат с други социални групи, социалистическата реторика се оказваше все по-малко нужна. Отчасти причина за това е, че в редица западноевропейски страни беше достигнато високо равнище на социални права и придобивки. Друга част от обяснението е, че в дневния ред на обществото влязоха проблеми като регулацията на чуждестранната работна ръка или мястото на дадена страна в новата световна политическа и икономическа система. А консерваторите и представителите на десницата артикулираха тези проблеми по-добре.

Самите социалдемократи, идвайки на власт (Великобритания, Германия, Испания, Италия, Норвегия, Франция и т.н.), бяха принудени да извършват ре-

форми, свързани с въвеждането на мениджърския подход в държавното управление, който в същината си е основан върху неолиберални ценности. Можем да си спомним амбициозната програма на Г. Шрьодер *Agenda 2010*, която предвиждаше оттегляне на държавата от много социални задължения с цел икономия на бюджетни средства и която стана причина за създаването на горепосочения Манифест Блеър–Шрьодер.

Важно е да отбележим, че социалистите и социалдемократите разполагат с влиятелната международна организация – Социалистически интернационал, възникнал през 1951 г. Днес той обединява 168 социалистически, социалдемократически и работнически партии от 132 държави от всички континенти. Сред тях има управляващи и опозиционни, парламентарни и извънпарламентарни партии.

В последно време в Социнтерна се случват интересни трансформации. До началото на XXI в. ключова роля в тази организация играеха водещите западноевропейски партии – германските, финландските и шведските социалдемократи, испанските и френските социалисти, британските и норвежките лейбъристи. След последния конгрес на Социнтерна обаче, който се проведе в Кейптаун през август 2012 г., на преден план започнаха да излизат представителите на Азия, Африка, Латинска Америка, на страните от Централна и Източна Европа.

За авторитета на Социнтерна свидетелства фактът, че много партии от постсоциалистическото пространство след получаването на независимост на своите страни се опитаха активно да се включат в работата му, полагайки много усилия да бъдат приети в неговите редове. Ще отбележим, че социалистическото движение в редица страни от този регион се намира в стадий на формиране и понякога носи маргинален характер, особено в постсъветското пространство. Това е свързано с неустойчивостта на партийните системи и с неспособността на партиите и техните лидери да консолидират усилията си. За изминалите 24 години от разпадането на СССР почти във всички страни от региона възникнаха левоцентристки партии, но не всички от тях се превърнаха в парламентарни и не всички станаха членове на Социнтерна (вж. Табл. 1). Наистина в последно време грузинските, киргизстанските и молдовските социалдемократи станаха не просто парламентарни партии, те влязоха и в състава на управляващи коалиции.

Социалистическото движение в повечето страни от Централна и Източна Европа, независимо от негативния опит на комунистическата епоха, още през 90-те години на XX в. успя да се институционализира, да си изработи определена позиция, да придобие електорален опит и да се закрепи в политическата система в качеството на парламентарни партии. Нещо повече, в редица страни от Източна Европа – Литва, Румъния, Словакия, Хърватия – социалистите са управляващи партии.

В периода 2006–2010 г. и от 2012 г. до днес министър-председател на Словакия е Р. Фицо, лидер на левоцентристката партия СМЕР („Курс към социалдемокрация"). В Хърватия от 2011 г. насам премиер е председателят на Социалдемократическата партия З. Миланович.

През 2012 г. Социалдемократическата партия на Румъния в състава на коалицията „Социаллиберален съюз" победи на парламентарните избори и лидерът на тази партия В. Понта стана министър-председател на страната.

Таблица 1. Лявоцентристки партии от постсоциалистическите страни – членки на Социнтерна

Страна	Партии, представени в Социнтерна	Статут в Социнтерна	Наличие на група в националния парламент
Армения	1	Пълноправен член	Парламентарна
Азербайджан	1	Консултативен член	–
Беларус	2	Консултативен член Наблюдател	–
Грузия	1	Консултативен член	Парламентарна, управляваща в коалиция
Казахстан	1	Консултативен член	–
Киргизстан	1	Наблюдател	Парламентарна
Молдова	1	Пълноправен член	Парламентарна, управляваща в коалиция
Русия	1	Пълноправен член	Парламентарна
Украйна	1	Консултативен член	–
България	2	Пълноправен член (2) Наблюдател	Парламентарна
Босна и Херцеговина	1	Пълноправен член	Парламентарна, управляваща в коалиция
Унгария	1	Пълноправен член	Парламентарна
Латвия	1	Консултативен член	Парламентарна
Литва	1	Пълноправен член	Парламентарна, управляваща в коалиция
Македония	1	Наблюдател	Парламентарна
Полша	2	Пълноправен член Наблюдател	Парламентарна
Сърбия	2	Пълноправен член Наблюдател	Парламентарна
Словакия	1	Пълноправен член	Парламентарна, управляваща в коалиция
Словения	1	Наблюдател	Парламентарна
Румъния	1	Пълноправен член	Парламентарна, управляваща в коалиция
Хърватия	1	Пълноправен член	Парламентарна, управляваща
Черна гора	2	Пълноправен член (2)	Парламентарна
Естония	1	Консултативен член	Парламентарна, управляваща в коалиция

Във водещите страни от Западна Европа обаче социалдемократите и социалистите в последно време губят позиции. Говорейки за изборните поражения на някога силните социалдемократически, социалистически и лейбъристки партии, мо-

жем да си спомним, че през 2013 г. норвежките лейбъристи претърпяха поражение на парламентарните избори, след като 8 години управляваха страната. През 2010 г. британските лейбъристи, които управляваха от 1997 г., също претърпяха поражение на парламентарните избори. През 2011 г. Испанската социалистическа работническа партия напусна правителството, което беше оглавявала от 2004 година.

Проведените през май 2014 г. избори за Европарламент показаха, че повечето общоевропейски партии, освен „Европейски консерватори и реформисти", „Европа на свободата и пряката демокрация" и „Обединени европейски леви и зелени на Северна Европа", са загубили подкрепа. Затвърдили са своите позиции десните радикали от Алианса на европейските национални движения (+2.93%), които единствено заради вътрешните си противоречия и конфликти не успяха да образуват собствена група в новия Европарламент (вж. Табл. 2).

В процентно отношение най-големи загуби понесе консервативната Европейска народна партия, чийто резултат в сравнение с предишните избори през 2009 г. и 2004 г. спадна с повече от 7%.

Партията на европейските социалисти практически съхрани резултатите си от предишните избори (-0.5%).

А европейските леви, обединяващи бившите и днешните комунистически партии в България, Унгария, Германия, Чехия, Франция и други страни, получиха съществена подкрепа, увеличавайки резултата си от 4% на почти 7%.

Таблица 2. Сравнителни резултати от европейските избори през 2014, 2009 и 2004 г.

Депутатска група	Общоевропейска партия	Мандати 2014	Мандати 2009	Мандати 2004
ЕНП (Европейска народна партия)	Европейска народна партия (ЕНП)	221 (29.43%)	274 (37%)	288 (36.6%)
ПАСД (Прогресивен алианс на социалистите и демократите)	Партия на европейските социалисти (ПЕС)	191 (25.43%)	194 (26%)	218 (27.3%)
ЕКР (Европейски консерватори и реформисти)	Алианс на евроконсерваторите и реформистите (АЕКР)	70 (9.32%)	57 (7%)	41 (3.7%)
АЛДЕ (Алианс на либералите и демократите за Европа)	Алианс на либералите и демократите за Европа (АЛДЕ)	67 (8.92%)	85 (11%)	99 (12%)
ОЕЛ-ЗСЕ (Обединени евролеви и зелени на Северна Европа)	Партия на евролевите (ПЕЛ), Северни леви еколози	52 (6.92%)	35 (4%)	36 (5.6%)
ЕЗ-ЕСА (Еврозелени – Европейски свободен алианс)	Еврозелени и Европейски свободен алианс (ЕЗ-ЕСА)	50 (6.66%)	57 (7%)	40 (5.73%)
ЕСПД (Европа на свободата и пряката демокрация)	Движение за Европа на свободите и демокрацията (ДЕСД)	48 (6.39%)	32 (4%)	21 (5%)
Неприсъединили се, в това число независими	Алианс на европейските национални движения (АЕНД)	52 (6.93%)	32 (4%)	45 (6%)

Крайно ниски резултати на тези избори получиха социалистите и социалдемократите в Унгария, Холандия, Гърция, Ирландия, Испания, Литва, Полша, Словакия, Словения, Чехия и Франция (вж. Табл. 3), въпреки че в Холандия, Литва, Словакия, Чехия и Франция те са на власт.

Таблица 3. Представителство на социалистическите и левите партии в Групата на социалистите и демократите след изборите през 2014 г.

№	Страна	Партия	Мандати през 2014	Мандати през 2009
1	Австрия	Социалдемократическа партия	5	5
2	Белгия	Социалистическа партия на Валония; Социалистическа партия на Фландрия	4 (3+1)	5 (2+3)
3	България	Социалистическа партия	4	4
4	Великобритания	Лейбъристка партия	20	15
5	Унгария	Социалистическа партия; Демократическа коалиция	4 (2+2)	4
6	Германия	Социалдемократическа партия	27	23
7	Холандия	Партия на труда	3	3
8	Гърция	Маслинено клонче; Река	4 (2+2)	9
9	Дания	Социалдемократическа партия	3	3
10	Ирландия	Лейбъристка партия	1	2
11	Испания	Социалистическа работническа партия	14	21
12	Италия	Демократическа партия	31	21
13	Кипър	Социалдемократи	2	1
14	Латвия	Социалдемократическа партия	1	1
15	Литва	Социалдемократическа партия	2	3
16	Люксембург	Социалистическа партия	1	1
17	Малта	Лейбъристка партия	3	3
18	Полша	Съюз на левите демократи	5	6
19	Португалия	Социалистическа партия	8	7
20	Румъния	Социалдемократическа партия	16	11
21	Словакия	Социалдемократическа партия	4	5
22	Словения	Социалдемократическа партия	1	2
23	Франция	Социалистическа партия	13	14
24	Финландия	Социалдемократическа партия	2	2
25	Хърватия	Социалдемократическа партия	2	–
26	Чехия	Социалдемократическа партия	4	7
27	Швеция	Социалдемократическа партия	6	5
28	Естония	Социалдемократическа партия	1	1
		ВСИЧКО	**191 (751)**	**159 (736)**

Нелоши резултати получиха опозиционните леви партии във Великобритания, Италия и Португалия, които изпревариха своите основни конкуренти от десницата, също на власт в тези страни.

Като цяло тези европейски избори не промениха съществено съотношението на силите в Европейския парламент, в който както и преди основни фракции остават дясноконсервативната група на народняците и групата на социалистите и демократите. Трябва да признаем, че независимо от нарастването на протестните движения, свързани с проявите на кризата в Европа (увеличение на безработицата, съкращаване на социалните разходи), социалистите така и не можаха да закрепят своите позиции и да умножат своя политически капитал на тези избори. Въпреки че към началото на избирателната кампания техните шансове за победа бяха напълно реални (Гуселетов, Б., 2014).

При това социалистите сключиха неформално коалиционно споразумение със своите отдавнашни опоненти от Европейската народна партия, в резултат на което им се наложи да подкрепят Ж.-К. Юнкер за поста председател на Европейската комисия. На свой ред представителят на социалистите М. Шулц запази за още 2 години и половина поста си на председател на Европейския парламент. Едва ли това споразумение ще издигне авторитета на Партията на европейските социалисти в близко и по-далечно бъдеще.

По съвсем друг начин изглежда ситуацията в страните от Латинска Америка, които днес се превръщат в център на лявото движение. Този регион, който след края на 80-те години беше превърнат в лаборатория на неолибералните реформи, се отказва от модела на „капиталистическия рай" и все повече върви към демократизация на обществения живот, към кейнсианска икономическа система, към защита на своите национални интереси в глобализиращия се свят.

През 2003 г. във водещата страна на Латинска Америка – Бразилия, след дълги години управление на десницата президент стана лидерът на Партията на труда Л. да Силва, който заемаше този пост до края на 2010 г. През 2000-те години, благодарение на неговата политика, в Бразилия настъпи огромна икономическа и социална промяна, ключови точки на която бяха твърдата финансова политика и контролът над инфлацията. Освен това правителството на Л. да Силва разработи система от социални програми, главната от които беше т.нар. семеен пакет, благодарение на които 12 млн. най-бедни бразилски семейства получиха неголеми ежемесечни парични добавки, при условие че децата им ходят редовно на училище и че са им направени необходимите имунизации. Според данните на бразилския Фонд за изучаване на общественото мнение и за социални изследвания „Ж. Варгас" благодарение на политиката, провеждана от Л. да Силва, социалното неравенство е сведено до най-ниските си нива за последния половин век: от 1994 г. до 2010 г. равнището на бедност в страната е спаднало на 67.3%, при което половината от това намаление се случва именно по време на президентството на Л. да Силва. През 2011 г. за президент на Бразилия отново е избран представител на Партията на труда – Д. Русеф, която продължи политиката на Л. да Силва. През ноември 2014 г. тя беше преизбрана на президентския пост.

В друга водеща латиноамериканска страна – Чили, през 2000 г. за президент на страната беше избран лидерът на Социалистическата партия Р. Лагос, който през 2006 г. беше сменен от М. Бачелет, също от Социалистическата партия. През 2013 г. тя беше преизбрана за президент на Чили.

През 2003 г. за президент на Аржентина беше избран Н. Киршнер, основател и лидер на лявоцентристката партия „Фронт за победа". През 2007 г. той беше наследен на президентския пост от съпругата си К. де Киршнер, също политически активист във „Фронт за победа".

През 2010 г. за президент на Уругвай беше избран Х. Мухика, кандидат на лявата политическа коалиция „Широк фронт", обединяваща редица политически партии основно със социалдемократическа ориентация: от комунисти и малки троцкистки организации до християндемократи. Х. Мухика е наричан от своите съотечественици „най-бедният президент", защото дарява почти цялата си президентска заплата за благотворителност.

Голямата популярност на вече покойния президент на Венецуела У. Чавес, който заемаше този пост от 1998 г. до 2013 г., беше директно свързана с политиката му за защита на интересите на мнозинството венецуелци. Тя предизвикваше истинска ярост у местния икономически елит и неговите северноамерикански партньори, защото получаваше все по-голяма подкрепа сред населението.

През 2006 г. в Боливия – страната с най-висок процентен дял на индианци в света, за първи път в историята на целия континент за президент беше избран индианецът Ево Моралес, основател на партията „Движение към социализъм". Той започна структурни реформи в интерес на обикновените хора. През 2014 г. Е. Моралес беше преизбран за трети път за президент.

През януари 2007 г. в още една латиноамериканска страна – Еквадор, на вълната на масови социални и индиански движения, които консолидираха хората срещу неолибералната политика, за президент беше избран неизвестният дотогава млад икономист Р. Кореа. След полагане на президентската клетва той обяви началото на гражданска революция в страната, последва примера на Венецуела и Боливия за свикване на Конституционна асамблея, което е първа стъпка към участието на широки слоеве от населението в управлението на страната, и започна икономически реформи. През февруари 2013 г. Р. Кореа беше преизбран за трети път за президент.

През ноември 2006 г. в Никарагуа на власт се завърна левият лидер на сандинистите Д. Ортега, който вече беше президент на страната от 1984 г. до 1990 г. През 2011 г. той беше преизбран за трети път с разрешение на Върховния съд на Никарагуа.

В съседната на Хондурас страна Салвадор, която е най-гъсто населената и промишлено най-развита държава на Централна Америка, през 2009 г. на президентските избори победи журналистът и представител на Фронта за национално освобождение „Ф. Марти" М. Фунес. През 2014 г. той беше наследен от друг представител на Фронта – С. Салвадор.

В Гватемала лидерът на социалдемократическата партия „Национален съюз Надежда" А. Колом, който бе президент в периода 2008–2014 г., предприемаше умерени опити да постигне по-голямо социално равенство в страната, раздирана от контрастите между крещящата бедност на мнозинството граждани и оскърбителния на този фон разкош, в който живеят малцина. Той се опита да укрепи ролята на профсъюзите, да създаде механизми за граждански контрол над властта и – което беше най-рискованото – да разследва престъпленията на крайнодес-

ните „ескадрони на смъртта", отвлекли и избили хиляди гватемалски граждани по време на дългогодишната гражданска война, водена от правителството, подкрепяно от САЩ, срещу левите въстаници.

Разбира се, социализмът на латиноамериканските експерименти е далеч от системната и рафинирана европейска социалдемокрация, чиято история обхваща повече от 150 години, но тенденцията към социалдемократизиране на латиноамериканските страни в политиката и икономиката става все по-отчетлива.

Що се отнася до радикалните леви и комунистически партии, те много сериозно пострадаха след разпадането на СССР и след прехода на страните от бившия социалистически лагер към пазарни реформи и либерализация на икономиката и политиката. Въпреки това в страни като Гърция и Чехия комунистическите партии традиционно запазват своите избиратели и продължават активно да участват в политическата борба, имайки свои представители и в националните парламенти, и в местната власт. Изборите за Европарламент, които донесоха на евролевите и зелените 52 мандата, също показват, че те имат възможности да работят продуктивно в рамките на парламентарната демокрация.

Отделен въпрос е, че не всички радикални леви движения са готови и искат да работят в рамките на парламентаризма. Наричайки себе си антикапиталисти, те прокламират необходимостта от разрушаване на съвременния капитализъм и възможността за установяване на „нов ред". Антикапиталистическите ляворадикални движения са близки до антиглобалистите и до някои групи на зелените. Техен манифест стана книгата на Негри и Харт „Империя". От тяхна гледна точка политиката на глобализация (новата имперска власт) включва най-различни елементи в общия „претопяващ котел" на новия световен ред, възпроизвежда неравенството и дискриминацията, запазва бюрократичното управление на системата, която обхваща всички нива и минава през всички граници. Този процес обаче има и друга страна – възниква армия от извънтериториална, мигрираща работна ръка, наречена от Негри и Харт „нов пролетариат" или „контраимперия", които могат и са длъжни да се стремят към световна република (*Hardt, M., A. Negri*, 2002). Този нов пролетариат, включен в новите форми на протестни движения, може да се превърне в една от силите, дестабилизиращи съвременната западна социална система. На него разчитат радикалните леви по целия свят.

Заедно с това левите радикали в Европа не са еднородни, тяхното движение е мозаечно и често няма организационна структура, което обаче не им пречи да участват активно в уличните протести, мобилизирайки големи маси от радикално настроена младеж. Липсата на идеологическо единство често води до разколи вътре в тези движения, както се случи през 2008 г. в Италия, където от утвърдената вече партия „Комунистическо възраждане" *(Rifondazione)* се отдели Асоциацията на радикалните леви (*Sinistra Critica*), които имат намерението да революционализират политиката. Основният акцент в програмата на тази партия е поставен върху класовия подход, който изключва правителствените коалиции и участието в избори. Тези леви групи не виждат участието в изборите като необходим и резултатен политически инструмент. Радикалните антикапиталистически леви са доста по-търпими, отколкото „революционните леви", и пред тях има определени политически перспективи. Дори според мнението на редица екс-

перти те са реална алтернатива на социалистите. Като аргумент се сочи успехът на Ж.-Л. Меланшон, лидер на Левия фронт, който на последните президентски избори във Франция през 2012 г. получи повече от 11% от гласовете.

Такива дълбоки разминавания дават основания на някои анализатори да обособят на крайнолевия фланг две течения и да посочат различията между „радикалните леви" *(Radical Left)* и „революционните леви" *(Revolutionary Left).* Първите включват редица комунистически партии и се идентифицират с онези сили, които са срещу неолиберализма и се опитват да създадат алтернатива на „социаллиберализма" на социалдемократите. Вторите се асоциират с организациите, които са предани на идеите за социалистическа революция. Тези организации членуват в IV Интернационал (троцкистки).

Световната финасово-икономическа криза до голяма степен спомогна за успеха на радикалните леви движения, докато в същото време социалдемократите се опитват да намерят алтернатива на философията на дребните дела, която те изповядват от края на XX в., и да предложат нова програма, по-адекватна на глобализацията.

Глобализацията – дори от гледна точка на социалдемократите – се характеризира с нарастващото влияние на международните организации върху социално-икономическото, стопанското и културното развитие на света, което ограничава ролята на националните правителства при регулирането на много аспекти от живота върху намиращите се под тяхна юрисдикция територии. В този смисъл процесът на глобализация влиза в конфликт с ключови елементи на либералната демокрация като отчетност пред гражданите от страна на избраните от тях органи на властта и възможност на гражданите да влияят върху процеса на вземане на политически решения. Слабият интерес към изборите за Европарламент и ниският залог на тези избори са само едни от симптомите на това явление.

Въпреки че националните правителства не губят своята роля, както се очакваше в края на XX в., и много автори както и преди разглеждат националната държава като важен актьор на съвременността *(Appadurai, A. (ed.). Globalization.* 2001; *Appadurai, A. Fear of Small Numbers*. 2006), все пак на фона на загубата на национален суверенитет се формира нов тип суверенитет, т.нар. суверенитет на империята (по Негри) без територия и център, който както и преди запазва правото на държавата в извънредна ситуация да взема решения относно употребата на сила (*Hardt, M., A. Negri,* 2002).

За социалистическото движение основен принцип на борбата с глобализацията, по-точно с либералната политика, е социалната справедливост – принципът, който последователно е разработен в програмите на много социалистически и социалдемократически партии и който е реализиран на практика от тях. Отчитайки ролята им на парламентарни и управляващи партии, може да се говори за възможностите на социалистите да предложат нова архитектура на международните отношения, включително реформи в ООН, където активни участници стават не само традиционните субекти на международното право, но и институции на глобалното гражданско общество *(Reforming the UN for a New Global Agenda,* 2005).

Формирането на нови отношения в условията на глобална икономика и глобална политика стана особено актуално в публичния дискурс във връзка със

световната финансово-икономическа криза и се превърна в централна тема на поредица от важни политически срещи и мероприятия на световното и европейското социалистическо движение.

На 1 декември 2008 г. на заседанието на Съвета на ПЕС в Мадрид, в навечерието на юнските избори за Европарламент, беше приет Манифест на Партията на европейските социалисти, чиито основни теми станаха анализът на причините за кризата и изработката на предложения за излизането от нея. В Манифеста като лайтмотив може да се проследи темата за дихотомията между консервативна и прогресивна Европа. *„Консерваторите вярват в пазарното общество и дават възможност на богатите да станат още по-богати в ущърб на останалите. Ние вярваме в социалната пазарна икономика, която позволява на всеки член на обществото максимално да използва възможностите на глобализацията. Ние вярваме в солидарността между поколенията, а не в десния индивидуализъм."*

Социалистите разглеждат ЕС като най-важния механизъм за сплотяване в епохата на глобализацията, който дава на европейските страни по-големи предимства при решаването на глобалните проблеми, чиито последици се стоварват на локално ниво.

През последното десетилетие обаче акцентите се променят. Името на Манифеста говори самò по себе си – „Първо са хората. Нов път за Европа". В центъра на икономическата политика е поставен човекът и неговото благополучие, а справедливото общество, което евросоциалистите искат да строят, е общество, ориентирано на първо място към хората. *„Новият социализъм в Европа – това е справедливо спазване на правата на гражданите независимо от тяхното положение и място на раждане. Ние можем да решим проблема с неравенството, слагайки акцент върху подобряването на живота на хората при едно европейско сътрудничество."* (*PES Manifesto,* 2009).

Дискредитацията на старите неолиберални догми породи нова версия на кейнсианството в политиката и в науката. Този нов модел на кейнсианство предполага изработването на нов тип партньорство, основано върху концепциите за устойчиво развитие, за индустриална политика, за растеж и за постигане на високи заплати, за справедливо разпределение на ресурсите. Като се отчитат системността и включването на социалистическото движение в световната политика, става разбираемо възникването на предположението за нов консенсус вътре в западните елити, който може да придобие формата на хибрид между европейската социалдемокрация и социалния либерализъм на „новия курс" – нещо, което Уолдън Бело нарече „глобална социалдемокрация" (*Bello, W.,* 2008).

Концепцията за глобална социалдемокрация в известен смисъл е опозиция, по-точно алтернатива на „неолибералната глобализация". Тя не отрича глобализацията, а се опира на нейната благотворност като цяло и на необходимостта от промяна на политиката на неолибералите на първо място на основата на по-справедливо разпределение на ресурсите, при което социалната политика за интеграция трябва да бъде свързана с интеграцията на пазарите и на финансите.

Сред основните принципи, към които се придържат поддръжниците на глобалната социалдемокрация, можем да отбележим следните:

- Икономическото развитие и справедливостта могат да влизат в конфликт и в този случай трябва да се даде приоритет на справедливостта.
- Свободната търговия в дългосрочна перспектива може да се окаже не толкова благотворна и може да постави по-голямата част от човечеството в бедност, поради което е важно търговските споразумения да бъдат подчинени на социални и екологични условия.
- Необходима е реформа на международните финансови институции и на търговските споразумения.
- Глобалната социална интеграция трябва да бъде съпътствана от глобална пазарна интеграция.
- Военните намеси за решаване на проблеми трябва да отстъпят място на дипломацията и на „меката сила", въпреки че е необходимо да се предприемат хуманитарни военни интервенции в ситуации, когато става дума за геноцид.
- Необходимо е да се преодолее бедността в най-бедните региони на света преди всичко чрез осъществяването на т.нар. втора зелена революция.

Отделна тема на глобалната социалдемокрация е проблемът за устойчивото развитие и екологичната безопасност. Тази проблематика активно се изучава както от Социнтерна, който създаде Комисия за устойчиво развитие на света, така и от многочислени дружески на Социнтерна организации като Глобалния прогресивен форум. Възникна цяло течение и политика на „зеленото кейнсианство" *(„Green Keynesianism"),* или „зелен капитализъм" *(„Green Capitalism").*

Проблемът се решава не само на глобално ниво, но и в регионалните социалистически и социалдемократически организации. Например въпросите за устойчивото развитие на прибалтийските държави и този регион са предмет на внимателно наблюдение на организацията *SAMAK*, която обединява прибалтийски партии и съюзи със социалистическа ориентация.

Социалистите признават факта, че бедността и унищожението на природната среда се превръщат в един от най-важните световни проблеми. Отговорността на развитите индустриални страни за неговото решаване трябва да бъде по-голяма, отколкото на развиващите се. При това в рамките на „Целите на развитието за хилядолетието". Северът трябва да задейства мащабна програма за помощ, или план „Маршал" за Юга, и да осигури значителни инвестиции, за да насочи глобалната икономика по пътя на по-голямо зачитане на екологията. Важно е, че решението на тези проблеми се разглежда в контекста на реализацията на принципа за справедливост и взаимна отговорност, при което най-голяма част от намалението на вредните емисии и на парниковите газове трябва да бъде поето от развитите страни.

Епохата на бурен растеж на глобалния капитализъм „надлъж и нашир" (чрез включването на ресурсите на СССР и превръщането на Китай в „работилница за световна ширпотреба") и „в дълбочина" (т.нар. нова виртуална икономика) очевидно завърши с криза на световната финансово-икономическа система.

Международното социалистическо движение днес е едно от системните политически движения, претендиращи за сериозна роля в националните и международните структури. Може да се каже, че то се превръща в една от най-важните

структури на глобалното гражданско общество, която оказва противодействие на политиката на глобализация и на дейността на редица международни организации.

Социалистическите партии, организации и движения претендират днес за ролята на главен „субективен фактор" за създаване на по-прогресивно „посткапиталистическо общество". Въпреки че политическото махало се намира вляво, днес тези идеи по-скоро остават в руслото на капиталистическия или социалли-бералния модел.

ЛИТЕРАТУРА

1. A Fair Globalization, Creating Opportunities for all (2004). Paper presented by The World Commission on the Social Dimension of Globalization of Socialist International.
2. *Appadurai, A.* (2006). Fear of Small Numbers. Durham.
3. *Appadurai, A.* (ed.) (2001). Globalization. Durham.
4. *Arendt, H.* (1973). The origins of Totalitarianism. Harcourt.
5. *Bell, D.* (1964). The end of ideology. Glenon.
6. *Bello, W.* (2005). Deglobalization: Ideas for a New World Economy. Zed Books; Revised Edition.
7. *Bello, W.* (2006). Globalization in Retreat /Focus on the Global South, 27 December 2006. URL: http://waldenbello.org/content/view/53/30/
8. *Bello, W.* (2008). The coming Capitalist consensus/Foreign police in focus. December 24, 2008. URL: http://www.fpif.org/fpiftxt/5765
9. *Cannavò, S.* (2008). An anti-capitalist left, incompatible with war and neoliberalism/International viewpoint, May 2008. URL: http://www.Internationalview point.org/spip.php?article1466&var_ rechercheSalvatore Cannavò, 2009.
10. *Chomsky, N.* (2009). Understanding the Crisis – Markets, the State and Hypocrisy/Foreign Policy in Focus, February 10, 2009. http://www.fpif.org/fpiftxt/ 5860
11. *Cohen, B.* (1996). Phoenix Risen. The Resurrection of Global Finance, World Politics, XLVIII, 268–296.
12. *Donatella della Porta,* editor. *(2007).* The Global Justice Movement: Cross-national and Transnational Perspectives, *Edited by Boulder: Paradigm Publishers.*
13. *Fukuyama, F.* (1989). The end of the History? // "The National Interest", summer.
14. *Giovanni, A.* (2008). Globalization and historical prospects (in Russian). Глобализация и историческая макросоциология/Прогнозис, №2 (14), summer, 2008. URL: http://www.perspektivy.info/misl/globalizaciya_i_istoricheskaya_makrosociologiya_2009-3-22-4-21.htm
15. *Hardt, M.* and A. Negri. (2002). Empire (Cambridge, Massachusetts/London, England: Harvard University Press.
16. *Harvey, D.* (1995). Globalization in Question. Rethinking Marxism, VIII, 4, 1–17.
17. *Kemal, D.* and Ozer, C. (2004). A "better" Globalization, Perspectives on Legitimacy, Reform and Global Governance. Center for Global Development, Draft for Peer Review.
18. *Klein, N.* (2007). The shock doctrine: the rise of disaster capitalism. Metropolitan Books/Henry Holt, 2007, p. 558.
19. PES Manifesto. (2009). URL: http://www.pes.org/files/u1/ManifestoBook_ EN_Online. pdf
20. Reforming the United Nations for a new global agenda. (2005). Paper prepared by the Socialist International High-level Group on United Nations Reform.

21. *Robertson, R.* (1990). Mapping the Global conditions: Globalization as the Central Concept// Featherstone M. (ed.) Global Culture. L.

22. *Smith, D.* (2006). Globalization: The Hidden Agenda. Cambridge: Polity Press, 2006, 288 p.

23. *Smith, M.* (2005). The European elections and the anti-capitalist left/International viewpoint, May 2008. URL: http://www.internationalviewpoint.org/spip. php?article11

24. *Stiglitz, J.* (2009). Modernization of Capitalism. Limits of the impossible/Internet-magazine "Socialist", March 27, 2009. URL: http://www.socialistinfo.ru/adveritas/189.html

25. *Stiglitz, J.* and A. Charlton**.** (2005). Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development. – New York, Oxford: Oxford Univ. Press, p. 315.

26. *Summers, L.*, H. Minsky, P. Samuelson, W. Poole, P. Volcker (1991). Macroeconomic Consequences of Financial Crises, p. 135–182.

27. The Global Justice Movement: Cross-national and Transnational Perspectives. Edited by Donatella della Porta Boulder: Paradigm Publishers 2007.

28. The Risk of Economic Crisis. Martin Feldstein, editor. University of Chicago Press. 1991, 207 pp. Conference held October 17, 1989. URL: www.nber.org/ chapters/c6231.pdf

29. *Sustar, L.* (2009). Blank check for the bankers./Socialist Worker, May 4, 2009. URL: http://www.socialistworker.org/2009/05/04/blank-check-for-bankers

30. *Гуселетов, Б. П.* Социалдемократы и Европейская народная партия подошли к выборам депутатов Европейского парламента практически с равными результатами. Сайт Института Европы РАН. 20.05.2014. http://ieras.ru/newspub.htm

Превод от руски език: *Иван Динков-младши*

СИ ДЗИНПИН ЗА „КИТАЙСКАТА МЕЧТА”

Дончо Дончев

Дончо Дончев *– магистър по световна икономика (Московски държавен институт за международни отношения), доктор по история (Институт за Далечния изток при АН на Русия), дългогодишен посланик на Република България в КНР, бивш зам.-министър на външните работи. Има издадени книги и публикации в научни издания у нас и в чужбина по проблемите на Китай и на международните отношения.*

На 19 януари т.г. едно събитие привлече вниманието на българските политици, общественици, дипломати и културни дейци. В зала „Средец” на софийския хотел „Шератон” беше представена преведената на български език книга на китайския пръв държавен и партиен ръководител Си Дзинпин „Китайската мечта за велико национално възраждане” (2015 г.). На представянето присъстваха президентите Росен Плевнелиев и Петър Стоянов, посланикът на КНР у нас Н.пр. Уей Дзинхуа, главният редактор на издателство „Документално наследство” към Института за изследване на партийното документално наследство при ЦК на ККП Сун Йели, изтъкнати български учени, дипломати, обществени и политически дейци, български и чужди журналисти.

Книга с мислите на изтъкнат ръководител като президента на КНР и генерален секретар на ЦК на ККП Си Дзинпин винаги предизвиква огромен интерес. Си Дзинпин е роден през 1953 г. в Пекин в семейството на известния революционер, партиен и държавен деец от първото поколение китайски ръководители, бивш секретар на партийния комитет на провинция Гуандун, зам.-председател на ПК на Общокитайското събрание на народните представители (ОСНП), член на Политбюро и на Секретариата на ЦК на ККП Си Джунсюн. По време на културната революция, когато семейството му е репресирано, Си Дзинпин също е изпратен на превъзпитание на село. По-късно завършва инженерство в престижния пекински университет Цинхуа, а след това и аспирантура – доктор е на юридическите науки. Работи като секретар на партийни комитети на провинциите Фудзян, Джъдзян, на гр. Шанхай. На XVII конгрес на ККП през 2007 г. е избран за член на

ПК на Политбюро и на Секретариата на ЦК на ККП и за ректор на Партийната школа на ЦК, а през следващата година и за вицепрезидент на КНР. В това си качество той посети България през есента на 2009 г. във връзка с честванията у нас на 60-годишнината от създаването на КНР и установяването на дипломатически отношения между България и КНР. На XVIII конгрес на ККП през есента на 2012 г. Си Дзинпин е избран за член на ПК на Политбюро и за генерален секретар на ЦК на ККП, а през пролетта на следващата година, на сесията на ОСНП, и за президент на Китайската народна република.

През последните десетилетия в Китай стана традиция всеки пръв ръководител да оставя свой принос в теорията и практиката на партията и държавата, което се смята за развитие и обогатяване на марксизма-ленинизма в новите исторически условия. В началото това бяха идеите на Мао Дзедун и теорията на Дън Сяопин за строителство на социализъм с китайска специфика в КНР. Към тях се прибави постановката на Дзян Дзъмин за тройното представителство, по-късно – постановката на Ху Дзинтао за научното развитие. След избирането на Си Дзинпин за генерален секретар на ЦК на ККП дойде и неговият ред да направи заявка за собствен принос в партийната теория и практика.

Две седмици след закриването на XVIII конгрес на ККП, на 29 ноември 2012 г., току-що избраните седем члена на най-висшето партийно ръководство – Постоянният комитет на Политбюро, неочаквано посещават Националния исторически музей в Пекин, за да разгледат изложбата „По пътя на възраждането". След това Си Дзинпин произнася кратка реч, в която за първи път представя идеята си за „китайската мечта". „Всеки човек има идеали и стремежи, всеки има своя мечта – казва той. – Сега, когато хората обсъждат китайската мечта, смятам, че реализирането на велико национално възраждане е най-значимата мечта в новата история на китайската нация. Тази мечта обединява съкровените желания на поколения китайци, отразява единството на интересите на китайската нация и на китайския народ, общите надежди и очаквания на всеки китаец. Историята ни учи, че бъдещето на всеки човек и неговата съдба са неразривно свързани с бъдещето на неговата държава и на цялата нация. Само когато държавата и нацията са добре, всеки човек ще е добре."[1] В края на речта си Си Дзинпин набелязва етапите на постигането на горната цел: „Аз твърдо вярвам, че до стогодишнината от създаването на Китайската комунистическа партия (2021 г.) ще успеем да реализираме целите за цялостно изграждане на *сяокан* общество, до стогодишнината от създаването на нов Китай (КНР – бел.авт.) ще изградим просперираща демократична, цивилизована и хармонична модерна социалистическа държава – със сигурност ще успеем да реализираме мечтата за велико национално възраждане."[2] Понятието *сяокан* общество не се споменава за първи път в китайската партийна терминология. За *сяокан* се говори още в една от древните класически китайски книги – „Шъдзин" („Книга на песните")[3]. Подборът и редакцията на съдържащите се в този сборник 305 песни и стихотворения, създавани през XI–VI век пр.н.е., се приписват на Конфуций. По онова време понятието *сяокан* е било използвано от древните мислители за определяне на представата за „уютно, подредено общество", основаващо се върху задружните семейства. Това понятие, влязло в лексикона на обикновения китаец чрез „Книгата на песните", в буквален превод означа-

ва „общество на малката заможност (благоденствие)". То е използвано в края на 70-те години от Дън Сяопин за характеризиране на китайския модел за модернизация на страната. По-късно и през 1984 г., и на XIII конгрес на ККП през 1987 г. Дън дава допълнителни разяснения за идеята си *сяокан*. На Петия пленум на XV конгрес на ЦК на ККП през 2000 г., а след това и на XVI конгрес на партията Дзян Дзъмин доуточнява това понятие. Става дума вече не за малка, а за средна заможност и за това, че Китай вече е навлязъл в етапа на „всестранно изграждане на *сяокан* общество". Променят се и сроковете и целите, свързани с икономическото, социалното и образователното развитие на Китай. Както подчертава Ал. Лилов, „*сяокан* е обобщеният на китайски отговор на големия исторически въпрос: какво е социализмът и как той да бъде създаден. *Сяокан* е създаването до средата на века на *всеобщо среднозаможно общество в Китай*... Това е *конкретното историческо съдържание на т.нар. начален стадий на социализма в Китай*"[4].

В речта си пред Първата сесия на XII Общокитайско събрание на народните представители през март 2013 г., когато е избран за президент на КНР, Си Дзинпин отново свързва изграждането на *сяокан* общество с „китайската мечта". „Целите на борбата за реализирането на *сяокан* общество, изграждането на просперираща, демократична, цивилизована и хармонична модерна социалистическа държава и реализирането на китайската мечта за велико национално възраждане са в същността си изграждане на просперираща и могъща държава, развитие на нацията и благоденствие на хората", казва той[5]. Идеите си за „китайската мечта за велико национално възраждане" Си Дзинпин развива многократно пред най-различни аудитории – в интервю с представители на медии от страните на БРИКС на 19.III.2013 г., на среща в Московския държавен институт за международни отношения на 23.III.2013 г., на среща с представители на изявени младежи от различни обществени кръгове на 04.V.2013 г., пред различни китайски и международни форуми.

Още в речта си пред Първата сесия на XII ОСНП Си Дзинпин пояснява, че „китайската мечта е преди всичко мечта на хората"[6]. Той посочва три главни условия за нейното осъществяване: задължително да се върви по китайски път, т.е. по пътя на социализма с китайска специфика, да се възвисява китайският дух, сърцевина на който е патриотизмът, а също така и духът на епохата, чиято сърцевина са реформите и новаторството; да се обединят усилията на нацията; китайската мечта – това е мечта на цялата нация и мечта на всеки китаец. В китайските средства за масова информация се отделя много място на изказвания и мнения на китайски теоретици и на обикновени хора за китайската мечта. Някои я сравняват с американската мечта и виждат предимствата на китайската в това, че тя поставя акцента не върху успеха на индивида, а върху колективните усилия на цялата нация. Затова очевидно съставителите на сборника с изказвания на Си Дзинпин „Китайската мечта за велико национално възраждане" са включили цял раздел със заглавие „За да реализираме китайската мечта, трябва да консолидираме силите на Китай". В него се цитира мисълта на Си, че „ако всички успеем да постигнем единомислие, това вече самò по себе си е могъщество"[7]. „Ето защо, казва още той, е необходимо да се обмисля в кои случаи може да се търси общото, при кои различия може посредством целенасочена работа да се формира консенсус или

пък различията да се превърнат в единомислие, кога е възможно да се запазят различията. Намерим ли най-големия общ знаменател и фокусираме ли се върху него в работата ни по реформите и отварянето към външния свят, тогава с наполовина усилия ще постигнем двойно по-големи успехи."[8] Затова той се обръща по различни поводи към работниците, селяните и интелигенцията от цялата страна, към армията, младежите, към всички етноси за „разгръщане на максимално широк обединен патриотичен фронт", за „консолидиране на всички възможни сили", за „подчиняване на личните интереси на службата в името на общото благо".

В книгата има раздел „Да реализираме заедно китайската мечта за велико национално възраждане", в който са включени изказвания на Си Дзинпин за китайците от специалните административни райони Хонконг и Макао и от Тайван. „Сънародниците от Хонконг и Макао, казва той, трябва да придават първостепенна важност на общите интереси, на единното цяло, каквото представлява държавата заедно с тях."[9] Що се отнася до отношенията между двата бряга на Тайванския пролив, Си призовава „да се придържаме към цялостен подход, съобразен с общите интереси на цялата китайска нация, неотклонно да защитаваме основните ѝ интереси, както и общите интереси на всички синове и дъщери на Китай, включително и на сънародниците ни в Тайван"[10]. Си отправя призив и към всички китайци, живеещи зад граница, „да поддържат и развиват прекрасната традиция на трудолюбие и добродушие на китайската нация, трябва да се стремят с всички сили да дават своя принос за насърчаване развитието на родината и дружбата между китайския народ и местните хора в страните, където пребиват"[11].

„Китайската мечта за велико национално възраждане" не може да бъде осъществена без траен мир в света. Тази тематика е развита в раздела на книгата под заглавие „Китайската мечта е мечта за мир, сътрудничество и обща полза". В много свои изказвания Си Дзинпин засяга проблемите на мира и сътрудничеството. „Заедно с международната общност, казва той в речта си в международния конферентен център „Джулиус Ниерере" в Танзания, озаглавена „Да останем завинаги приятели и верни партньори", ние трябва да съдействаме за реализирането на мечтата за дългосрочен мир и общ просперитет, да дадем нов и по-голям принос за благородната кауза на мира и развитието на човечеството."[12]

Китай вече 35 години върви по прокламирания от Дън Сяопин път на реформи и отваряне към света. Този път се оказа небезконфликтен. В хода на реформите в средите на китайските теоретици, партийни и държавни ръководители се оформят три мнения за тях. В лагера на реформаторите радикали има немалко привърженици на абсолютното господство на пазара и на частнособственическите отношения, на широкото развитие на икономическата и политическата демокрация. Тези неолиберали не само отхвърлят предишните компрометирани маодзедуновски социални експерименти, но не допускат и мисълта за възможно реформиране на социализма под каквато и да е форма. Противостоящи на това крило са други екстремисти – запазилите позициите си привърженици на социализма, основаващ се върху идеите на Мао, които виждат в провежданите реформи реставрация на капитализма. Умерените реформатори, получили подкрепата на Дън Сяопин, особено след тянанмънските събития от лятото на 1989 г., са за постепенна демократизация на обществения живот в Китай, но без

посегателство върху решаващата политическа и икономическа роля на държавата и на комунистическата партия. Това именно се разбира под формулираното от Дън Сяопин понятие „социализъм с китайска специфика". Приглушената за известно време полемика по тези въпроси отново се разгаря след смъртта на Дън през 1997 г. В началото на XXI век, когато се изостря икономическата ситуация в страната, отново възниква въпросът за промени в стратегията на развитие. Предстои осъществяването на далеч по-сложни реформи за решаването на три блока проблеми: 1) икономически проблеми, свързани с особеностите на историческото развитие на Китай, за които е необходимо по-продължително време; 2) проблеми, породени от самите пазарни преустройства, включително от тяхната незавършеност и от допуснатите грешки при провеждането им; 3) проблеми от международно естество, по-специално свързани със световната финансово-икономическа криза[13]. Напоследък тази линия преминава като червена нишка в решенията на всички важни партийни форуми в Китай – конгреси на ККП, пленуми на ЦК, заседания на Политбюро. Новият икономически модел има за цел да се запази приемствеността с досегашния пазарен курс и да се осигурят високи темпове на растеж, като едновременно с това смени приоритетите и ликвидира възникналите диспропорции в народното стопанство и в обществото.

Първостепенните задачи са: преход към интензивен път на развитие с повишено внимание към ефективността на производството и пестенето на ресурси; реструктуризация на промишлеността с акцент върху развитието на отрасли, генериращи интелектуална рента, и съкращаване на излишните мощности в базовите отрасли; промени в данъчната система с цел понижаване на социалната диференциация, увеличаване на данъчната тежест върху богатите; повишаване на вътрешното търсене посредством растеж на доходите и разширяване на сферите на образованието и здравеопазването; ускоряване на урбанизацията; укрепване на държавното макрорегулиране на икономиката, борба с „пазарния фундаментализъм"; подобряване на работата на административния апарат, борба с корупцията; активизиране на политическата реформа; легитимиране на поземлените отношения; повишено внимание към икономическите проблеми; отслабване на зависимостта на икономиката от външни фактори[14]. Доста ясно се разграничават функциите на държавата и на пазара. Държавата следва да намали намесата си в микроикономиката, но да запази позициите си в макроикономиката, особено що се отнася до големите структуроопределящи проекти.

Си Дзинпин не допуска ни най-малко съмнение относно избора на пътя за по-нататъшно развитие на Китай – това е изграждането на социализъм с китайска специфика. Социализмът с китайска специфика е „квинтесенцията на най-главната мечта на китайската нация в новата ѝ история – реализирането на велико национално възраждане, осъществяването на прекрасните мечти на човечеството за социализъм и неуморните търсения на нов път", казва Си на семинар за изучаване и въплъщаване в живота на духа на XVIII конгрес на ККП за новите членове и кандидат-членове на ЦК, проведен на 05.I.2013 г.[15] По-нататък в речта си Си Дзинпин почертава, че „социализмът с китайска специфика е единственият път за цялостното изграждане на *сяокан* общество, за ускореното придвижване на социалистическата модернизация и реализирането на велико национално възраждане"[16].

Включването в китайската мечта на целта за национално възраждане би трябвало да се разбира като официална реабилитация на традиционната китайска мисъл, като своеобразен ренесанс на конфуцианството. След свалянето на монархията в Китай през 1911 г. и особено след победата на китайската революция и образуването на КНР през 1949 г. конфуцианството загубва позициите си на държавна идеология. Съживяването си в наше време конфуцианството дължи на Дън Сяопин, който възражда обществения интерес към конфуцианската идея *сяокан*. Повишеното внимание към конфуцианството и към древните културни традиции днес може да се разглежда като своеобразна реакция срещу разрушителното въздействие на уестърнизацията, нахлуваща в Китай чрез каналите на пазара.

Трябва да се приветства инициативата на издателство „Изток–Запад“ да издаде на български език книгата с избрани откъси от речи и изказвания на президента на КНР и генерален секретар на ЦК на ККП Си Дзинпин под заглавие „Китайската мечта за велико национално възраждане”. Много висока оценка заслужават усилията на преводачите Евелина Хайн и Тодор Радев за прекрасния превод от китайски на български език. Особено ценни и полезни са обясненията в края на книгата на редица чисто китайски понятия, поговорки, исторически моменти, без които много мисли биха останали недостатъчно разбрани от читателя.

Китайската мечта е постановка, която е в началото на своето развитие, но трябва да се разглежда като основа за новата фаза на строителството на социализъм с китайска специфика в КНР. Тя има и далеч по-универсален характер и може да бъде мечта не само на китайския народ и не само за китайското национално възраждане, но и мечта за възраждане на всяка нация, за изграждане на социалистическо общество, което освен общите закономерности да отчита спецификата на всяка отделна страна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вж. в. „Жънмин жъбао”, 30.XI.2012.
2. Пак там.
3. Вж. www. Centrasia, Сяокан – это модель идеального общества. Китай от Конфуция до Цзян Цзэминя, 12.XI.2002.
4. *Лилов, Ал.* Теоретическите идеи на китайската модернизация. – Понеделник, 2010, бр. 1–2, с. 11.
5. *Си Дзинпин.* Из реч пред Първата сесия на XII ОСНП на 17.III.2013 г., в.„Жънмин жъбао“, 18.III.2013.
6. Пак там.
7. *Си Дзинпин.* Из реч по време на инспекционна обиколка в провинция Гуандун, 7–11.XII.2012.
8. Пак там.
9. *Си Дзинпин.* Из речта му пред I сесия на XII ОСНП на 12.III.2013 г., в.„Жънмин жъбао”,18.III.2013.
10. *Си Дзинпин.* Из разговор с почетния председател на Китайската националистическа партия (Гуоминдан) У Буосюн на 13.VI.2013 г., в. „Жънмин жъбао“, 14.VI.2013.
11. *Си Дзинпин.* Из цитираната реч пред I сесия на XI ОСНП.
12. Вж. в.„Жънмин жъбао”, 26.III.2013.
13. Вж. Л. И. Кондрашова. Китайская мечта о национальном возрождении. М., Институт экономики РАН, 2014, с. 16.
14. Вж. пак там, с. 22–23.
15. *Си Дзинпин.* Китайската мечта за велико национално възраждане. С., Изток – Запад, 2015, с. 49.
16. Пак там, с. 51–52.

ЗА СИРИЗА И ПАРТИЯТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА ЛЕВИЦА ОТВЪД МИТОВЕТЕ

Дилян Начев

Дилян Начев *– завършил е право в Лион, Франция. Асистент е по обща теория на правото в СУ „Св. Климент Охридски“ и адвокат в Софийската адвокатска колегия.*

Вследствие на безспорния триумф на Коалицията на радикалната левица, известна повече с акронима СИРИЗА, на предсрочните парламентарни избори в Гърция в началото на 2015 г. темата за нея стана актуална в Европа и всевъзможни анализатори изписаха тонове мастило за нея. Водещи бяха негативните коментари, като основният акцент в тях бе върху идеята, че СИРИЗА е популистка, ултралява, антиевропейска, проруска, националистическа левица от сталинистки тип. Това са най-често срещаните определения за новото политическо явление в Европа, чието най-отчетливо проявление е гръцката СИРИЗА, но към което могат да бъдат причислени и други партии като испанската „Подемос", френския „Ляв фронт" и други.

Несъмнено програмата на Алексис Ципрас е повече от амбициозна и за мнозина изглежда неизпълнима. Декларираните в нея цели са свързани с разбиване на статуквото в Европейския съюз, водещо до все по-голямо неравенство между държавите, членуващи в него, и до все по-засилващо се влияние на финансовия капитал върху политическия живот в Европа. СИРИЗА си поставя за задача и да намери разумно и най-вече работещо решение за справяне с неконтролируемия външен дълг на страната, без да отрича нуждата от водене на диалог между различните държави в ЕС. Програмата на новата гръцка левица е трудноосъществима, но категорично твърдя, че тя не е неизпълнима. Дали обаче Ципрас и неговият екип ще успеят да постигнат положителните резултати, на които се надява гръцкият народ, е въпрос, чийто отговор само времето ще покаже. Всичко останало би било в рамките на политическите спекулации и абстрактните прогнози.

Целта на тази статия е друга. Чрез нея искам да покажа, че някои от характеристиките, които се приписват на СИРИЗА, са обикновени клишета, които осезаемо се различават от действителността. Кои са най-популярните митове за новата управляваща партия в Гърция и можем ли да погледнем отвъд тях, за да осмислим по-добре случващото се? Именно това е задачата на този текст.

Първи мит: СИРИЗА е радикална левица

Една от най-често срещаните заблуди за партията на Алексис Ципрас е, че става дума за ултраляво политическо формирование в противовес на умерената демократична левица, чийто представител в Гърция би следвало да бъде ПАСОК. Смятам, че това е погрешно възприятие на актуалната политическа ситуация, по една проста причина – радикалността на СИРИЗА се измерва в чисто сравнителен план с днешното политическо позициониране на други партии, носещи номинално определението „леви". Това е формален критерий за оценка на ситуацията, който се основава на идеята, че всяка партия, която е по-лява от съвременните социалдемократически партии, е задължително радикално лява.

Един по-задълбочен анализ на положението обаче показва, че в действителност през последните тридесетина години социалдемократическите партии са се изместили от своето традиционно политическо място в посока към центъра и сега са по-близки по позиции до либералните и дори до дясноцентристките партии, отколкото до истински левите партии. Илюстрация на това е, че социалдемократическите партии в Европа все повече подкрепят ултралиберална характер на ЕС, продължават да отхвърлят възможността за съществуване на алтернатива на капитализма и се застъпват за ограничаване ролята на гражданите в интерес на брюкселските бюрократи и на финансовия сектор. Разгледана в този контекст, СИРИЗА се явява по-скоро класическа лява партия, която отстоява традиционни леви позиции. Вероятно от гледна точка на всеки либерал или дясномислещ човек твърдението на Ципрас, че Гърция ще се съпротивлява срещу настояванията на финансовата клептокрация за реформи в страната, изглежда тревожно, нереалистично и дори абсурдно. От позициите на левицата обаче тези действия са не просто полезни, а дори задължителни. Не такова беше поведението на последния министър-председател, излъчен от ПАСОК – Георгиос Папандреу. Още едно доказателство, че социалдемократизирането на част от левицата в Европа води до нейното отдалечаване от автентичните леви ценности.

Признавам, на пръв поглед изглежда странно твърдението, че политическа сила, която носи наименованието „Коалиция на радикалната левица", всъщност не е радикална, но според мен това противоречие изчезва, щом разгледаме наименованието на СИРИЗА от гледна точка на нейните цели и програма. Основната задача, която си поставя новата гръцка левица, е осъществяването на радикална лява (а не радикално лява) промяна на политико-икономическата организация в Гърция и в Европа. Мисля, че именно в този смисъл трябва да се възприема и нейното име.

Втори мит: СИРИЗА е популистка партия

Същественият проблем на това доста разпространено клише е, че то се обляга на дума, чието политическо значение е изключително абстрактно и неясно. Какво точно означава в политиката една партия да бъде популистка, е въпрос, на който трудно може да се намери еднозначен отговор. По всичко личи, че понятието „популизъм" следва да се схваща като даване на нереалистични обещания и поддържане на курс, близък до желанията на народа. Нека разгледаме всеки от тези два аспекта последователно, за да видим дали СИРИЗА се вписва в тази логика.

На първо място стои въпросът дали новата гръцка левица поема пред избирателите си неосъществими ангажименти. Една от централните точки в програмата на новото гръцко правителство е намаляването и преструктурирането на публичния дълг на страната, като СИРИЗА отхвърля идеята, че това може да се случи чрез прилаганата досега политика на бюджетни икономии.

Да видим дали това е невъзможно, като извадим на преден план някой от аргументите на Ципрас и неговия екип, придружен с исторически примери.

Важно е да се отбележи, че през последните няколко години партиите на статуквото в Гърция безусловно и стриктно прилагаха политиката на финансови ограничения с афишираното намерение да намалят значително публичното финансово бреме на страната и да увеличат икономическия растеж. Резултатите от тяхното управление обаче са повече от смущаващи. През 2007 г. размерът на държавния дълг на Гърция се равнява на около 100% от БВП на страната, докато през 2014 г., т.е. след „ползотворната" политика на бюджетни икономии, размерът на дълга представлява малко над 175% от БВП[1]. Такива данни могат да се посочат и за останалите държави от Южна Европа (Испания, Португалия, Италия...), на които бе наложена подобна политика. Безпрецедентно тежки са и социалните последици от нея[2]. В този смисъл отказът от продължаването ѝ е признак на разум и реализъм, а не на популизъм. Истински притеснителното би било прилагането на една и съща политика с очакването тя да произведе различни резултати. Във връзка с това е хубаво да се припомни определението за „лудост", което дава Алберт Айнщайн: „Лудост е да правиш едно и също нещо отново и отново и да очакваш различни резултати."

Какво предлага СИРИЗА вместо политиката на остеритет? Партията на Ципрас смята, че далеч по-смислено би било да се водят преговори за преструктуриране на дълга на Гърция. Иска още частично опростяване на дълга или неговото изкупуване от Европейската централна банка. Нито едно от тези две предложения не е неосъществимо или неосъществявано. Практиката за изкупуване на държавен дълг от централна банка е почти рутинна при подобни ситуации, а за частично опрощаване на публичен дълг е била прилагана в миналото, включително през 1953 г. по отношение на огромния дълг на Германия, последица от тежките резултати от Втората световна война за страната. Днес именно тази Германия се противопоставя на такъв подход спрямо Гърция. Същата тази Германия, която по време на същата война окупира Гърция и я накара да плати разноските за окупацията. Някои вероятно ще нарекат абсурдни твърденията на Ципрас, че Германия дължи

на Гърция възстановяване на съответните разходи отпреди 70 и повече години, тъй като става дума за дълг, направен от друг политически режим и от неговото съществуване е минало доста време. Но същите тези не бяха на това мнение, когато през 1996 г. руският президент Борис Елцин реши да върне дълга на Царска Русия към Франция, анулиран през 1918 г. от болшевиките.

Колкото до аргумента, че СИРИЗА е популистка партия заради това, че следва желанията на народа, смятам го за неоснователен по следните причини: първо, в тежката ситуация, в която обективно се намира Гърция днес, нейното икономическо и социално възстановяване може да се осъществи единствено с управление близко до хората и техните потребности и ако се търси максимално широк консенсус в обществото; второ, няма автентична лява партия, която да не се вслушва в желанията и в настроението на гражданите. Вероятно заслужава да се напомни, че исторически именно така възниква разделението по оста „ляво–дясно". Според десните политическият елит следва да разполага с механизми за ограничаване желанията на народа, тъй като само този елит може да прецени дали те са разумни и справедливи, докато левите настояват за пълна и безрезервна свобода на гражданите при определяне политическата посока на страната, разбира се, в рамките на това, което те заедно са решили, изразено в чието съгласие е Конституцията. В този смисъл фактът, че редица социалдемократически партии в Европа, включително и ПАСОК, твърде дълго пренебрегваха исканията на своите избиратели, по-скоро показва, че те са се отдалечили от изконните ценности на левицата, а не че СИРИЗА търси популистко одобрение от гражданите.

Трети мит: СИРИЗА е антиевропейска партия

Силно разпространена заблуда е, че СИРИЗА е антиевропейска партия[3]. Тя се основава на погрешната според мен представа, че ЕС такъв, какъвто е той днес, е социално справедлива и икономически ефективна организация. Тази представа за съжаление е повече от спорна. Но действително всеки, който си позволи да критикува ЕС, се явява противник на социалния прогрес и на икономическия възход, който той олицетворява. Един по-задълбочен анализ обаче показва, че все повече европейски граждани изразяват критично отношение към сегашното състояние на ЕС. Редно е да се направи и едно допълнително разграничение, което показва защо СИРИЗА не бива да бъде възприемана като антиевропейска партия. Това е разграничението между евроскептичните партии, т.е. тези, които в голяма степен отричат нуждата от институционализирано сътрудничество в Европа (такива са голяма част от крайнодесните партии в Европа[4]), и еврокритичните партии, сред които, мисля, трябва да се сложи и гръцката СИРИЗА, т.е. партии, които не отричат нуждата от ЕС, но смятат, че той трябва да бъде радикално реформиран, за да бъде действително полезен за всички държави членки и за техните граждани. Показателен за това, че СИРИЗА не отрича нуждата от такова сътрудничество, е фактът, че Ципрас и неговият екип никога не са настоявали Гърция да напусне еврозоната или ЕС като цяло.

Четвърти мит: СИРИЗА е проруска партия

СИРИЗА се противопоставя на сериозната конфронтация между ЕС и Русия, която се засили през последните месеци. Това се тълкува от мнозина като доказателство, че тя е проруска партия. Този мит до голяма степен е свързан с внушението, че СИРИЗА е антиевропейска партия. Не са малко тези, които поставят знак на равенство между двете. Смятам, че позицията на новата гръцка левица за премахване на икономическите санкции срещу Русия и съответно за падане на насрещните мерки срещу Европа не е проруска, а изцяло проевропейска. Тя е в противоречие с интересите на част от политическия елит от двете страни на Атлантическия океан, но за сметка на това в огромна степен обслужва интересите на европейските граждани. Несъмнено наложените на Русия санкции дават изключително негативни резултати както в самата Русия, така и в Европа. Те не са от полза за нито една от двете страни. Това усложнява още повече икономическата криза в Европа и създава все по-голяма вероятност от засилване на нейната зависимост от външни фактори. Не бива да се пренебрегва и истината, че Русия е един от стратегическите партньори на ЕС в бъдеще и изострянето на отношенията между тях може сериозно да застраши сътрудничеството им.

Фактът, че Ципрас донякъде оспорва легитимността на сегашното правителство в Киев, също не бива да бъде схващан като проруска, а като принципна позиция. Тя е повече от разбираема с оглед на обстоятелствата, при които се осъществи смяната на властта в Украйна, и на партиите, които участват в управлението.

Пети мит: СИРИЗА е националистическа партия

Друго невярно твърдение относно СИРИЗА е това, което се опитва да приравни новата гръцка левица с националистическите партии, позиционирaщи се крайнодясно в политическия спектър. Действително може да се каже, че в Европа има нова вълна от партии както от ляво, така и от дясно, които можем да определим като суверенистки. Между тях обаче не може да става и дума за тъждество. Разликите между партии като СИРИЗА и крайнодесните националистически партии са ценностни и идеологически. Както вече беше споменато, националистическите партии са евроскептични, докато СИРИЗА е еврокритична партия. Нейните суверенистки искания са за ограничаване на властта на бюрократите от Брюксел, които не притежават легитимост да вземат решения с отражение върху живота на милиони европейски граждани, но без да се отхвърля нуждата от ЕС. Разликата между тези две течения се вижда и в това, кого считат те за виновник за кризата. Докато националистическите партии обявяват за отговорни за икономическата ситуация предимно чужденците, социално слабите, мюсюлманите, според партиите от Европейската левица, включително и според СИРИЗА, вина за кризата носят преди всичко банките и финансовият капитал. СИРИЗА по никакъв начин не се обявява срещу чужденците в Гърция, както например го прави партията „Златна зора".

Доказателство за това е и фактът, че един от депутатите в Европейския парламент, избран през 2014 г. с листата на СИРИЗА, е българката Костадинка Кунева.

Шести мит: СИРИЗА е комунистическа партия от сталинистки тип

Несъмнено голяма част от политическите лидери на партията са идейно и биографично свързани с Гръцката комунистическа партия. Това обаче съвсем не е достатъчно, за да се твърди, че СИРИЗА е такъв тип партия. Смятам, че съществуват важни аргументи за обратното. На първо място, СИРИЗА не може да бъде наречена доктринална партия, а именно това е една от основните характеристики на комунистическите партии. Напротив, Алексис Ципрас всячески показва, че ще търси нови, оригинални идеи за изваждането на Гърция от кризата. Положението безспорно изисква подобна иновативност. Второ, СИРИЗА е по-скоро модерна левица от нов тип, непознат досега в Гърция, това се вижда както от факта, че Ципрас успя за кратко време да разруши редица реминисцентни традиции в гръцката политика, включително и полагането на религиозна клетва, така и от това, че за пръв път от много време насам в управлението на Гърция е разрушен монополът на ПАСОК и на „Нова демокрация". На трето място, по всичко личи, че СИРИЗА е успяла да осъзнае, за разлика от останалите леви партии в Гърция, че редом с класическия сблъсък труд–капитал днес все по-актуално става едно друго разцепление, което противопоставя реалната икономика и финансовия капитал. Като допълнителен аргумент може да се отбележи и обстоятелството, че нито СИРИЗА, нито Гръцката комунистическа партия изразиха желание за тясно партньорство помежду си преди или след изборите.

Кой има полза от налагането на тези митове за СИРИЗА?

Именно това е големият въпрос. Според мен основната причина, поради която в обществото се налагат подобни представи за СИРИЗА, е желанието тя да бъде изначално дискредитирана, да се създаде страх от ляво алтернативно управление и да бъдат объркани левите избиратели. Полза от това имат както партиите на статуквото, така и финансовият сектор. Тази пропаганда обаче беше силно разколебана след победата на СИРИЗА. Именно затова и успехът ѝ дава надежда на всички, чието желание е осъществяването на радикална лява промяна в Европа. Предизвикателствата пред новата гръцка левица обаче са огромни. Тя трябва да покаже политически нюх за събитията, да прояви твърдост срещу опитите за саботаж и да обори предположенията за разминаване между декларираното и реално направеното. Само времето ще покаже дали Ципрас и неговият екип ще се справят с тези тежки задачи. Желая им успех!

БЕЛЕЖКИ

1. *Watt, A.* Is Greek Debt Really Unsustainable?. Macroeconomic Policy Institute, January 2015, p. 1.
2. Напр. през 2007 г. безработицата в Гърция е под 10%, докато през 2013 г. вече е осезаемо над 25% (данни от Manos Matsaganis, "The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses", November 2013, edit. „Friedrich Ebert Stiftung").
3. Тук под „антиевропейска" трябва да се разбира „анти-ЕС".
4. Напр. Националният фронт във Франция, Партията на независимостта на Обединеното кралство във Великобритания и др.

СЛЕД 25 ГОДИНИ: ОЛИГАРХИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИКА*

Ивка Цакова

Ивка Цакова *– доктор по политология, доцент в катедра „Политология“, факултет „Международна икономика и политика“ в УНСС. Работи в областта на политологията и политическата икономия на гражданското общество и лобизма. Автор е на 4 книги: „Гражданската култура на средношколците в България“ (1997), „Лобизъм и демокрация“ (2005), „Лобизмът“ – цикъл лекции (2012), „Как да лобираме в Брюксел“ – кратък наръчник за лобиране в ЕС (2013), както и на множество научни студии и статии по проблемите на политическата социализация и гражданското образование, гражданското общество, демократизацията, лобизма и капитализма в България в условията на евроинтеграция и глобализация.*

След 25 години преход от държавен социализъм с еднопартиен монопол към уж демократичен капитализъм за всички стана ясно, че либералната плуралистична, представителна демокрация е била само красив лозунг, фасада на нещо друго. От прехода спечелиха малцина, т.е. управлението през тези години е било в полза на едно малцинство, а не на мнозинството български граждани. Оказа се, че суверен на властта е не народът, а парите и хората с много пари[1]– т.е. олигарсите! Равносметката на резултатите от прехода за нашата държава и общество е доста печална. Вместо така очакваната демократизация у нас се разгърна процес на олигархизация на политиката.

Разочарованията от либералната многопартийна демокрация днес са толкова големи, че идеологемите „демокрация“ и „свобода“ губят от мобилизиращата си сила. Изрично правя уговорката, че все пак демокрацията (дори в елитаристката си форма) е за предпочитане пред диктатурата (авторитаризма). През изминалия четвърт век в социалните науки у нас се наблягаше повече на електоралната и по-малко на елитарната демокрация, а класически автори елитаристи като Г. Моска, В. Парето, Р. Михелс и др. не са преведени на български.

В случая ще се позова на елитаристкия възглед за демокрацията на Ч. Райт Милс и на неговата книга „Властовият елит“[2]. Известна и все още валидна е схемата му за властовия елит в САЩ като „триумвират“, включващ:

* Статията е въз основа на доклад, изнесен на националната научна конференция: „25 години: какво?“, организирана от Института за изследване на обществата и знанието към БАН, 5 ноември 2014 г.

а) едрия бизнес; б) висшите военни; в) политическите клики около президента. За Милс още през 1956 г. (когато пише книгата) либералната демокрация в САЩ е била по-скоро симулация, нямаща нищо общо с демократичния идеал за политическо равенство, поради очерталата се комбинация между икономическа власт, бюрократичен контрол и привилегирован достъп на определени фигури до най-високите равнища на изпълнителната власт в държавата. Благодарение на тази именно комбинация (а не чрез избори и представителни институции), олицетворена от ограничен кръг хора, в САЩ ключовите исторически решения се вземат най-вече в сферата на отбраната, външната политика и стратегическата икономическа политика. Милс не говори за олигарси, но очертава изходната база за тяхната поява.

Базирайки се на модела на Милс, осъвременен с новите реалности на неолибералната глобализация, ще очертая някои щрихи на процеса на олигархизация на българската политика. Знанията си за олигархията извличам от едноименната книга на Джефри Уинтърс[3] и ги осмислям чрез емпирични доказателства за олигархични практики в България в годините на прехода.

Около понятието за олигархия е налице концептуална бъркотия. Например в една авторитетна енциклопедия за социални науки[4] олигархията се дефинира като: „форма на управление, при която политическата власт е в ръцете на малцина, на малцинство". Етимологията идва от гръцката дума *„oligarkhia" – „government of the few"* (управление на малцина), с две съставки: *oligoi (малцина)* и *arkhein (управлявам).* Това определение не е прецизно, защото не прави разлика между елити (най-вече политически) и олигарси, между олигарси и богати хора. Защото не всяко управление на малцинство е олигархично и не всички богати, заможни хора са олигарси. Има разлика между плутокрация и олигархия. Важен смисъл носи тази част от определението в Енциклопедията, където се твърди, че става дума не просто за малцинство, а за ограничено малцинство *(small minority).*

Дефинирането на олигархията се прецизира[5] с уточнението, че тя е свързана не просто с богатство, а с концентрация на огромно богатство в ръцете на малцина, което политически овластява олигарсите. Огромното персонално материално богатство води до съответна олигархична власт. Олигархичната власт и политиката подкопават както демократичното управление, така и свободния пазар. Затова олигархията е нападана и отляво, и отдясно.

Доскоро олигархията и олигархичното управление рядко се отнасяха до развитите западни държави, те се приписваха най-вече на постколониални и посткомунистически страни (напр. „руските олигарси"). Западните системи на управление бяха определяни като „полиархии" – понятие, въведено от Робърт Дал, за да опише особена плуралистична демокрация, която не допуска олигархия. Това вече не е така!

С разгръщането на неолиберален глобален капитализъм електоралната, представителна и мажоритарна демокрация повсеместно е поставена под въпрос. Джефри Уинтърс определя САЩ като „гражданска олигархия" или като своеобразна сплав между демокрация и олигархия. В изследването на олигархията той тръгва от конкретните олигарси, от техния брой и от базовите им характеристики. Светът на олигарсите е населен с най-богатата 1/10 от единия процент на населението и американските олигарси като количество, образно казано, могат да напълнят Ми-

чиганския стадион. Олигарсите от дъното печелят средно по около 4 милиона долара, докато олигарсите на върха печелят по около 350 милиона долара годишно[6].

Уинтърс нарича властта на олигарсите материална власт *(material power),* позовавайки се на К. Маркс и на неговото материалистическо разбиране на историята. Важно уточнение във връзка с това е, че олигарсите са така екстремно богати и овластени тъкмо за сметка на другите, на останалата част от населението. Оттам идва популярният слоган на движението „Окупирай!" – 1% срещу 99%! Олигарсите са се концентрирали дори в едната десета (1/10) на единия процент!

Теорията за олигархията на Уинтърс се фокусира върху властта на богатството и върху специфичните политики (олигархични политики), които съпровождат тази власт. След като огромните материални богатства са изразени в пари и става дума за *„власт на парите" (power of money),* важен изследователски въпрос е как „големите пари" влияят върху държавната публична власт и политика. Посоката, в която се търси отговорът, е, че политическите интереси на олигарсите са насочени към защита и умножаване на тяхното богатство. Защита на богатството на олигарсите от посегателства на държавата и умножаване на това богатство с помощта на държавата! И това се случва при редуцирания национално-държавен суверенитет в условията на неолиберален глобален капитализъм.

Олигарсите са винаги отделни индивиди, а не корпорации и други колективни тела. Те защитават своето богатство (във вид на собственост и доходи) чрез конкретни олигархични политики (решения, закони, договори и пр. нормативни актове), предприемани от публичните власти и институции. Олигарсите следва да се разграничат от други категории хора[7]. Разликата например между политически елити и олигарси е, че политиците, конкурирайки се демократично за власт, подлежат на смяна, докато олигарсите – не. Освен това един олигарх не следва еднозначно да се приравнява с капиталист, собственик на бизнес, корпоративен мениджър. Уинтърс акцентира на собствеността върху средствата за производство от Марксовата теория за класите и респ. класата на капиталистите. Но ако Маркс обяснява властта на капиталистите икономически, при Уинтърс фокусът върху властта на олигарсите, разполагащи с материални ресурси, е политически. Правейки тези тънки разграничения, авторът твърди, че собственикът на някакъв бизнес би могъл да е капиталист, но поради това, че притежава твърде малко материална власт, не е олигарх. Мениджърът – изпълнителен директор на корпорация, може да притежава солидни материални ресурси, но той е на заплата, която в определен момент може да се редуцира и той да не е в състояние да упражни олигархична власт. Всеки индивид (от трите случая: капиталист, собственик на бизнес и мениджър) е член на определен корпоративен елит, но не всеки е олигарх. Заемащите висши постове в правителството (управлението) са също елити, които ежедневно разпределят милиарди чрез националния бюджет, боравейки персонално с огромни ресурси. В случаите, когато някои от тези политици се корумпират и натрупат лично състояние, те могат да бъдат едновременно и част от управленския елит, и олигарси, ангажирани с политика в защита на богатството.

След тези по-подробни концептуални уточнения преминавам към българския случай. Когато говоря за олигархизация на българската политика след 25 години на политически и икономически промени, имам предвид това, че успоредно с демокра-

тичните публични политики в интерес на мнозинството държавните институции в България са предприемали и политики в защита на богатството на отделни частни лица – в ущърб и за сметка на мнозинството. Олигархизацията на българската политика е само процес, тенденция, но достатъчно тревожна, за да бъде отбелязана и подложена на интелектуална и политическа критика. Акцентът ми ще бъде върху конкретни олигархични политики, стимулиращи екстремни материални неравенства. Ще разгледам поне три измерения на олигархизацията на политиката у нас: а) Кои са българските олигарси? б) Ще дам примери за конкретни олигархични политики; в) Ще обясня как се легитимира този процес в ситуация на огромно социално неравенство. Няма да привеждам числа, за да доказвам огромното социално разслоение и неравенство в българското общество след 25 години „демократични и пазарни промени". Акцентирам на това, че до прекомерното неравенство се е стигнало с участието на политици от всички партии чрез прокарване на съответни закони. В някои случаи огромното персонално богатство е натрупано и чрез употреба на сила (визирам периода на т.нар. борчески, силови групировки).

Започвам с въпроса: *кои са българските олигарси?* Персоните, съставляващи свръхбогатото и овластено малцинство, печелившите от 25-те години преход можем да обособим условно в няколко категории.

Първата обхваща представители на едрия бизнес („големите пари"), които през първата половина от прехода се обединяваха в групи като „Клуб 13", Бизнесклуб „Възраждане". Голяма част от тях са олицетворение на монополи в различни сектори – наши и чужди (монополи, създадени с помощта на държавата). Само държавата може да създава и да премахва монополи! Законът за защита на конкуренцията не е застрашил по никакъв начин богатството на ултрабогати олигарси, чийто бизнес има монополно място в страната. Вече излизат списъци с имената и размера на богатството на българските олигарси – от информационни течове (на *Wikileaks* и сайта „Бивол") и от книги на журналиста Григор Лилов[8].

Втората категория олигарси обхваща бивши политици и висши администратори (шефове на регулаторни агенции), запознати добре с „кухнята на вземане на решения", които са обвързани в мрежи както с предходните (с големите пари), така и с настоящи административни звена на различни държавни институции. Към тези мрежи са включени и собствениците на корпоративни медии. Всички те упражняват бюрократичен и медиен контрол върху обществените дела (върху политиката като *public affairs*) в интерес на олигархията. Като казвам бюрократичен, имам предвид „пленяване", „превземане" на административни агенции (*agencies capture*) – примерно агенция „Митници", Агенция за приватизация, за обществени поръчки и пр., а по отношение на медиите – в корпоративните медии политиката е пазар, а не форум за обсъждане и защита на общия интерес.

Третата категория олигарси можем да търсим сред малобройни партийни клиентели във всички партии (в техните ръководства, наричани от някои „компрадорски елити"). Можем да ги разпознаем по това, че са несменяеми или трудно сменяеми. Железният закон за олигархията, формулиран от Михелс, е в пълен ход. Тези олигарси – политически предприемачи, а не партийни лидери – са превърнали партиите в търговски дружества за извличане на лична печалба. Затова българските партии напоследък разчитат повече на спонсори, а не толкова на съ-

мишленици! Въпреки наличния упадък на парламентаризма, за олигархията парламентът е важен, защото сме парламентарна република. Може би ако бяхме президентска или полупрезидентска република, олигарсите щяха да бъдат улеснени – ще упражняват своето влияние върху един президент, а не върху 240 депутати. Макар че и сега в условията на „неолиберален ултралиберализъм" (Цв. Тодоров) отделни личности сключват важните международни договори извън парламента, а именно от тези договори олигарсите извличат най-големи печалби!

Ако трябва да кажа колко са олигарсите в България (и обслужващите ги също така богати хора), предпочитам да цитирам проф. Проданов, който говори не за персони (както прави Уинтърс), а за малка олигархия от 4–5% от населението, натрупала гигантски богатства „за сметка на" гигантското обедняване на останалата част от населението[9].

Без да се ангажирам с конкретни примери, мога да кажа, че български олигарси изпитват силни изкушения за заемане на политически позиции. И понякога заемат такива позиции. Но в повечето случаи те разчитат на индиректна намеса в управлението чрез свои подставени лица – обикновено анонимни висши държавни чиновници. Те са, които възпрепятстват политики за преразпределение и редуциране на богатството (на олигарсите) и способстват за формулиране и реализация на политики за увеличаване на това богатство. Затова българските олигарси предпочитат да са по-скоро политически инертни и извън светлината на прожекторите.

Вторият въпрос, на който ще се спра, са *конкретните политики в защита на богатството,* способстващи за олигархизацията и респ. подкопаващи демокрацията. Чрез различни закони и договори (приватизационни, концесионни, международни, в които България е страна) може да се стигне дотам, че българската политика да загуби публичния си характер и да се превърне в инструмент за удовлетворяване на лични, частни интереси (на олигарси)[10]. Това са по същество олигархични политики.

Според изследвания на чл.-кор. Иван Ангелов, през последните 25 години в България са отнети, буквално откраднати от трудовите хора и от обществото като цяло не по-малко от 90–95 млрд. лева. Това е правено чрез престъпната приватизация и заробващите концесионни договори, сключени от продажни български политици и висши държавни чиновници; чрез несправедливата данъчна система; чрез злоупотребите с монополно положение; чрез укриването на обороти и доходи и неплащането на данъци от частни компании; чрез незаконните трансфери на печалби в чужбина от действащите у нас чуждестранни компании...[11] Всичко това е станало законно – чрез съответни решения на компетентни държавни институции! Тези именно решения са олигархични, а не демократични!

Подкрепа за натрупване на огромни богатства предоставя и Конституцията на Република България, чийто чл. 17, алинея (3) гласи: „Частната собственост е неприкосновена." При положение че в предходната алинея става ясно, че собствеността у нас е частна и публична – за публичната собственост не се предвижда неприкосновеност! Т.е. режимът на собственост в България е в полза на олигарсите.

Друг фрапиращ пример за олигархично законодателство през 2001 г. – по време на управлението на НДСВ, е премахването на текст от Наказателния кодекс,

предвиждащ затвор за банкерите, които раздават необезпечени кредити[12]. Това несъмнено има връзка с днешния казус около Корпоративна търговска банка – която е със специален статут по отношение на държавата и на няколко български правителства.

И последният пример за „не-вземане на решение“ в полза на олигарсите е целенасочено поддържан правен вакуум в началото на 1990-те години, който предшества банковата криза от 1997 г. Фактите са следните: „Само през 1992 г. БНБ издава 964 разрешения за покупко-продажба на валута. Предвид обстоятелството, че Сметната палата е възстановена през 1995 г., а започва да функционира през 1996, БНБ не е контролирана от държавен контролен орган в продължение на около шест години. Последната проверка на БНБ е направена от Комитета за държавен и народен контрол в средата на 1990 година[13].

Основна заплаха за олигарсите е облагането на тяхното богатство с пропорционален данък. Може би затова изключително трудно, почти невъзможно изглежда премахването на „плоското“ и преминаването към „прогресивно“ данъчно облагане в България. Така и не проработи законът за отнемане на имущество от незаконно забогателите (2012), както и Комисията „Кушлев“, която трябваше да го приложи. Да не говорим за идеите за въвеждане на „данък лукс“... Много са примерите за политики в защита на богатството... Може би един успешен опит на българската държава да „опитоми“ олигарсите в някаква степен е да стимулира промяната на някои от тях от олигарси-борци в олигарси-застрахователи...

Третата особеност на олигархизацията на българската политика е свързана с *начините за легитимиране на олигархичните политики в ситуация на огромно социално неравенство и масово споделяно чувство за несправедливост.* Това се прави доста успешно от могъщи неолиберални идеологически апарати – частни медии, училища, университети, които успяха да наложат неолибералната идейна хегемония[14]. Водеща е ролята на анализаторите и експертите от външно финансираните частни изследователски институти *(think-tanks)* като част от глобални мрежи за влияние. За това, че се справят успешно с легитимиране на властта на олигархията и формиране на съответно обществено мнение, свидетелства фактът, че дори гражданските протести срещу олигархията и монополите през лятото на 2013 г. не можаха да се справят с въпроса „КОЙ?“ и същият ТОЙ, след като не стана шеф на ДАНС, в момента седи на първата банка в парламента като депутат.

Несъмнено в България има свръхбогати частни лица, които наричаме олигарси и които открито или в сянка се намесват в управлението, за да защитят и увеличат своето богатство. В техните олигархични политически мрежи са включени и не чак толкова богати интелектуални и културни елити, които срещу солидно възнаграждение легитимират ключови олигархични политики и отклоняват вниманието на хората от реалните им проблеми, насочвайки и мотивирайки редовите граждани към политика на идентичност, разделения на етнически, религиозен и пр. признак, наблягайки на ценности от различен порядък.

„Експертите по демокрация“ (по неолиберална демокрация) промиват масовото съзнание с идеологически клишета за свобода, плурализъм, многопартийност и пр. „демократични ценности“, а въпроси за грабежа на национално богатство от малцина, за преминаването на огромната държавна собственост от времето на

„държавния социализъм“ в ръцете на ограничен кръг хора остават неосветени за обществото. Така властта на българските олигарси се оказва силно устойчива през годините. Дори Хартата, инициирана от български интелектуалци за разграждане на плутократичния модел у нас, впоследствие промени заглавието си на безобидното „Харта 2013 в защита върховенството на закона“...[15] Думата „плутокрация“ се оказа опасна за неолиберална пропаганда и бе предвидливо отстранена от специалистите по „управление на новините“ *(news management, spin doctors)*.

В момента процесът на олигархизация на политиката е във възход. В годините на прехода българската държава не направи никакви опити да ограничи законово свръхконцентрацията на власт и богатство в ръцете на малцина. И резултатите са налице – огромни финансови ресурси се пускат в действие за финансиране на медии, за създаване на партии, за купуване на гласове... Става дума за огромна властова асиметрия в ситуация на огромно социално неравенство! И понеже за „демократичните ценности“ (свобода и равенство) вече никой не иска да слуша, напоследък отново се възражда дискурсът за цивилизационни и евро-атлантически ценности. А зад тях като зад параван всъщност се крие циничното лице на олигархията.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Проданов, В.* Теория на българския преход. С., 3. Стоянов, 2012, с. 623.
2. *Mills, W.* The Power Elite. Oxford University Press, 1956, цит. по Andrew Heywood (2007), POLITICS, Third edition, Palgrave MacMillan, Chapter: Democracy, pp. 71–88.
3. *Winters, J.* Oligarchy. Cambridge University Press, 2011.
4. International Encyclopedia of the Social Sciences, 2008; Macmillan Reference USA, p. 36.
5. See Winters, J. op. cit., Material Foundations of Oligarchy, pp. 1–39.
6. *Winters, J.* America's Income Defense Industry. 2011. Huffington Post Politics. Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/jeffrey-winters/americas-income-defense-i_b_772723.html
7. *Winters, J.,* op. cit., p. 9.
8. *Лилов, Гр.* BG милиардери (Парите им! Скандалните им тайни!). С., Кайлас ЕООД, 2014.
9. *Проданов, В.,* цит. съч., с. 615.
10. Пак там, с. 628.
11. *Ангелов. Ив.* Крещяща несправедливост задушава България(i). 2014. Pogled.info. От http://avtorski.pogled.info/article/59017/Kreshtyashta-nespravedlivost-zadushava-Balgariya-i
12. Публикувана от Faktor.bg стенограма предизвика скандал по Нова ТВ. 2014. Faktor.bg. От http://www.faktor.bg/novini/balgariya/31472-publikuvana-ot-faktorbg-stenograma-predizvika-skandal-po-nova-tv.html
13. *Проданов, В.*, Ант. Тодоров, Й. Аврамов, В. Иванова. Българският парламент и преходът. С., Сиела, 2009, с. 290.
14. Вж. В. Проданов, цит. съч., с. 296–316.
15. Харта 2013. Независима гражданска инициатива за възстановяване на демокрацията и върховенството на закона. От http://harta2013.bg/wp-content/uploads/2013/12/Harta_2013.pdf

ЯНКО САКЪЗОВ
(СТРАНИЦИ ОТ ПОЛИТИЧЕСКАТА МУ БИОГРАФИЯ)

Димитър Генчев

Димитър Генчев *– доктор по история. Работи в областта на историята, теорията и политическата практика на европейската социалдемокрация. Автор е на студии, статии, портрети на дейци на българския социализъм, на книгите „Профили от кафене „Ландолт" (към генезиса на българския социализъм)" (1990) и „Първоапостоли на идеала" (2006). Директор е на Центъра за стратегически изследвания „Ал. Лилов" и зам. главен редактор на сп. „Ново време". Член е на СБП.*

РАЗЦЕПЛЕНИЕТО

Теоретическите аргументи на разцеплението на българската социалдемокрация са формулирани в Берлин. През 1896 г. на страниците на „Ди нойе цайт" е публикувана поредица статии на Едуард Бернщайн под заглавие „Проблемите на социализма", събрани в книгата му „Предпоставките на социализма и задачите на социалната демокрация". С тази малка брошура той започва безпрецедентна атака срещу хегелианските корени на марксистката диалектика. Статиите му подлагат на съмнение теорията за принадената стойност и за капиталистическата експлоатация. В тях Бернщайн се осмелява да отхвърли концепцията за неотвратимостта на социализма и свежда историческия материализъм на Карл Маркс до баналната „желателност", като подлага на съмнение тезите му за историческата гибел на капиталистическия строй с твърдението, че с течение на времето капитализмът ще става все по-силен, че Марксовият възглед за постоянното обедняване не се потвърждава от живота, че капитализмът ще се модифицира и приспособява към развитието на технологиите и ще става все по-хуманен и справедлив строй. Че либерализмът е създал непреходни ценности, които трябва да се съхранят и вземат на въоръжение от работническите партии. Борбата на класите е отживелица от миналото, която по необходимост се заменя с класово сътрудничество. „*Ако победата на социализма се явява иманентна необходимост* – пише Бернщайн още в първата си статия, – *то в нейното основание трябва да бъде положено доказателство за неизбежния крах на капиталистическото общество. Такова доказателство не е*

дадено и не може да бъде дадено." Напротив, историята и практиката на профсъюзното и социалдемократическото движение принуждават буржоазията към ред отстъпки, способни да подобрят материалното положение на работническата класа чрез постоянни реформи. Оттук и знаменитият му тезис, който разделя германската социалдемокрация, европейските работнически партии и Интернационала на два враждуващи лагера: социалистическата идея като идея на далечното бъдеще отклонява борбата на работническата класа за по-добро настояще. „*За мен движението е всичко, а онова, което обикновено наричат крайна цел на социализма, е нищо.*" А след като това е така, какво друго му остава на пролетариата освен да замени класовата борба с класово сътрудничество за реформи, които ще доведат до мирното врастване на социализма в капитализма. „*Сътрудничество на класите в името на общо национално дело... защото с избирателната бюлетина, с демонстрациите и други подобни средства ние днес прокарваме такива реформи, за които преди сто години са били потребни кървави революции*" (Лондон, 20 октомври 1898 г.).

Какво още е прочел Янко Сакъзов в „*Die Neue Zeit*"? Марксисткото учение следва да се развива чрез критика. Необходимо е да си дадем сметка за празнотите и противоречията на теорията. Този, който осъзнае тези противоречия, ще усети и необходимостта да ги разчисти. Това е задачата на учениците, а не вечно да повтарят думите на Учителя. Днес работническото движение има необходимост, освен от борци, от обобщаващи умове, които да отделят пшеницата от кълчищата и да „мислят доста *широко*, за да съгледат и признаят онова растенийце, което не е проклало в тяхна, ами в чужда ограда; работническото движение се нуждае от умове, които не са генерали, а редници в областта на социалистическото мислене". И така глава след глава се предлага безпрецедентна ревизия на марксизма чрез перото на един от най-влиятелните теоретици на германската социалдемокрация и на Втория интернационал, един от най-близките приятели и сподвижници на Фридрих Енгелс, който в завещанието си го удостоява с великата чест на единствен издател, тълкувател и разпоредител на Марксовото теоретично наследство.

Няма никакво съмнение, че Янко Сакъзов посреща с голямо задоволство теоретичните аргументи за правилността на собственото си политическо поведение до този момент. Всъщност в концепцията на Бернщайн за „общонационално дело, чрез сътрудничество на класите, за постигането на големи и неотложни демократични задачи, което произтича от едно широко разбиране на марксизма" – за него няма нищо ново. Нещо повече, той определено се гордее – както свидетелства Симеон Радев, че неговата концепция за широкия социализъм е с по-стара дата. Впрочем и Димитър Благоев му отдава дължимото, като свидетелства в „Приноса", че широкият социализъм на Янко Сакъзов е най-малко с две години по-стар от ревизирания марксизъм на Бернщайн. И все пак „бернщайниадата" придава нова интелектуална и политическа енергия на българските общоделци. Те вече образуват в София плътно ядро – Димитър Димитров, Илия Янулов, Еню Марковски, Стефан Димитров, Иван Коларов, Петър Джидров и Янко Сакъзов са в основата на новата идейна фракция. И, както сам Янко Сакъзов разказва в една бележка под линия на брошурата си „Тревога за призраци": „Тихо и напрегнато ние работихме и над себе си, над своето умствено развитие и в софийските организации. Дими-

тър Димитров, който тогава за пръв път се заемаше с практическа деятелност, не мъдруваше празнословно, а се тури начело на една организационна деятелност между софийските работници, потъна в нея и даде ни възможност да създадем Работническо училище и да турим начало на софийските синдикати." Сведението е точно – работи се тихо и напрегнато, почти конспиративно. Защото „Предпоставките на социализма и задачите на социалната демокрация" предизвиква бурен гняв и отпор в световното социалистическо семейство:

„Едуард, ти си едно магаре! Това не се говори, а се върши" – тези думи на Ауер, един от най-видните депутати и синдикалисти на германската социалдемокрация, задълго разсмиват читателите не само на социалистическата, а и на буржоазната преса[1].

„Скотина ты, скотина !!!" – гневно драска по полетата на *„Die Neue Zeit"* Георги Валентинович Плеханов. А самият Бернщайн с типична немска методичност (и известна гордост) цитира в „Предпоставките" бурната публична реакция на бащата на руския марксизъм пред Щутгартския конгрес: „Този филистер трябва да бъде погребан от социалната демокрация като невежа с поразителна умствена нищета и безумен и сляп последовател на буржоазните реформи, който удря грубо социалистическите теории по лицето и – съзнателно или безсъзнателно, това е безразлично – се стреми да погребе тези теории за удоволствието на съединените реакционни маси."

„Социалната демокрация не може да приеме тези възгледи, но трябва да благодари на автора за подтика, които той даде на конгреса (в Щутгарт, октомври 1898 г. – б.м.) чрез своите статии" – Карл Кауцки.

„Теоретически – невероятно слабо; повторение на чужди мисли. Фрази на критиката, а дори няма опит за сериозна самостоятелна критика... безграничен опортюнизъм и посибилизъм, при това все пак страхлив опортюнизъм, тъй като Бернщайн не иска да засяга програмата открито. Едва ли човек може да се съмнява в неговото фиаско" – Ленин (в писмо до майка си от 1899 г.).

В идейно-теоретичната канонада срещу ревизионизма участват още много гръмки имена и талантливи социалистически пера: Франц Меринг публикува в „Ди нойе цайт" поредица от статии, които отхвърлят „критическия" социализъм на Бернщайн, внасяйки в полемиката изящен ироничен виенски привкус. Основателите на Германската социалдемократическа партия Август Бебел и Вилхелм Либкнехт заемат безкомпромисна критична позиция с изявленията, че всеки, който е готов да приеме замяната на революционната социалдемокрация с демократична реформистка партия, повече не принадлежи към ГСДП, но отхвърлят исканията на редица местни организации за незабавното изключване на Бернщайн от партията.

Пак по същото време Карл Кауцки публикува серия от статии на Роза Люксембург под заглавие „Социална реформа или революция", която излиза като самостоятелна книга през 1898 г. В тази блестяща полемична работа, оплаква се Бернщайн, госпожица Люксембург се осмелява не само да му прочете цял курс по диалектически и исторически материализъм, а и директно да изиска изхвърлянето му от партията. „Дилемата е следната – пише тя, – ако ревизионизмът има право що се отнася до еволюцията на капитализма – тогава социалистиче-

ската трансформация е една утопия. Ако пък социализмът не е утопия, то тогава факторите за адаптацията на капитализма не издържат на марксистката критика. Кой е прав – Маркс или Бернщайн? That is the question.“ Самата тя има категоричен отговор на хамлетовския въпрос: „Г-н Бернщайн е един дребнобуржоазен прогресивен демократ, чиято книга е от огромна важност за германското и международното движение, защото за първи път тя оповестява намерението му да даде една теоретична база на всички стихийни и практически опортюнисти в европейската социалдемокрация.“[2]

Полемичният талант и марксистката ерудиция на Роза Люксембург ѝ спечелват славата на един от най-видните лидери и теоретици на германския революционен марксизъм[3]. „Вие стоите в първата редица на борбата срещу Бернщайн“ – ласкаво ѝ пише Франц Меринг, а Ленин малко по-късно ще я оприличи (с иронично-хиперболичен подтекст) на един орел на германската социалдемокрация.

Българският резонанс от най-голямата теоретична дискусия в историята на Втория интернационал е доста шумен[4].

Димитър Благоев, разбира се, е в курса на събитията. И няма никакво съмнение, че внимателно следи дискусията в германското „Ново време“. Теоретичният орган на ГСДП през 1898 г. е безспорният идеен законодател на европейската социалдемокрация. Авторитетът на „папата на социализма“ Карл Каутски, публикациите на най-видните лидери и теоретици на марксизма правят от „*Die Neue Zeit*“ верен идеен и политически компас и съвсем не е случайно съвпадение, че Благоев кръщава през 1897 г. собственото си списание „Ново време“. Няма съмнение, че той внимателно щудира всяка от статиите от цикъла „Проблемите на социализма“. Чете в оригинал, защото толкова добре владее немски, че само няколко години по-късно се осмелява да преведе първия том на „Капиталът“. Името на Бернщайн също му е отдавна известно. Както и фактът, че втората „ерфуртска“ програма на ГСДП (приета от БСДП на Втория конгрес през 1892 г.) е написана от двама от най-приближените следовници на Маркс – Карл Каутски и Едуард Бернщайн. Така че той не бърза да вземе отношение по спора – нали адептите на социализма в България са кръщавани и кръщават чрез символ-веруюто, написано с ръката на отстъпника. Още повече че стихийният, провинциален „широк“ социализъм на Янко Сакъзов и Никола Габровски няма никакви претенции да атакува научните основи на марксизма. Тогава, през 1898 г., опортюнистични грехове имат всички – дори понякога и самият Благоев, който е принуден да прави политически концесии, за да спечели партията му още някое и друго кметско или депутатско място.

В България отекват като закъсняло ехо думите „общо дело“, „сътрудничество на класите“, „широко разбиране на теорията и фактите от обществения и икономическия живот“ – това долавя теоретическият слух на Янко Сакъзов, Илия Янулов, Кръстю Пастухов, Димитър Димитров и Петър Джидров.

Димитър Благоев, Георги Кирков, Гаврил Георгиев, Георги Бакалов, Васил Коларов и Христо Кабакчиев чуват друго: „ревизионизъм и опортюнизъм“, „отстъпничество от социализма“, „освобождаване на социалдемокрацията от филистерите и шарлатаните“, „идейна чистота в партията“.

И двата лагера разполагат със собствена теоретична база: Сакъзов – „Предпоставките на социализма“, Благоев – „Бернщайн и социалдемократическата

програма. Антикритика“ на Карл Каутски. Само че докато теоретичните наследници на Маркс полемизират по европейски и Каутски е категорично против изключването на Бернщайн от партията („Аз съвсем не изпитвам потребност във връзка с неговата книга да крещя за предателство и да възбуждам против него всеобщо негодувание“), а самият Бернщайн храни основателната надежда, че и Каутски като Енгелс „...няма да бъде толкова ограничен, че да иска приятелите му да са безусловно съгласни с неговите възгледи“, нашата теоретична дискусия много скоро се превръща в жестока и мрачна балканска крамола за междата между марксизма и ревизионизма в българската социалистическа нива.

Засега обаче бъдещите противници търпеливо изчакват, трупат теоретически муниции и копаят окопи за бъдещите сражения. От време на време припламват спотаени теоретически страсти, но до появата на списание „Общо дело“ това са само мандарински спорове, възприемани в партията като буря в чаша вода. Затишието и прегрупирането на силите в тесния и в широкия лагер продължават почти до края на 1899 г., когато в политическия речник на българската социалдемокрация трайно навлиза военната терминология.

Димитър Благоев: „*Борбата на двете течения става толкова по-наложителна и на живот, и на смърт за едното от тях в партията, защото дребнобуржоазното течение все повече разширява социализма и дейността на мнозинството от партийните членове.*“

Янко Сакъзов: „*Социалистическите дейци нямат нищо общо с лишените от своя мисъл и от своя воля казармени войници, които сляпо вървят и които сляпо изпълняват чужди заповеди. Социалистическите дейци са ония модерни милиционери, просветени граждани на свободна страна, на които се дава самостоятелна военна задача за изпълнение.*“

Дрънкането на оръжие става още по-шумно след първия разузнавателен рейд на Янко Сакъзов из страната, в който той се опитва да изведе прегрупирането на партията върху „широката“ теоретична основа и дейност. Сказката му „Икономическата и финансова криза в България, нейните причини и нейният лек“ предизвиква шумна партийна дискусия, защото в нея, без да се позовава на ревизионистката концепция по отношение на държавата, Сакъзов започва да пледира за една истинска народна държава, която да се грижи за земеделците, занаятчиите и търговците. Държава, която е длъжна да осигури на „производящите слоеве“ икономически и социален просперитет.

Няма съмнение, че изостреният теоретически нюх на Димитър Благоев веднага долавя къде е зарито кучето. Той е сигурен, че след внимателно опипване на почвата Сакъзов, крачка по крачка, неминуемо ще спре до бернщайнианския тезис за „общото национално дело и сътрудничество на класите, за които демокрацията е и цел, и средство“. И няма никакво съмнение, че реакцията му през 1900 г. е същата, както я е изразил в „Приноса“ през 1906 г. Сакъзов ни поднася „едно вулгарно демократично обясняване и на кризата, и на свойствата и характера на държавата, и на произхода на партиите, и на явленията в българския живот... Той не е в състояние да види зад процеса на „разорението“ на тия „производителни класи“ процеса на надигането на нови форми на производството и съответните нови класи – капиталистическата и пролетарската“. Оттук и безапелационната

му присъда – преповтаряща думите на Роза Люксембург за Бернщайн от 1898 г.: „Един обикновен дребнобуржоазен демократ“. И понеже в раздразнението това определение му се вижда тясно, Благоев го разширява – „един много прост, обикновен дребнобуржоазен демократ“.

През 1900 г. Янко Сакъзов много малко го е еня за теоретическите присъди на редактора на българското „Ново време“, защото редакторът на германското „Ново време“ прокарва на Парижкия конгрес на Социалистическия интернационал своята компромисна резолюция по въпросите на общоделството, която в очите на българските му последователи направо извежда Сакъзов в авангарда на европейската социалдемокрация. Няма никакво съмнение за огромното напрежение, с което Сакъзов следи идейната баталия, разиграваща се в Париж. Там в сблъсъка между най-големите в европейската социалдемокрация – Жюл Гед, Жан Жорес, Георги Плеханов и Карл Кауцки, се пробива една тясна теоретическа вратичка по въпросите на политическата тактика, която отваря огромни възможности за широка социалистическа дейност. Още с първата си реч Жан Жорес, най-красноречивият трибун на Интернационала, категорично отстоява правото на социалиста Милеран да участва в буржоазното правителство на Валдек Русо. Аргументите му се базират на високото равнище на френската демокрация, която позволява да се изпробва нова тактика, „нов метод“ за експроприация на буржоазията, чрез участие в правителството. Срещу тази нова тактика решително се изправя с целия си авторитет основателят на Френската работническа партия Жюл Гед, който категорично осъжда участието на социалисти в буржоазни правителства, защото то може да бъде само резултат от безпринципни компромиси с буржоазните партии и отстъпление от пролетарската стратегия и тактика на класовата борба. „С влизането на социалисти в правителството могат да бъдат постигнати в най-добрия случай само частични реформи, които с почти нищо няма да променят положението на пролетариата като класа. Да измени това положение може само централната власт, но за това е необходима диктатура на пролетариата“ – заявява Жюл Гед, изпратен с гръмки аплодисменти от мнозинството делегати на конгреса.

В крайна сметка страстите са уталожени с изказването на Карл Кауцки. В присъствието на своя близък приятел и бивш единомишленик Едуард Бернщайн „папата на социализма“ ловко успява да успокои духовете и да примири непримиримото: „...участието на социалистите в буржоазно правителство не може да се схваща като нормално начало към завоюването на политическата власт и следва да се разглежда като временна и изключителна крачка, извършена при наличията на особени обстоятелства“. Според Кауцки въпросът за наличие на такива „особени обстоятелства“ в една или друга страна е въпрос не на принципи, а на тактика, която не подлежи на обсъждане на международните конгреси.

След бурни дискусии „Каучуковата“ – по думите на италианския делегат Енрико Фери – резолюция е приета с мнозинство в следния вид: „В съвременната демократическа държава завоюването на политическата власт от пролетариата не може да бъде достигнато с един удар, то може да се яви само като резултат от продължителната и трудна работа в областта на икономическата и политическата организация на пролетариата, резултат от неговото физическо и нравствено

възраждане и постепенното завоюване на депутатски места в общинските съвети и парламентите.“

За Янко Сакъзов тази резолюция си е направо една лична услуга. Защото сега вече спокойно може да громи тесните идеи на Димитър Благоев под заслона на широкия теоретически гръб на Карл Кауцки. Така той се избавя и от неудобството да е последовател на (както сам пише) „крайното учение на Бернщайна“. Повече няма да го изключват от партията под предлог, че не си изпълнява задълженията и не спазва партийната дисциплина, защото думите на Емил Вандервелде – „Ние не сме нито съд, нито събор за отлъчване от църквата“, след като са валидни за един конгрес на Интернационала, са несъмнено още по-валидни за конгресите на БРСДП. Повече няма опасност някой български Ауер да го нарече „магаре“ – от тук нататък той ще работи според Бернщайн, а ще говори според Кауцки. И вече няма никакво значение, че българската делегация на Парижкия конгрес (Марио Гед и П. Недевски) гласува за резолюцията на Жюл Гед. Важното е, че конгресът с мнозинството си е подкрепил Карл Кауцки, а следователно е подкрепил и него – Янко Сакъзов. Настъпило е времето за открита широка социалистическа дейност, времето за онази „временна и изключителна крачка“ – по думите на Кауцки – предвид особените обстоятелства на политическото положение в България.

Веднага след закриването на международния социалистически конгрес през септември 1900 г. Янко Сакъзов прави тази крачка и прецапва перловския Рубикон с първия брой на списание „Общо дело“ в ръка.

„Положението“ е заглавието на уводната статия на Янко Сакъзов. И, разбира се, то съвсем не е случайно. Сакъзов добросъвестно се опира на изискването на Парижката резолюция – една промяна на тактиката, допускаща класово сътрудничество, може да се основава само на извънредните обстоятелства на конкретното обществено и политическо положение в една страна. Та ето какви са особените обстоятелства на политическото положение в България:

„Насилието и безправието, това е атмосферата, която обгръща българина от толкова години... Свободите на българския народ са станали играчка в ръцете на меняващите се управници, плодовете на неговия труд се изтръгват от ръцете му, разграбват се, пилеят се най-произволно и всичко това се прави от всички ония, които, по чийто и да е каприз, са стоели и стоят на кормилото на управлението.“

„Съзнавайки всичко това, какво имаме ние да противопоставим на това стремително летене към пропастта?“ – риторично пита Янко Сакъзов и бърза да съобщи своя отговор: „На първо място – земеделското движение, което все по-ясно съзира своята подтиснатост в икономическо и политическо отношение. В тези непокътнати млади и буйни сили не съзирате ли вие могъщ лост за изменяване на досегашния държавен вървеж. При една правилно насочена организация не може ли да се създаде тука една сила, която ще иска да тури скромност и пестеливост в обществените ни учреждения, равноправност в държавните тегоби, демократичност в учебното и военното дело, строга отговорност към всички държавни служители.“

На второ място са занаятчиите. „При едно целесъобразно упътване, съвсем без значение ли ще бъде енергията на този работен слой на българския народ за

премахването на един насилнически, грабителски, безотговорен, служащ само на непроизводителни слоеве режим?“

На трето място са търговците и индустриалците. Те според Сакъзов имат интерес от една демократична държава, която да се грижи за пътната мрежа и съобщенията, за евтини банкови кредити, за правилно експлоатиране на земните и подземните богатства.

И накрая е младото работническо движение, което набира своите привърженици от пропаднали и пропадащи занаятчии, селяни и търговци, дребни чиновници, учители и ученици. „Това са реалните течения, в които се е проявил днес българският обществен живот и всяко едно от тях носи в себе си малко или много елементи, които биха могли да създадат един нов вървеж на държавните ни работи... На беззаконието и насилието България може да противопостави общите жизнени интереси на своите производящи слоеве чрез общите техни усилия.“ [5]

Накратко: в първата от общо петте теоретични статии, публикувани в двуседмичното му списание, Янко Сакъзов извежда пет ключови думи – *„Общо дело на производящите слоеве”*. Посланието е изпратено, отговорът е получен тридесет години по-късно, когато Едуард Бернщайн ще напише, че Янко Сакъзов е един от най-усърдните и верните му ученици. А Димитър Благоев изчаква само две седмици, за да открие един от най-зрелищните теоретически дуели в историята на българската социалдемокрация – дуела между „Ново време“ и „Общо дело“, който ще продължи цели три години и ще завърши с разцеплението през 1903 година.

Спектакълът започва „алафранга“ – с взаимни поклони и ритуално повдигане на рапирите: „Другарят Сакъзов“, „Нашият приятел Димитър Благоев“ – в обръщенията. Много скоро обаче полемиката набира такъв темп, мощ и страст, че читающата публика веднага разбира за какво става дума: тези двамата не са нито приятели, нито другари – те са противници на живот и смърт.

Димитър Благоев в *„Pro domo sua”*: „Днешното положение, а също и начинът, по който може да се излезе от това положение – всичко това той (Янко Сакъзов – б.м.) го разглежда независимо от общата теоретична основа на Работническата социалдемократическа партия и без всякакво съотношение към социализма и към партията. Систематичното избягване да се споменува за социализъм у нас, както и за съществуването на социалистическата партия в България... ние виждаме в уводните статии на двата първи броя на „Общо дело“, които статии са определящи принципиалното направление на списанието и са излезли из перото на др. Сакъзов.“

Янко Сакъзов в *„Qui pro quo”*: „Нашият добър приятел (Димитър Благоев – б.м.) има особен начин на разбирание обществените учения, който изключва всякакво развитие, разширяване и задълбочаване на самото учение, който го изсушава и свежда до няколко едва ли не безжизнени формули. После крайно сложният живот на обществата приема у него един твърде опростен схематичен характер и едва ли не се явява едно въплощение на дадените формули.“

Димитър Благоев, в „Пак *Pro domo sua*“: „Сакъзов не е точен в израженията си. Той не одобрява моя начин на разбирание на „обществените учения“. Аз говорих само за едно учение, а именно за Марксовото. Какъв е начинът ми на разбирание другите обществени учения е друг въпрос. Може би на др. Сакъзов действително

му се вижда моят начин на разбирание Марксовото учение за тесен? Нека ми докаже, ако може. Но аз не вярвам, че може, защото го предадох почти със собствените изражения на Маркса... Сакъзов за жалост не ни казва какво е това „ново“ разбирание на Марксовото учение (породило умствено брожение сред марксистите – б.м.). Той споменава за „крайното бернщайнианско учение“, обаче то не е никак Марксово учение, или по-вярно то е пряма противоположност на него... Налага ли се партията да измени тактиката си и означава ли, че нашата партия трябва да се тури начело на буржоазията и да работи за развитието на капиталистическите форми на производство? Това означава нашата партия да престане да бъде социалистическа, да се обърне в една буржоазна прогресивна партия.“

Янко Сакъзов: „...нека разгледаме и тази страна на нашите мними или действителни разногласия. Най-първо заговори за това Благоев в статията си „Pro domo sua”, но това, което той каза там, беше повърхностно нищожно... плод на отвлечените теоретически абстракции, които ние заучаваме като същност на марксизма. Трябва и у нас да се яви като последствие от подробното изучаване на борбите в живота, а не като калъп, в който ще искаме да втиснем живото разнообразие на обществените явления.“

Цитатите могат да бъдат продължени. Полемиката, която едва ли ще се вмести в няколко обемисти фолианта, сама по себе си е един безпрецедентен пробив в теоретическата и политическата мисъл на следосвобожденска България. В този смисъл тя надскача праговете на вътрешнопартийната дискусия и се превръща в национален генератор на социална и политическа теория. Защото дуелът Благоев – Сакъзов се следи с напрегнато внимание от радикали, демократи, либерали и земеделци. Дискусията ражда зрели плодове по въпросите за националното развитие, модернизиране и еманципиране на българската политическа система и в този смисъл е не по-малко полезна на дребнобуржоазните и буржоазните партии, отколкото на българската социалдемокрация.

Разбира се, теоретическият пробив, започнал през първата година на двадесетия век, не може и не трябва да се персонифицира само с имената на лидерите. В него участват най-талантливите умове и пера и на двата лагера: Георги Кирков, Гаврил Георгиев, Георги Бакалов, Христо Кабакчиев, Кръстю Раковски, Васил Коларов срещу Кръстю Пастухов, Петър Джидров, Илия Янулов, Павел Брънеков, Димитър Димитров – това са авторите на българската социалдемократическа библиотека от брошури, статии и памфлети, която не само се чете, а и грижливо се подвързва в кожа за библиотеката на всяка културна и напредничава българска фамилия.

С течение на времето играта, разбира се, загрубява. Накалените страсти започват да бълват обиди вместо аргументи. Справедливостта изисква обаче да се уточни – най-дълго време добрият тон се поддържа от Благоев и Сакъзов. И когато Благоев пише един от най-блестящите си теоретически памфлети „Марксизъм или бернщайнианство“, с който веднага се вмества в авангарда на критиците на ревизионизма и нарежда името си до имената на Плеханов, Бебел, Лабриола и Гед. И когато Сакъзов обосновава общоделската си концепция във фейлетона „Щура полемика“, с което директно заема мястото си на виден теоретик сред адептите на ревизионизма като Вандервелде, Жорес, Ауер, Ансел.

Впрочем и двамата са единодушни (до 1903 г.) само в едно. Последната дума, тежката теоретична присъда, изключителното право на арбитраж принадлежи само на един безспорен социалистически авторитет – на Карл Каутски. Затова и двамата се облягат на него. Благоев го цитира с уточнението: „Така каза компетентният Каутски... нашата социалистическа литература има много писано, има и ред преводни книги от видни марксисти като Карл Каутски...“, а Сакъзов се позовава на него с думите: „Дори Каутски, най-строгият от последователите на Маркса, забелязва, че една от главните цели, с която е написал своята книга, е да противодейства на едно закостеняло и израждащо някои важни теоретически положения разбиране на марксизма от тогавашните немски социалисти. Голяма поука ще почерпи от тия книги оня български социалист, който има възможност да се предаде на внимателното тяхно изучаване.“ Общият проблем и на двамата е, че Каутски продължава да произвежда каучукови концепции и след Щутгартския конгрес. В това се убеждава първи Янко Сакъзов – когато подлага на неговия арбитраж теорията си за селските производителни слоеве „като един могъщ лост за изменяване на сегашния държавен вървеж“. Каутски – както пише Димитър Благоев с неприкрито злорадство – отвърнал, че не от селското, а предимно от градското население ще се изкове този лост. Впрочем Благоев много скоро разбира, че твърдата теоретическа база на Каутски почива върху движещи се пясъци – когато прочита в *„Die Neue Zeit”* и в „Общо дело“ отвореното му писмо до Енрико Фери, озаглавено „Двете тенденции“[6]. В него се допуска възможността от известни буржоазни фракции и от пролетариата да се създава една нова реформистка партия, способна да вземе участие в управлението на държавата. Е, разбира се, Каутски уточнява, че това се отнася само до определени специфични условия в дадена страна, което е въпрос на тактика и се решава от всяка партия самостоятелно за постигането на определени (временни) национални задачи.

Няма съмнение, че и Сакъзов, и Благоев са поставени в доста неловка ситуация. Защото какво общо дело може да проповядва Янко Сакъзов, ако в него не участва селският производителен слой? Да се разчита само на партиите, представляващи класовите интереси на занаятчии, търговци и индустриалци, е утопически абсурд. За Димитър Благоев препотвърждаването на „каучуковата“ резолюция в писмото до Фери срива блестящите марксистки аргументи в „Антикритиката“. Следователно какво друго им остава освен да противопоставят Каутски на Каутски. Сакъзов ще се опира на писмото до Фери, Благоев ще цитира отговора до Сакъзов по отношение на селяните. Освен това и двамата ще се погрижат да компенсират идейната си недостатъчност с привличането на нови европейски авторитети. Заради това Сакъзов започва усилено да публикува Жан Жорес, Емил Вандервелде и Милеран, а Благоев набляга на Бебел, Плеханов и Парвус[7].

В крайна сметка разцеплението започва да протича по линия на противоречията между стратегия и тактика. И в този случай историята не си спестява удоволствието да се присмее на всеки опит за проникване в бъдещето. Партийната програма на БРСДП (от 1892 г.) е като полюсите на кантара – стратегията от Каутски, тактиката от Бернщайн. Единият клони наляво, другият надясно, но двамата съществуват в единство. Сакъзов разбира иронията на Клио и затова пише

брошурата си „Тревога за призраци“. Благоев също е наясно с нейните гримаси и затова публикува отговора си „Призраци и действителност“. В българските условия призраците си устройват лов на вещици, докато в Европа заедно честват Деня на вси светии.

Впрочем Балканите са много особено място за теоретически експерименти. Те са зона на крайностите: всичко или нищо, свобода или смърт, хляб или свинец, Маркс или Ласал, Кауцки или Бернщайн, Благоев или Сакъзов. Като истински македонец, Димитър Благоев е напълно наясно, че практиката е критерий за истината. А тя, практиката, му показва, че отстъплението от марксизма в български условия означава край на собственото му дело. Че пътят на Бернщайн означава ликвидация на БРСДП и превръщането ѝ в дребнобуржоазна радикална партия – както става с Румънската социалдемократическа партия през 1899 г., когато тя се саморазпуска и като фракция се влива в либералната партия на Йон Братиану. И всички, които познават личността на Димитър Благоев, неговата воля, характер и интелект, са наясно, че той, първосъздателят на Работническата социалистическа партия в България, няма да допусне ликвидацията на партията. Дори с цената на нейното отслабване от предстоящото разцепление.

С това е наясно и Янко Сакъзов и колкото и да е странно, позицията на неговия опонент само разширява възможностите му за теоретични търсения и експерименти. Защото отговорността се носи от друг и защото има стожер, който да предпазва широкия социализъм от размиване в необятното дребнобуржоазно блато в България от началото на двадесетия век. Искрен и истински социалдемократ, Сакъзов продължава да ратува за обединението на всички унижени и оскърбени, мислещи и ограничавани от личния режим на княз Фердинанд българи – за обединението на целия народ в едно общо дело, което да е от полза на същия този народ. Но той знае – това е възможно само при условие, че съществува и другата, „тясната“ част на везната. Защото българският социализъм е невъзможен без взаимното уравновесяване – без него сметката е винаги без кръчмар. Затова те двамата са принудени да съществуват заедно – от разцеплението през 1903-та до превратa на Народния сговор от 1923 година. И когато през 1924-та умира Благоев, заедно с него погребват и партията на Сакъзов.

За всичко това в следващи броеве на списание „Понеделник“.

ЛИТЕРАТУРА

1. Histoire Generale du socialisme. Vol. 2. Paris, 1977, pp. 96–112.
2. *Luxemburg, R.* Socialreform oder Revolution? Leipzig, 1898, p. 3–5.
3. *Frolich, P.,* R. Luxemburg. Sa vie et son oeuvre. Paris, 1965, p. 38.
4. Вж. М. Маринова. Българските марксисти и германското работническо движение (1900–1912). С., 1975.
5. Сп. Общо дело, год. I, 1900, № 1.
6. *Кауцки, К.* Двете тенденции. – Общо дело, год. II, 1902, №15.
7. *Благоев, Д.* – В.: сб. Против ревизионизма. С., 1973.

ПОКОЛЕНИЯТА ЩЕ НИ СЪДЯТ – ПЕРМАНЕНТНАТА КНИГОХРАНИЛИЩНА КРИЗА НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА

Константинка Калайджиева

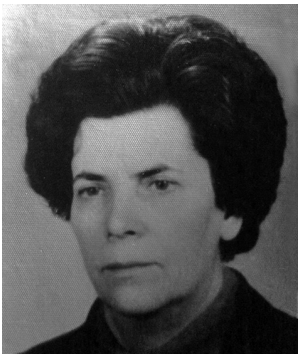

Константинка Калайджиева *– старши научен сътрудник. Дългогодишен директор на Народната библиотека (1965–1983), а преди това заместник-директор и научен секретар. Автор е на над 100 научни публикации и на книгата „Материали за историята на Народната библиотека, 1944–1978". Заслужил деятел на културата.*

Всяка суверенна държава създава своите национални институции, задължени да изпълняват функции, гарантиращи в съвкупност държавността. Националната библиотека е трезор на националното писмено културно наследство. Нейната главна мисия е събирането, библиографирането и предоставянето за ползване на националната книжнина и съхранението като неприкосновен архив на националните писмени паметници, печатната продукция на държавата, включително съвременните, дигитални информационни форми. В епохата на глобализация националната библиотека опазва националната идентичност на всеки народ. Особено на малките народи като българския! Държавата, от своя страна, е задължена да осигури условията, необходими на националната библиотека за нормалното изпълнение на нейните задачи – сграда, редовно финансиране, квалифицирани кадри.

Тази статия е кратък разказ за това как българската държава е (или по-точно не е) изпълнявала едно от основните си задължения към Националната библиотека – осигуряването на сграда.

В края на XIX век националните библиотеки в Европа са престижни културни институти, разположени в дарени от монархиите дворци или в специално построени, забележителни за своето време сгради. Архитектурата на *British Library* (Британската библиотека) в Лондон става еталон за библиотечно строителство, Имперската публична библиотека в Петербург е настанена във великолепна сграда, украсена със скулптури на велики мислители, *Hofbibliothek* във Виена е част от дворцовия ансамбъл, а Унгарската национална библиотека получава от граф Сечени не

само грижливо комплектувани книжни колекции, но и специално построената с негови средства огромна сграда (тя се използва до края на XX век). Българската народна библиотека (НБ) е основана един век след европейските национални библиотеки при неравностоен старт.

Началото (1878–1911 г.)

Софийската публична дружествена библиотека е създадена по инициатива на губернатора на София Пьотър Алабин през 1878 г. През 1879 г., с указ на руския имперски комисар княз Дондуков, тя получава статута на национален институт на издръжка от държавния бюджет.

На новоназначения библиотекар Иван Шумков Алабин възлага намирането на подходяща сграда[1]: *„Върви сега търси по София някоя голяма и хубава къща. Имаш на разположението си 150–200 наполеона да ѝ направиш стаите по-големи и щом бъдеш готов, дойди да обадиш на губернатора“* (княз Дондуков). Шумков продължава: *„Сдобиен[с] 150–200 наполеона, спуснах се низ София да търся къща и намерих една от най-големите турски къщи и я предадох на предприемача да я направи по мой план и вкус до 10–15 дни.“* Тази къща най-вероятно се е намирала на мястото на днешната Българска народна банка. Алабин напуска България в края на 1878 г., но не престава да проявява жив интерес към съдбата на новосъздадената библиотека. В писмо до Марин Дринов от януари 1879 г. той изразява безпокойството, *„че помещението, устроено от мен, със суми на славянското общество за публичната библиотека, е взето за Императорския комисар. Много скръбно ми беше да чувам тази вест: Вие знаете как вредно въздейства на библиотеката, особено тази, която вече е подредена, прехвърлянето ѝ от помещение в помещение... Но най-главното и най-важното за нещастие е това, че такъв род прехвърляне от място на място лишава библиотеката от значението ѝ в очите на обществото, лишава я от този престиж, какъвто ние искахме да ѝ придадем. Ние наистина мислехме да направим от библиотеката нещо от рода на светилище.“* Алабин сякаш е предсказвал предстоящата участ на Народната библиотека. В следващите десетилетия на библиотеката ѝ е съдено да се мести от сграда в сграда, коя от коя по-неподходящи.

Скромните книжовни сбирки се прехвърлят от ремонтираната със съдействието на Алабин турска къща в черквата „Св. Николай” (Руската черква), от черквата – в Конака, а през декември 1879 г. – в Голямата джамия (Бююк джамия – сегашния Национален археологически музей). В средата на 1880 г. за главен секретар на Министерството на народното просвещение е назначен Константин Иречек, на когото са възложени и грижите за Народната библиотека. За Иречек библиотеката-джамия е ориенталска екзотика, но той проявява подчертано желание да я приведе в готовност за бъдещата ѝ дейност. Иречек пише в дневника си: *„Сутринта (3/15.VII) с Емлера посетих библиотеката-джамия, бях за първи път вътре. Склад парцали. Почти влажно... Пълно е с прах и стените от дим (от пушека) са почернели. Огромни масивни стълбове като в бирария. Голяма десиметрия. Единствената възможност е да се използва като цяло, да се баданоса, да се направят огромни долапи околовръст и във вести-*

бюла да се образуват две зали.“ (Цитатите за периода 1879–1929 г. са от Историята на НБ – Велико Йорданов.[2])Тези напълно изпълними подобрения не се възприемат поради липса на средства. В записка до министъра от август 1880 г. Иречек пише: „*Помещението вече сега не стига. Съжалявам, че не са се захванали тия поправки и пристройки при джамията, които предлагах в предишната си записка според инжинерските планове на господина Емлера: особено когато те не изискваха никакви огромни разноски. През зимата ще бъде късно за такова едно предприятие.“* Липсата на каквито и да било оздравителни и архитектурни преустройства и нездравословната атмосфера в джамията е една от причините Иречек да напусне България преди изтичането на подписания от него договор. Преди това той отново предупреждава: „*Библиотеката не може да остане в джамията, защото в нея няма никаква бъдещност. Влагата, която захваща да заразява и книгите, мишките, които нощем се разхождат по цялото помещение, теснотията, която не позволява нито един шкаф повече да се тури, тъмнотата, която захваща вечер рано след пладне, нездравий въздух, който действа на чиновниците и отбива охота на читателите – всичко това прави това помещение невъзможно... След няколко месеца оставам както съм обявил българската служба и следователно ще се разделя с библиотеката.“* Това не са капризи на изнежен европеец. Следващият директор, Васил Стоянов (1883–1894 г.), още в първия си рапорт до Министерството констатира: „*Помещението има силна влага, задуха, тъмнина, теснотия и мястото е ниско и в земята, та се образува тежка и много вредителна миризма и задуха от вплеснивелите вещества по стаите.“*

Тези категорични становища все пак изиграват някаква роля. Управляващите се наемат да преместят библиотеката в сградата на новопостроената класическа гимназия, след като тя бъде освободена от Народното събрание. Иречек разглежда освободените помещения и констатира, че тази сграда също е безперспективна и не може да побере дори наличния скромен фонд. С тази констатация Иречек напуска България през 1884 г.

В началото на 1885 г. Министерството на просвещението предоставя на НБ сградата в парка на Конака (сегашния Природонаучен музей на бул. „Руски”). Тя е тясна за нуждите на библиотеката, а и не издържа тежестта на книгите и се напуква. Министерството допълнително затруднява НБ, нареждайки ѝ да отдели помещение за Висшия педагогически институт (бъдещия Софийски университет).

Когато напукванията застрашително нарастват, Министерството наема частна сграда на ул. „6 септември” и „Вълкович” и през 1894 г. библиотеката се пренася в нея. Наемът е висок, а сградата отново непригодна.

През 1900 г. Министерството неочаквано закупува сграда, строена за казино, на ъгъла на „Раковски” и „Славянска”. Не позволяват на тогавашния директор Александър Козарев (1899–1901 г.) да направи дори малък ремонт. Сградата пак е неподходяща. В нея се урежда само една малка читалня, а книжовният фонд няма къде да се подреди. По този повод следващият директор, Пенчо Славейков (1901–1911г.), пише гневен протест до Министерството, завършващ с думите: „*И сега, за последен път изтъквам тия неуредици... И настоявам за тях-*

ното премахване, като се построи специално здание за Народната библиотека в София.“ Две години по-късно Славейков е наказан с уволнение за дръзкото си държание. По този повод Велико Йорданов отбелязва: „*Неговият тон на негодуване, на възмущение от нерадостното състояние на библиотеката все повече се повишава, и то с пълно право, докато най-после в своя рапорт до Министерството от 17 октомври 1909 г. той надава вече зов, силен, невъздържан на всеослушание, зов на отчаяние – до бога.*“

За нова сграда на Народната библиотека (1916–1937 г.)

След категоричното становище на Иречек за непригодността на Бююк джамия правителството на Петко Каравелов с указ от юли 1885 г. определя терен за построяване на сграда в градинката срещу сегашния Военен клуб. Но когато Васил Стоянов се позовава на този указ и настоява да се започне строителството, правителството не предприема нищо. След обвиненията на Пенчо Славейков министърът на просвещението Никола Мушанов подготвя законопроект за построяване на сграда за НБ на определеното място. Законопроектът не става закон, защото „когато дойде ред да се направи нещо за библиотеката, за нея обикновено не стигат средства“. През 1914 г. се правят напразни опити строежът да се финансира от фонда „Братя Евлоги и Христо Георгиеви“. После идват войните.

Следващият ръководител на НБ, който отново алармира за тежкото положение на библиотеката, е Стилиян Чилингиров (1916–1922 г.). С писмо до кмета на София той моли да се забрани преминаването на тежкотоварни коли по ул. „Раковски”, предупреждавайки, че библиотечната сграда може да се срути поради неотдавнашното земетресение. Министърът на просвещението от земеделското правителство Стоян Омарчевски прокарва през Народното събрание закон за даване на концесия за построяване на НБ и на Народен музей. Свалянето на земеделското правителство попречва и на този проект. Не престават да се правят предложения за построяването на нова сграда. През 1929 г. ръководството на библиотеката настоява да се осигури в бюджета кредит от 850 000 лева. Всички усилия обаче остават напразни и по финансови причини кредитът не е отпуснат. „*През 50-годишното съществуване на НБ в София едва ли е имало някой от 19-те нейни директори, който да не е повдигал въпрос за нейното помещение. Това ще сторя и аз*“ – пише Велико Йорданов (1928–1934 г.) в своя обширен доклад до Министерството. „*Положението на библиотеката се влошава и тя се разстройва вече. А започват ли да се трупат книгите на купища, тя престава да е библиотека и не може да обслужва публиката.* „Йорданов напомня, че в постановлението на Министерския съвет от септември 1929 г. е казано, че трябва да се проучи въпросът за нова сграда според изискванията на съвременната библиотечна наука, за да послужи най-малко за един век напред и да съответства на Народния театър и на храма-паметник „Александър Невски” по художественост, по монументалност. Той предлага да се вземат средства от завещанието на Евлоги и Христо Георгиеви, които да послужат за основаване на фонд „Народна библиотека“, София. Появява се и идеята за сливане на Народната библиотека с Университетската библиотека, чийто започващ строеж се финансира от фонда „Евлоги Георгиев“.

Ръководството на НБ търси подкрепата на обществеността срещу нехайното отношение на управниците. Интересен е паралелът, който прави по този повод Никола Бобчев (1911–1913 г.) в една своя статия по повод 50-годишнината на Народната библиотека и 50-годишнината на дружество „Славянска беседа“: *„И двете учреждения са създадени с усилията и любовта на нашите освободители... От основаването им те изпъкват пред нас като разсадници и фактори за нашите културни връзки със славянските братя. Неволно се запитваш, като съпоставяш 50-годишнините на двете учреждения – как е могло едното дело на частна инициатива да се сдобие със свое помещение още от втората година на своето съществуване, а едно държавно учреждение, назначението на което е било и е на първо място да събира и пази словесното творчество на българския дух, е трябвало да се скита в несгодни и тесни помещения цели 20 години.“* (Повече подробности виж: Анелия Вълчева. Развитие на НБ.[3])

След 50-годишнината на библиотеката ръководството ѝ с още по-голяма упоритост продължава да търси начини за построяване на нова сграда. Велико Йорданов предлага да се образува фонд за изграждането на НБ, чиито средства да се набират, като се отделя процент от фондовете за тази цел на Министерството на правосъдието и на Министерството на финансите, както и от печалбата на Българската земеделска кооперативна банка: предлага да се издават пощенски марки за празника на Кирил и Методий или на Будителите и прочее. *„Построяването на ново помещение трябва да се предприеме по възможност в най-скоро време, защото положението е неудържимо, отчаяно. Електрическата инсталация е разнебитена и стара: цялото здание е извънредно опасно в пожарно отношение... човек може само да се чуди как досега не е изгоряло до основи.“* Велико Йорданов подготвя едновременно и общественото мнение. В продължение на няколко години в печата се срещат статии, подкрепящи каузата на Народната библиотека и укоряващи нехайството на правителствените органи. Особено важни са статиите на Тодор Боров във вестник „Мир“: *„Едва ли има по-ярка картина на престъпно небрежие (за да употребим най-меките думи) на българската държава към българските културни институти от тая история за помещението на НБ... Построиха се какви ли не излишни сгради... похарчиха се десетки милиони на вятъра, за библиотека все не можеха да се намерят пари.“*

През 1933 г. държавните органи подемат въпроса за строеж на НБ. Предлага се мястото между Народното събрание и Софийския университет. В управителния съвет на фонда са включени видни общественици и учени. За управител е избран Стоян Омарчевски – народен представител и бивш министър на народното просвещение. Временният комитет за строежа, създаден към библиотеката, подготвя законопроект за внасяне в Народното събрание. В пресата излиза съобщение за него, но резултати няма. В тази безнадеждност ръководството на библиотеката предлага дори проектопостановление за уреждане на въпроса чрез държавната лотария, но и то не е прието. Възмущението на българските граждани води до нова акция през 1937 г. по страниците на ежедневниците. Главна трибуна за гнева срещу престъпната безотговорност по отношение на националната ни книжнина са вестниците „Мир“ и „Зора“. Едновременно изли-

зат статии на видния държавник Михаил Маджаров, на проф. Гавраил Кацаров, на Борис Вазов, на бившия директор на библиотеката Велико Йорданов и други. Правителството е предизвикано и министърът на народното просвещение М. Николаев дава официално изявление: „*Моята грижа, като министър на народното просвещение и в съгласие с колегите от Министерския съвет, е да намеря средства за по-скорошното задоволяване на тая належаща нужда.*“

Строежът и съдбата на библиотеката през войната (1937–1945 г.)

На 12 декември 1937 г. е обявен конкурс за изработване на идеен проект. Втора награда печели проектът на архитектите Иван Васильов и Димитър Цолов. Журито не дава първа награда и предлага да се насрочи нов конкурс. Определена е делегация, която да влезе във връзка с управлението на Рокфелеровата фондация и да предприеме проучвания в Швейцария, Англия и САЩ за подобряване на плановете. Втори конкурс не се провежда и проучвания в чужбина не се извършват – избухва Втората световна война. Тогава се взема решение архитектите да нанесат поправки в първоначалния проект и да изготвят окончателните планове с оглед на 4 декември 1939 г. да започнат изкопните работи на мястото на царския манеж. Грубият строеж е приключен до края на 1943 г. След това работата замира.

Със започването на войната ръководството на библиотеката се замисля за запазване на библиотечния фонд. Директорът Райчо Райчев (1934–1944 г.) неколкократно повдига пред Министерството въпроса за евакуация на книжното имущество. Той се колебае дали сам да вземе решение и вместо това действа да бъдат отпуснати средства за построяване на подземно хранилище в двора на библиотеката. Министерството обръща внимание, че това място не е защитено от нападения, и възлага на директора да търси решение в провинцията. На 5 октомври 1939 г. Райчев представя план за изнасяне на библиотечния фонд във вътрешността на страната. Министерството обсъжда план за евакуиране, но не взема решение, за да не създава „безпокойство и тревога сред обществото“. През април 1941 г. то нарежда да се изнесат най-ценните сбирки. Ръкописната, старопечатната, ориенталската и архивната сбирка са пренесени в сандъци в сутерена на Първа девическа гимназия, но в края на годината, пак по нареждане на Министерството, са върнати в библиотеката, а през 1942 г. отново са пренесени в гимназията. След зачестилите бомбардировки през 1943 г. идват указания „да се вземат мерки за запазване и на останалата част на библиотечния фонд, но това да се извърши така, че да остане незабелязано от обществото“. Оттук нататък започват тежките грижи на ръководството на библиотеката самò да се справя с огромните трудности на евакуацията. Липсват средства за купуване на сандъци – необходими са 250–300 000 лева, а Министерството отпуска едва 25 000. Невъзможната евакуация извън София води до решение книжният фонд да се складира на първите два етажа на книгохранилището в двора на НБ, като се зазидат прозорците и вратите и се прекъсне водопроводът. Планът е изпълнен от служителите на библиотеката за 3 седмици. От февруари 1943 г. библиотеката е затворена за читатели. На 10 януари 1944 г. кни-

гохранилището е ударено от бомба, но книгите остават под бетонните плочи. Директорът се опитва да евакуира част от фонда в Съдебната палата, но се разболява и в негово отсъствие главният библиотекар Иван Панайотов поема цялата грижа. Преди това Райчев полага големи усилия да разреши въпроса за транспорта, но без резултат: *„Онези учреждения, които притежаваха собствени камиони, лесно се справяха. Те имаха възможност да изнесат дори покъщнината на чиновниците си, дори фикусите им, а за Народната библиотека камион нямаше.“* Министерството изоставя библиотеката и по-голямата част от имуществото ѝ е спасено по една щастлива случайност – служителката Вера Григорова осигурява 40 души от Трудови войски благодарение на брат си, техен командир. От 3 февруари 1944 г. започва работата по разчистването на развалините и разбиването на бетонните плочи, под които е затиснат библиотечният фонд. При много тежки условия книгите са извадени и пренесени мокри в сутерена на Съдебната палата. Към 23 февруари работата по пренасянето е почти привършена. Много книги са повредени, но все пак са спасени. В сградата на библиотеката остават дублетите на българските книги до 1937 г. (архивът на българската книга), дребните публикации (афиши, позиви, бюлетини) от създаването на библиотеката до момента, конфискуваната нелегална комунистическа литература, голямата част от справочния фонд, румелийският архив, известна част от турските документи и служебни архиви на библиотеката. Офицерът, отговорен за трудоваците, отказва да ги пренесе, понеже не са подвързани и пакетирани и не могат да бъдат поставени в сандъци, каквито няма. Не успяват да приберат дори каталозите на библиотеката. На молбата на Райчев за нови превозни средства министърът на народното просвещение Борис Йоцов отговаря: *„Директорът на Народната библиотека да се справя сам, да прави каквото може. Министерството камион няма.“* Благодарение на Министерството на благоустройството все пак се намират превозни средства. В Съдебната палата са прибрани сандъците с ценните книги, ръкописи и архиви от Първа девическа гимназия, но за останалото в сградата на библиотеката имущество не идва ред. След бомбардировката над София на 15 март 1944 г. започва масова евакуация. Културният отдел при Министерството на народното просвещение нарежда да бъде евакуирано и останалото библиотечно имущество. На 27 март министърът нарежда веднага да бъдат изнесени каталозите, а персоналът евакуиран. Бомбардировката на 30 март 1944 г. окончателно разрушава и опожарява зданието на библиотеката. Каталозите изгарят в деня, определен за тяхното евакуиране – изнесени до входната врата, за да бъдат закарани в Съдебната палата. Изгарят и всички мебели, инвентарът, книговезницата и книговедските материали „и това, което оцеля от книжния имот на библиотеката, което бе нахвърлено като цепеница в няколко зимни дни от трудоваците на камиони, и то остава куп изгоряла хартия. Библиотеката бе безвъзвратно унищожена.“

Довършването на сградата

Идват тежките следвоенни години. София е разрушена, хиляди софиянци са останали без подслон. От 1 декември 1944 г. директор на НБ става проф. Тодор Боров. През 1945 г. той успява да издейства от Министерския съвет средства

за строежа на НБ, но Министерството на благоустройството го оставя на заден план. През 1946 г. държавата отпуска отново 50 000 000 лева за НБ, но Градоустройствената дирекция не започва работа. В тази трудна обстановка Тодор Боров предприема нови енергични действия за възобновяване на строежа, разказани в публикацията „Как бе построена Народната библиотека“[4]. На 30 януари 1946 г. Боров внася доклад с необорими аргументи до министъра на информацията и изкуствата, с копия до министъра на финансите, Парламентарната комисия за информацията и изкуствата, Бюджетната комисия и управителния съвет на Писателския съюз. Успоредно провежда кампания в ежедневниците.

На Министерството на информацията е отпуснат целево заем от Държавната спестовна каса за строежа на библиотеката. Създава се специален Строителен комитет, натоварен с проектирането, ръководството и изпълнението на строежа, който в продължение на 10 години се събира най-редовно. Архитектите Цолов и Васильов отново извършват огромна проектантска работа, тъй като изискванията до 1939 и след 1944 г. са различни. Преработени са повечето архитектурно-строителни и инсталационни планове и проектосметната документация.

Тъй като старата сграда е напълно унищожена, най-напред се изгражда южното приземно крило на сградата, където се настаняват библиотечни служби, малка читалня и временно книгохранилище с дървени стелажи. Строителните дейности се извършват при ненормални условия – пътищата на библиотекари и строители непрекъснато се пресичат и те взаимно си пречат. Сроковете за завършване се удължават поради неритмичното отпускане на средства и забавянето на вноса на най-важните библиотечни съоръжения – стелажите на книгохранилището. Допълнителни пречки създава настаняването в празното книгохранилище на скулпторния колектив, който прави Паметника на Съветската армия и освобождава помещението едва през 1957 г. Нормално за библиотечен строеж е изграждането на книгохранилището да предшества читалните и библиотечните служби. У нас то се извършва по обратен ред. Читалните и всички отдели и служби са готови през 1952 г., но се използват примитивни книгохранилища. Това спъва развитието на библиотеката и затруднява обслужването на читателите. В желанието си да бъде полезно, ръководството на НБ прави грешка, която води до допълнително забавяне – преди да е завършена сградата, библиотеката официално се открива за читателите на 1.XII.1952 г. Въпреки че предстоят още много строителни работи, за пред обществото НБ е построена. Лошото е, че финансистите също смятат така и престават да предвиждат в бюджета средства за завършване на строежа. Строителният комитет е закрит и директорът на НБ Георги Михайлов (1949–1965 г.) се бори за нови кредити и за внос на стоманените съоръжения за книгохранилището.

През 60-те години НБ най-после е настанена в свой дом – една от най-красивите сгради на София, планирана по подобие на Швейцарската национална библиотека в Берн. Много сполучливо е решен вътрешният план на библиотеката с оглед бързото обслужване на големи читателски потоци, организирането и съхраняването на фондовете. Но в сградата не беше изградена пневматична инсталация, свързваща книгохранилището със заемната служба и читалните, и не се климатизира книгохранилището. Не се осигурява внос на метални стелажи от Франция.

Поради войната и следвоенните трудности строежът на НБ продължава цели две десетилетия (1939–1959 г.) и при окончателното му завършване новата сграда вече е тясна. Тя е проектирана за срок от 20 години, след което е предвидено разширение в източна посока в обем по-голям от първия етап на застрояването. При откриването на сградата този срок е вече изтекъл. От друга страна, проектозаданието от 30-те години не е могло да предвиди новите тенденции в развитието на националните библиотеки през втората половина на XX век. НБ престава да бъде предимно архив на националната книжнина и започва усилено да набавя чуждестранна литература и документация. Дори при пестеливо и внимателно подбиране библиотечните фондове нарастват многократно. Създават се нови специализирани колекции: издания на международни организации, специализирани сбирки за музика, карти и графика, служебни издания, изобразително изкуство. 20 пъти нараства количеството на получаваните чуждестранни периодични издания, справочници и монографии. Разликата между проектираното и реалното нарастване на библиотечните фондове е огромна.

Още през 60-те години НБ (вече наречена Народна библиотека „Кирил и Методий", НБКМ) е принудена да настанява част от фондовете във временно наети сгради в и извън София. В отчета на библиотеката за 1959 г. се констатира: *„През 1959 г. цялото библиотечно имущество бе подредено в новото книгохранилище и обхвана всички етажи, предназначени за библиотеката. В настоящия момент има място за прираст само за два-три месеца и скоро най-новата и най-търсената литература трябва отново да се подрежда в приземния етаж."* Междувременно резервните фондове (те се набират от отчислените книги на библиотеките в страната след 1945 г.) се нареждат по тавани и приземия на библиотеката и в складове извън София.

Нарастващото население на столицата и бързото увеличаване на броя на висшите учебни заведения и на научните институти създават огромен брой читатели, които се редят на опашки за свободно място в читалните. Предвоенната НБ е раздавала годишно около 40 000 тома, а през 60-те години – близо 1 000 000 годишно. Не е могло да се предвиди създаването на нови служби като научно-методичен център и развитието на научноизследователска и издателска дейност, междубиблиотечно заемане, ведомствена печатна база, книговезница, ксерокопирна и микрофилмова служба, лаборатория за хигиена и реставрация на хартията. Освен това новата сграда се превръща в „дядовата ръкавичка" – в нея през 1951 г. се настанява Държавният библиотекарски институт, който пречи на нормалната дейност в библиотеката в продължение на 29 години.

Всичко това довежда отново до книгохранилищна криза, до остър недостиг на помещения и до належаща необходимост от разширение на сградата.

Борбата за разширение на сградата (1965–1981 г.)

През 1965 г. новоназначеният директор – Константинка Калайджиева, прави постъпки за разширение на сградата. Група към НБКМ разработва задание, което се внася с аргументиран доклад в Комитета за култура. В началото на 1967 г. ръководството на библиотеката изпраща нов доклад, който предупреждава, че

„мудното придвижване на въпроса за разширението ни създава много грижи и тревоги. Неосведомени и незапознати със задачите и нуждите на НБКМ среди проявяват аспирации към дворното място, което далновидни хора още преди 30 години са предвидили за разширение на националната ни библиотека".

Наистина, през 1966–1967 г. комисии начело с министъра на архитектурата Георги Стоилов и с участието на председателя на Софийския градски народен съвет (СГНС) Георги Петков на няколко пъти оглеждат двора на библиотеката в търсене първо на терен за дом на младоженеца, после за ново съветско посолство и накрая – за градски комитет на БКП. При всяка от тези визити директорът на НБКМ трябваше да доказва, че дворът не може да се използва за други цели. При връчването на писмения доклад от 1967 г. Калайджиева устно докладва на председателя на Комитета за култура за непосредствената опасност от отчуждаване и застрояване на терена. Преценявайки неотложните нужди на НБКМ и възможните своеволия, Павел Матев възлага на Съюза на българските архитекти (САБ) и на Главпроект градоустройствено проучване и планово задание. През 1968 г. СГНС уведомява Комитета за култура, че разширението на сградата по принцип се разрешава, и е изготвена скица на „Квадрат 545-център".

Опирайки се на това официално становище, Комитетът за култура „кани всички български архитекти да участват в явен конкурс за идеен проект" със срок от 8 месеца и начална дата 1.XII.1970. САБ приема програма на конкурса, а Министерството на финансите дава разрешение и осигурява средства за участие и на чуждестранни колективи. Архитект Васильов приема да ръководи бъдещия проектантски колектив. Първата неприятна изненада идва, когато българските архитекти не проявяват никакъв интерес към обявения конкурс, докато по същото време в конкурса за сградата на Иранската национална библиотека участват към 30 български колектива, включително на главния архитект на София Владимир Роменски. От изтекла по-късно информация става ясно, че разширението на сградата задкулисно е минирано и обречено на провал. По неофициално нареждане на Роменски разширението на НБКМ не е включено в предстоящото градоустройствено разширение на зона А (централната част на града). Това вероятно е било известно на българските архитекти. Те може би са си давали сметка и за сложността на обекта, а сигурно и за трудността да се доизгражда архитектурен паметник, чийто автор е още жив, но не е в състояние сам да го довърши. Такива причини могат да обяснят, но не и да оправдаят бягството от този конкурс. Във всяка страна сградите на националните институции – банка, библиотека, театър, съдебна палата – са проектирани от най-добрите архитекти на своето време. Българските архитекти пропуснаха една голяма и много рядка възможност.

При тази ситуация Комитетът за култура възлага идейния проект на колектив от Софпроект с ръководител Атанас Перфанов. Резултатите от проучването се докладват на 19.II.1968 г. пред Експертния съвет при Комитета за култура, който решава, че разширението не нарушава околната среда, и приема градоустройственото проучване. Проектантите на Софпроект и групата технолози в НБКМ разработват задание за проектиране според всички съвременни изисквания за функционалност на библиотечните процеси. Постоянният съвет на САБ

обаче разрешава разширението да стане не по оригиналния проект, а само 27 метра в източна посока, плътно до съществуващата сграда.

През 1973 г. на заседание на Върховния съвет за архитектура на САБ, председателствано от министър Георги Стоилов, арх. Перфанов докладва двата варианта. Директорът на НБКМ Калайджиева раздава на присъстващите копия от оригиналния проект на разширението, като мълчалив упрек към палиативите, предлагани от съвременните архитекти. Тя запознава съвета с основните задачи на съвременната НБКМ, с нуждата от повече читателски места, служебни помещения и по-голяма вместимост на книгохранилищата, като обяснява, че това *„е единствената библиотека в страната, в която всеки момент трябва бързо да се намери всяка българска книга. Това означава, че фондът от български книги не остарява морално и е изцяло оперативен. За оперативен се счита и фондът от периодични и други издания на чужди езици, издадени през последните 20–25 години...“*. По-старите чуждестранни фондове ще се изпращат в депозиториум и в бъдеще няма да се търси ново разширение на сегашната сграда.

Пръв след директора на НБКМ се изказва арх. Владимир Рангелов, заместник завеждащ отдел „Строителство” на ЦК на БКП, който е категорично против проектираното разширение, защото било *„голяма грешка спрямо нашата национална култура“*!! Предлага разширение от 12 метра: *„максималното, което може да се даде, и повече не може да се позволи нито крачка напред. Ако 50 000 м³ не задоволяват, тогава да се предложи на правителството да построи библиотеката на друго място“*. Подобно становище застъпват и други „асове“ на българската архитектура като Панчо Греков от САБ и Владимир Роменски. Намират се и порядъчни хора като архитектите Петър Ташев, Стефан Стайнов и Атанас Дамянов, които заявяват, че не са изчерпани възможностите за разширение на библиотеката, че няма да се получи влошаването ѝ като архитектурен паметник, и подкрепят разширението от 35 метра. В заключение Георги Стоилов отхвърля и двата обсъждани варианта и предлага *„подземно изграждане на хранилище и някои други спомагателни помещения, като се вземат под внимание съществуващите дървесни насаждения“*. Фактически това отменя разширението, защото подземен строеж е невъзможен без унищожаване на съществуващите дървета.

В края на 1974 г., въз основа на решението на Върховния съвет за архитектура, ръководството на НБКМ внася в Комитета за култура проекторешения както за разширение на сградата, така и за строителство на книгохранилища върху други терени. В началото на 1976 г. председателят на Комитета за култура Людмила Живкова и новият министър на архитектурата Григор Стоичков внасят доклад в Министерския съвет за утвърждаване на технико-икономическите условия на обекта „Разширение на НБКМ“. Ръководството на НБКМ успява да получи разпореждане на МС №119/5.VI.1976 г., което гласи: *„Утвърждава технико-икономически условия за разширение и модернизация на Народната библиотека „Кирил и Методий” при показатели капитални вложения 9 500 000 лв., общ застроен обем 154 500 м² (в това число за разширение 96 700 м²), капацитет 4 500 000 тома, читални 1000 места.”* Предвидената сума изглежда задоволителна, показателите за читателски места и обем на книгохранилищата също

са обнадеждаващи. През същата година Изпълнителният съвет на СГНС с протокол №27/30.XII.1976 г. утвърждава списък на обектите за проектиране в центъра на София: Национална художествена галерия, Национален музеен комплекс, Народна опера и други основни сгради, които дават облика на националната култура. Разширението на НБКМ фигурира в този списък под №29.

Наближава 100-годишният юбилей на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и всички държавни институции, от които зависи строежът, са благоразположени. Всички, с изключение на най-важната – самия Комитет за култура. Във връзка с предстоящото честване на 1300-годишнината на българската държава Комитетът за култура замисля нещо грандиозно – строежа на НДК. Под скромното заглавие „Национална конгресна и концертна зала“ той фигурира в утвърдения от МС и СГНС списък на културните институции, които приоритетно трябва да се построят. За да се хареса на Л. Живкова обаче, ръководният екип по капитално строителство в Комитета за култура насочва всички средства към грандиозните юбилейни строежи, като тихомълком пречи на построяването на други културни сгради – дори на тези, чието строителство вече е започнато. Не само разширението на НБКМ е спряно, спрени са и планираните – Художествена галерия, Национален исторически музей, Етнографски музей, Народна опера, Художествена академия. Замразено е строителството на Хореографското училище, Музикалната академия, библиотечното книгохранилище в село Осоица.

Държавният комитет за планиране продължава да се отнася с разбиране към нуждите на НБКМ и всяка година включва целево в държавния план предвидените за разширението 9 500 000 лева. Макар „целево“ в административната терминология да означава задължително, „Капитално строителство“ на Комитета за култура не предприема нищо под претекст, че не е напълно завършена предпроектната документация. В това време строежът на НДК започва без пълна проектна готовност, а извънредният труд, необходим за щурмуване на сроковете, оскъпява допълнително и без това скъпия строеж. Само сградата, без оформено околно пространство, струва 158 000 000 лева. Без проектна готовност започва и строежът на Галерията за чуждестранно изобразително изкуство на Международната фондация „Л. Живкова“. Вместо Национална художествена галерия за българското изобразително изкуство, което се похабява в непригодни помещения, като гъба изниква тази сграда, в която са вложени 12 000 000 лева. През този период се посяга и на един от най-хубавите архитектурни паметници на София – Съдебната палата, построена образцово според изискванията за този вид институции. Ударното ѝ преустройство в Национален исторически музей струва 8 000 000 лева (без вътрешното обзавеждане с витрини и други съоръжения). След време, за възстановяване на същата сграда като Съдебна палата, се хвърлят още много пари. Със средствата за двете преустройства България можеше да има специално построена сграда за Национален исторически музей. Влага се безумно много и в „монументални“ паметници. Този в Шумен, посветен на 1300-годишнината на българската държава, е глътнал 23 000 000 лева, а паметникът пред НДК – 15 000 000 лева по проектосметна документация.

Тъжно е, че в това време е възможно отделянето на необходимите средства за планово построяване на най-важните национални културни институти, с което достойно бихме посрещнали 1300-годишнината на българската държава. Историческата вина не е на Людмила Живкова, а на обкръжението ѝ от съветници, чиято роля е да предпазват ръководителя от неправилни решения. Непростимо е, когато тези хора представляват една от най-творческите и общественополезни професии – тази на архитектите. Липсата на достойно професионално и гражданско поведение на тогавашния министър на архитектурата – арх. Георги Стоилов, е жалка: както вече бе казано, през 1966–1967 г. той е готов да предостави двора на НБ за построяване на Съветско посолство или на сграда за градския комитет на БКП, а по-късно при обсъждания на разширението на библиотеката в Постоянния и Върховния съвет на САБ проявява лицемерна загриженост за унищожението на няколко дървета и за опасността от допускане на „градоустройствена и архитектурна грешка". Стоилов и приближените му архитекти бяха премълчали за изсичането на дървета при разширяването на софийски булеварди, не протестираха срещу присвояването на Съдебната палата за музей, не бяха намерили смелост да възразят срещу построяването на жилищен блок на ъгъла на ул. „Оборище" и ул. „Васил Левски" върху терен, предвиден в градоустройствения план на Мусман за културен институт в рамките на културния център на София. Има и други случаи, когато български архитекти „благоразумно" не вземат отношение срещу очевидни градоустройствени грешки, защото се страхуват да „ритат боси срещу ръжен". В Комитета за култура арх. Пею Бербенлиев и инж. Милчо Брайнов, които са задължени да съдействат на НБКМ, насочват всички средства към грандиозните обекти и пречат на важни строежи в сферата на културата.

В края на юбилейната за НБКМ 1978 г. става ясно, че положението със строежа е безнадеждно. Заради НДК разширението на библиотеката се отлага за 1984 г. В новия градоустройствен план на центъра на София разширението на библиотеката не фигурира и Софпроект протака работните проекти. Тогава Калайджиева решава да спечели за каузата на библиотеката извънредно влиятелния по това време народен архитект Никола Николов, проектант на устройствения план „Център", и да му предложи той да се заеме с цялостното проектиране на обекта. Целта е била той да включи в градоустройствения план разширението в първоначалния му вариант. Големият колектив на арх. Николов би бил в състояние с бързи темпове да разработи всички работни проекти. Това е отчаяна постъпка, която е неетична спрямо арх. Перфанов, затова Калайджиева предлага двата колектива да работят по-нататък съвместно. Арх. Николов приема предложението, очарован от класическото решение за разширението на сградата, оставено като наследство от нашите именити архитекти, предвидили *„създаването на един храм на книгата, приближаващ се до античните храмове със своята простота, чистота на формите и изящество"*. Той се заема с разширението и смята, че всичко друго би било крачка назад. Новият председател на Комитета за култура – Георги Йорданов, дава своята подкрепа: *„Заради няколко дървета няма да допуснем да се пречи на развитието на Народната библиотека. Работете по проекта."* Арх. Бербенлиев потвърждава с писмо до директора на НБКМ новото решение: *„Намирам за основателна вашата*

загриженост относно проектирането на обекта „Разширение и модернизация на НБКМ" и включването му в плана за строителството в настоящата петилетка. При така създадената обстановка решихме да възложим на народния архитект Никола Николов ново обемно, градоустройствено проучване за изграждане на втория етап на Народната библиотека „Кирил и Методий" в духа на основния проект на авторите. От друга страна, разчитаме, че той (архитект Никола Николов) като автор и отговорник за градоустройственото решение на „Зона А", в която попада и НБКМ, ще предложи и защити пред градоустройствения съвет застрояване, отговарящо на изискванията на програмното задание." Бербенлиев декларира, че *„поема всички задължения по възлагането и контрола на проектирането"*. Подобно писмо се изпраща и до ДСО „Софстрой" и се иска възлагане на проектирането на „Главпроект".

През 1981 г. Калайджиева подава оставка като директор с надеждата, че назначеният след нея ще има по-добри връзки с управниците и ще успее „да уреди" разширението на сградата в оригинално предложения вид. Новият директор – Петър Караангов, не познава дългата история и перипетиите на проекта. На 14 октомври 1983 г. арх. Бербенлиев свиква съвещание, на което успява да осигури присъствието на заети хора като Георги Йорданов (председател на Комитета за култура), Чудомир Александров (председател на Градския комитет на БКП), Петър Междуречки (председател на СГНС), арх. Роменски (главен архитект на София) и Петър Караангов (директор на НБКМ). Единствена точка в дневния ред е поредната отмяна на проектирането на разширението на НБКМ. Арх. Николов не е поканен. Взема се следното решение: *„1) Доизграждането на НБКМ не може да заеме петно, по-голямо от 27 метра източно в двора на библиотеката, следователно не може да се реализира проектът на народния архитект Никола Николов и трябва да се разработи нов. 2) Едновременно с утвърждаване петното за застрояване на разширението да се определи петно в чертите на столицата за изграждане на депозиториум, в който ще бъдат изградени звена с чисто производствен характер.*"

Това скандално съвещание връща проектирането на изходната позиция отпреди 15 години. Въпреки че книгохранилището на НБКМ отдавна е препълнено, тя успява да функционира, като изнася по-старите фондове в склад на ул. „Кирил и Методий", в читалищната сграда в село Богданлия и в училищните сгради в селата Бенковски, Подгорие и Осоица. Освен трудностите при доставяне на поискани от читателите материали, пръснати извън библиотеката, съвсем реална е опасността от похабяване и унищожаване на фондовете поради крайно неблагоприятните условия на съхранение. Проблемът не е само в книгохранилищата. Сградата вече е морално остаряла, което не позволява автоматизиране на библиотечноинформационните процеси, разгръщане на справочната дейност за правителствените органи, реставриране на похабените от употреба български вестници и други материали, създаване на автоматизирана служба за бързо и акуратно книгозаемане за читателите от цялата страна... изброяването може да продължи. Сградата става пречка за по-нататъшното развитие на НБКМ, която през 50-те години е успяла да настигне, а през 60-те да се изравни с най-добрите европейски национални библиотеки.

Бюрократичната машина на Комитета за култура пречи и на построяването извън София на книгохранилище за неприкосновения национален архив на българската книжнина, както и на депозиториум за по-малко търсена чуждестранна литература. След намаляването на строителното петно за разширение на сградата на НБКМ се взема решение да се построи военновременно книгохранилище извън София. През 1968 г. Комитетът за култура възлага на районна проектантска организация да разработи проект за такова хранилище в землището на село Чурек. Щабът на Гражданската отбрана два пъти сменя указанията си за местонахождението и два пъти се разработват нови проекти с пълни проучвания и съгласуване. Това отнема 10 години, а и въпреки проектната готовност строежът се отлага поради запълнения капацитет на строителните организации. През 1980 г. започва строежът на фондохранилището в село Осоица, където в училищната сграда е настанен архивът на българската книжнина. Той така и не е завършен досега. За депозиториум на стара чуждестранна литература ръководството на НБКМ още през 1970 г. прави официални постъпки пред дирекция „Архитектура и благоустройство“ на СГНС за строително петно от около 10 000 м^2 в границите на София, която разработва строителна програма и я представя в Комитета за култура, където се назначава Комисия за избор на терен. Комисията предлага петно на 6-и километър на Цариградско шосе, като препоръчва част от петното да се използва за търговска база на „Печатни произведения“. СГНС дава съгласие, но впоследствие отменя решението си и препоръчва да се търси ново строително петно. През 1972 г. Комисията търси терени в селата Обеля и Казичене. Избрано е с. Обеля, но селото оспорва отчуждаването на земята. Библиотеката прави трето настойчиво искане, но и то остава безрезултатно. Така не се решава и въпросът за депозиториум.

Такава е хронологията на една изгубена 15-годишна битка с бюрокрацията и безотговорността. След оставката си бившият директор на НБКМ Калайджиева продължава да анализира фактите (дадени по-обстойни в публикацията „Материали за историята на Народната библиотека, 1944–1978“, с. 36–43)[5] и търси причините. Истината излиза наяве три десетилетия след онова необяснимо съвещание на отговорни ръководители, където фактически е отменена директива, недопускаща възражение. Един от малцината живи свидетели на онези събития, пожелал да остане анонимен, през 2014 г. разкрива истинската причина за блокираното разширение на библиотечната сграда. Това е секретно указание да не се допуска строежът, защото живеещите зад Докторската градина (на ул. „Сан Стефано”) партийни шефове не са искали да виждат пред прозорците си зидове. Цели 15 години е симулирано проектиране без истинско намерение за строителство. Единици са били посветените в тази нечистоплътна игра. Калайджиева си спомня със задна дата, че на всяко съвещание на Постоянния и на Върховния съвет на Съюза на архитектите, когато се разглежда разширението на библиотеката, винаги пръв взима думата и дава тон на изказванията арх. Рангелов. Неизменно той твърди, че ще бъде престъпление да се допусне унищожаването на вековни дървета в парка (става дума всъщност за принадлежащ на НБКМ двор), че ще бъде градоустройствено престъпление в центъра на София да се строи книгохранилище, че ако в краен случай се вземе решение за разширението, то трябва

да бъде долепено до сегашната библиотечна сграда и да не бъде по-широко от 12 метра в източна посока. За архитектите чиновници Рангелов е бил ветропоказател на партийната линия, по който са се ориентирали те в поведението си.

Тъжна е равносметката, че първото правителство на следвоенна България намери средства, за да достроi НБКМ и даде простор за нейното развитие. И точно когато библиотеката се превърна в деен и полезен за обществото институт, тясната сграда попречи на по-нататъшното ѝ развитие. Причината бе не защото в държавата липсваха средства, а поради неразбиране на приоритетите и на действителните нужди на българската култура.

Преходът: 1989–2014 г.

На фона на отличното състояние на основните дейности на НБКМ, Преходът получи тежко наследство по отношение на сградния фонд – претъпкано книгохранилище в основната сграда, временни книгохранилища в приземния етаж и в подпокривното пространство, наети училищни и читалищни сгради в околностите на София. За всички „временни“ книгохранилища се използват дървени вместо метални стелажи. През цялото ѝ повече от вековно съществуване в НБКМ не са създадени елементарни климатични, хигиенни, светлинни и други условия за опазване на книжните фондове. Разширението на сградата е осуетено. Започнатият след много перипетии строеж на книгохранилище в с. Осоица е спрян поради недостатъчно финансиране и липса на строителна организация с необходимия капацитет.

За съжаление новите ръководители на НБКМ подценяват проблема и пропускат редица възможности за поне частично преодоляване на кризата. Финансовият колапс, в който изпада библиотеката през първите години на Прехода, прави нереалистично възобновяването на постъпките за разширение на сградата. Възобновяването на започнатия през 80-те години строеж на книгохранилище в село Осоица би било реално осъществимо. Този строеж се амортизира с годините и вече е негоден, останките му загрозяват селото и не се вземат мерки поне да бъдат разчистени. В съседство с незавършения строеж се намира солидната училищна сграда, предоставена на библиотеката от кметството на селото. Там се съхранява неприкосновеният архив на българската книга за периода след 1944 г. Покривът има нужда от ремонт и теч повреждa част от уникалния фонд „Дисертации” от архива. Кметството на Осоица е недоволно както от изоставения строеж, така и от неподдържането на училищната сграда и с пълно право настоява библиотеката да я освободи. Необяснимо е, че Министерството на културата и НБКМ нито правят постъпки за закупуване на сградата, нито предлагат увеличение на наема. Изпусната бе възможността да се запази една солидно построена сграда извън София.

Започва трескаво издирване на нова. Тогавашният заместник-министър на културата – Надежда Захариева, търси неизползвани училища, въпреки че в това време съкращаването на войскови части освобождава казармени помещения. Изборът ѝ се оказва неподходящ – училището в село Мещица (Пернишко) се намира в стара, строена с гредоред, непригодна за книгохранилище сграда.

Към това се прибавя и лош късмет – селото попада в епицентъра на земетресението през 2012 г. Появяват се застрашителни пропуквания, за които алармира и вестник „Преса". Вместо да използва земетресението за мобилизиране на общественото мнение за тежката книгохранилищна криза в библиотеката, директорът Боряна Христова в интервю за „Преса" заблуждава, че пострадалият библиотечен книжовен фонд не е част от неприкосновения архив.

Следва ново прехвърляне – в незавършена сграда в квартал „Изток", бул. „Г. М. Димитров" 52 (зад сградата на Първа инвестиционна банка), безвъзмездно предоставена на НБКМ още през 90-те години. Строежът е проектиран от БДЖ, но поради финансови затруднения не е завършен. Довършването му се забавя поради липса на средства. През първите години средства са предвидени: през 1992 г. – 2 300 000 лева; 1993 г. – 4 500 000 лева; 1994 г. – 8 500 000 лева; 1995 г. – 8 400 000 неденоминирани лева. Благодарение на това в усвоените етажи се преместват печатницата, книговезницата и част от архива на българската книга с перспектива да бъде пренесен изцяло на едно място. След 1996 г. обаче Министерството на културата не отпуска повече средства и не урежда формалностите, свързани с узаконяването на собствеността. Строежът остава недовършен.

Не е разбираемо защо без план и организация се прехвърля (а всъщност се изхвърля) архивът на българската книга от село Осоица в село Мещица и оттам в сградата в софийския квартал „Изток". В историята на НБКМ такова хаотично пренасяне е имало само веднъж – през 1944 г. при усилените бомбардировки над София. След войната Народният съд търси отговорност на тогавашния директор Райчо Райчев за проявена безстопанственост (впоследствие е оправдан). През 1946 г. обаче пренасянето на библиотечния фонд от приземията на Съдебната палата в новостроящата се сграда на НБКМ се извършва образцово и по план, с цел да се запази всяко оцеляло листче.

В миналото директорите на НБ – Пенчо Славейков, Стилиян Чилингиров, Божан Ангелов, Велико Йорданов, Райчо Райчев – не само отправят директни обвинения за безхаберието на поредното правителство, но и организират големи акции в печата, за да създават обществено мнение, стряскащо правителствата. Сега, в началото на XXI век, НБКМ тихомълком изпраща за претопяване стотици томове подвързани чуждестранни списания, за да освободи няколко десетки линейни метра в книгохранилището. Това е финансово и културно престъпление, за което никой не търси сметка. Министерството на културата е доволно, че НБКМ не протестира, не вдига шум като театъра в Смолян.

Докато ние пазим „благоприлично мълчание", светът с небивали темпове и мащаби строи нови сгради за националните библиотеки – въпреки апокалиптичните прогнози за отмиране на Гутенберговата ера и за настъпване на безкнижно общество. Културните страни се стремят да запазят своето писмено културно наследство, като същевременно въвеждат усилено новите технологии. Без да се жалят средства, за новите библиотечни сгради се отделят централни, скъпоструващи терени в столичните градове. На Капитолийския хълм срещу Белия дом правителството на САЩ построи през 1980 г. трета сграда на Конгресната библиотека, най-голямата държавна сграда след Пентагона. Новата Британска библиотека, завършена през 2000 г., е разположена върху 112 000 м^2,

на 14 етажа, от които 9 под земята. Построена е на централно място в Лондон, съхранява 150 000 000 библиотечни единици с ежегодни нови постъпления от 3 000 000 тома. Книгохранилището е снабдено с 625 километра лавици, а новото книгохранилище на клона в Бостон-Спа е с 270 километра дължина на лавиците. През 2000 г. е завършена новата сграда на Руската национална библиотека в центъра на Петербург. В центъра на Париж е издигната огромната модерна нова сграда на Френската национална библиотека. Нови библиотечни сгради са построени и в редица по-малки европейски страни: през 80-те години в Холандия, през 1990 г. в Естония, през 2004 г. в Исландия. Импозантната красива сграда на двореца в Будапеща е дълго преустройвана за Унгарската национална библиотека и е завършена през 90-те години. Напълно са преустроени или разширени сградите на националните библиотеки на Швейцария, Шотландия, Швеция, Финландия, Норвегия, Испания, Чехия. През 2002 г. в Египет на мястото на прочутата Александрийска библиотека е построена огромна нова сграда – Александриана.

През XXI век добре огранизираната държава очаква от националната си библиотека да осъществява важна и полезна мисия в полза на обществото: да опази за поколенията писменото културно наследство на нацията и да осигурява достъп до световните дигитализирани информационни масиви, помагайки на обществото да ги използва и да ги превръща в знание. Държавата осигурява сградата като предпоставка за изпълнението на тези функции с общонационално значение. Така постъпват добре управляваните държави с вековни културни традиции и съвременна концепция за перспективното развитие на своя народ в бързо променящия се свят.

България не може да се причисли към тези страни. У нас не е осъзната необходимостта от съвременна национална библиотека, а често сменящите се правителства нямат време и интерес да следват политики с трайно значение в която и да е сфера. Поради абдикирането на държавата от нуждите на културата, у нас през последните десетилетия не се строят сгради за културни институти. Построени бяха супермаркети и молове, големи бизнес сгради и скъпи жилища за спекулативни продажби. В много от тях се гонят ветровете. Това хаотично строителство се извърши без градоустройствен план и бе пропуснат шансът София да се превърне в красива столица. И докато във всеки супермаркет климатичната инсталация е ежедневие, вече 130 години българското писмено наследство загива без нормално книгохранилище.

Нека да бъдем реалисти и да се простим с надеждата, че в обозримото бъдеще сградата на НБКМ ще бъде разширена, както далновидно са предвиждали нейните проектанти преди 80 години. Този шанс бе пропуснат по времето, когато държавата отделяше достатъчно средства за културата. Неспособността да се използват днешните възможности ще бъде не по-малък грях. Съкращенията в армията освободиха солидни казармени помещения, а има и други недовършени големи сгради. Те могат да бъдат преустроени в годни книгохранилища. Ние няма да бъдем сред културните страни, построили красиви нови сгради за националните си библиотеки, но нека поне да не бъдем държава, която в мирно време безвъзвратно унищожава собствено-

то си културно наследство. Цялата 130-годишна история на Националната библиотека "Кирил и Методий" е упрек срещу безхаберието и безотговорността, които сме допускали и допускаме. Поколенията ще ни съдят за това.[6,7,8]

ЛИТЕРАТУРА

1. *Тилева, В.* Софийската народна библиотека – връстница на Освобождението. Начални стъпки по запазени документи. Библиотека, 1998, 5–6 изд., с. 9–27.
2. *Йорданов, В.* История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ 1879–1929 г. // София, Държавна печатница, 1930, 360 с.
3. *Вълчева, А.* Развитие на Народната библиотека в София през периода 1924–1944 г. (Машинопис) // НБКМ, 250 с.
4. *Боров, Т.* Как бе построена Народната библиотека. // Сп. „София", 1978, №10, с. 13–17.
5. *Калайджиева, К.* Материали за историята на Народната библиотека, 1944–1978 г. // София. Народна библиотека „Кирил и Методий", 2003, 660 с.
6. Централен държавен архив, фонд №1137.
7. Годишни отчети на Народна библиотека „Кирил и Методий" за 1993–2013 г. // София, НБКМ.
8. НБКМ – БИА, арх. ед. 35.

Повече подробности и илюстрации виж на:
http://kkalaydjieva.wordpress.com/

СТРАННАТА ПОЕТИКА НА ПРОТЕСТНИТЕ ПРОСТРАНСТВА

Максим Мизов

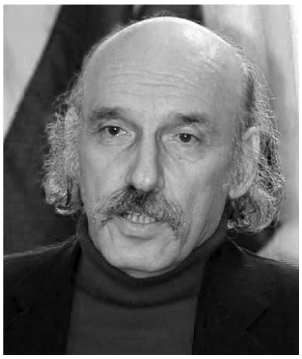

Максим Мизов *– доктор на социологическите науки, доктор по философия, доцент, завеждащ секция в Центъра за исторически и политологически изследвания. Изследователските му интереси са в сферата на етиката, политологията, социологията и етнологията. Автор е на 33 монографии и книги (5 в съавторство), както и на повече от 270 студии и статии в специализирани научни сборници и списания.*

Вероятно с право, 2013 бе наречена година на протестите. През цялата година различни граждански протести се нижеха, съперничеха си помежду си. Историчността и всекидневието на българите се превърнаха в неприятна житейска проза, в която бе инжектирана странна поетизация на протестни множества. Както за поетичните духове, така и за политизираните бесове няма пречки, няма граници! Публичните пространства станаха арени на политизирани стълкновения, променяйки своя символен статус и ставайки протестни топоси, в които дълго време се възпроизвеждаха почти еднакви събития.

Странно е, но протестните пространства имат своя поетика. Освен всичко друго те са дискурсивни. В тях се раждат и вилнеят идеи, чувства, жестикулации и дела, които публично толерират/дискриминират наративи и дискурси за събития и фигури, обитаващи моментно тези топоси или свързани с лица на времето. В тях се вършат възпявания и апологии, осъждания и анатемосвания на исторически времена, събития, обстоятелства, лица, институции, логики и практики. Това става преди всичко на политизирания език, който се твори и властва в тези територии. Този език е различен от и чужд на всекидневието, банално прозаичен, защото притежава и публично демонстрира своя (смислово натоварена и емоционално обагрена) поетика. Самото публично пространство (моментно превърнато в протестен топос) изисква този политизиран език, а пък той му се отблагодарява, като го възпява чрез своите дискурси. Така връзката между протестното пространство и политизираните му езици (и дискурси) е ситуативно контекстуализирана, органична и динамична, а зависимостта между тях – взаимна.

В атмосферата на протестния топос витае особен дух, който неволно вдъхновява или принудително тревожи, магнетично привлича или кошмарно отблъсква и плаши. В нея се усещат много повече емоции и страсти от обикновения му ежедневен живот.

Поетичната нагласа повече се трогва от динамиката на процеси и промени в природата, в обществото и в човешката душа, отколкото от безметежността в тях. При протестни събития социалната атмосфера е взривена, спокойствието чезне, а безметежността е невъзможна и неприлична. В тях поетическият усет, поетичната фантазия на гражданите се насочват към динамиката, противоречията, конфликтите и обратите в живота, описван и тълкуван в протестното пространство. И не само ги съзерцават пасивно, а дават принос за разтърсването на пространствеността, за преобръщане наопаки на ежедневната ѝ физиономия и настройка, за придаването на друг ритъм и характер на случващото се в нея. Не континуалността, а дисконтинуитетът, разривите са солта на протестните топоси и на събитията, разиграващи се на техните временно изградени, но прекалено символични сцени.

Протестното пространство винаги е гранично. То прокарва демаркации между времена, епохи, събития, исторически фигури, социални институции и практики, между реалното или приписаното, желаното и дължимото пространство на/за Демокрацията. Но в него могат да се градят и символни, метафорични мостове между времената и събитията в тях, между поколенията и отделните човешки съдби, свързани с тях. То отделя или поучително свързва одиозните с бленуваните пространства в жизнения свят на хората. Да полага такива граници или мостове, да пледира за тяхното спазване или преминаване, е част от логическата и емоционалната тъкан, от мисията на всяка Поетика. Тази желязна необходимост е валидна и за протестните пространства, които също прокарват свои гранични линии или връзки между духовете или исканията на множествата.

Както за поетичния слог трябва да се търсят подходящи думи, така и за протестното пространство следва да се намират подходящи лица или публични актьори, които да сътворяват и представят – чрез присъствието, емоциите, разумните или неразумните си словесни ерупции и пр. – пред неучастващата публика свои прозрения или откровения, свои истини или правди, които те поемат като отговорност да отстояват докрай, до победата.

Февруарските масови граждански протести имаха особена, некоментирана символна пространственост и рядка форма на нейната поетизация. В тях протестният топос създаде възможности и условия за поетизиране на случващите се в него събития, а те го поетизираха. Събитията по свой (невинаги забележим и осъзнат от хората) начин прославят или осъждат черти на окупираната територия, придават ѝ по-друга духовна физиономия, по-различна от ежедневната ѝ социално-психична атмосфера. Понякога временно изобретяват, публично налагат други имена, прякори, които шеговито или нарицателно обозначават техни нови ангажименти. Духът на преобразуваното пространство, превърнало се от публично в протестно, въплъщава неговото поетизиране. Той публично разкрива негови латентни, скрити или афиширани, ползвани или недокрай консумирани поетични ресурси. Поетизацията на топоса е свързана с потайни или демонстри-

рани капацитети на игривост, на особена визуализация, но и на демонстративна театрализация на случващите се в и чрез нея събития. Защото всяка сцена очаква или посвоему форматира разиграващите се върху нея драми!

Публичното пространство, дало площта си за граждански протести, е обсебено от неудържим душевен транс, от ментална динамика, от масови и персонални емоции и страсти, от бум на предразсъдъци, фикции и утопии. То ражда и легитимира полети на мисълта, налага дисциплина над сътворението и потреблението на дадени идеи, аргументи. То се забавлява с митове, легенди, публични тайни, клюки, слухове и мълви, които му се струват истини от последна инстанция, подобно на обладан от поетичния си патос лирик, чиито помисли и чувства са всичко и отвъд тях нищо друго в света в този момент няма значение. Родените и възцарените в него Идеи/Слова са едновременно щит и меч за нечии фикции. В него липсват скрупули или прегради, които да възпрат духа и въображението, така както в поетичното пространство няма бариери и препятствия. То има нужда да излее душата си, да отпусне въображението и езика си, да твори и да потребява в огромно количество емоции и страсти. То усеща и задоволява своя потребностен глад за особени думи рими – повтарящи се слова с ярка емоционална мускулатура и малък смислов заряд, който се привижда като смисъл фетиш, предзнаменование на поглъщащите го индивиди/множества. Тези думи рими са скандираните лозунги, прославяните идеи, фаворизираните разкази за неща, събития, институции или лица, които трябва да бъдат наградени или наказани. Прославата или възмездието най-бързо и най-лесно се постигат с еуфорията на Словото, а протестното пространство с екстатичната си събитийност копнее, изисква това Слово. То е сцената, на която драмите на историята показват своите лица и тайни чрез Думите. Така словата рими се поемат и повтарят неистово от екзалтирани множества, подобно на обладан от поетичен транс лирик, повтарящ своите рими и търсещ в тях тайните на битието, истините за смисъла на живота или за предназначението на човешката орисия. Картините на живота и присъдите за историята се компресират в семпли думи лозунги! Тези лозунги рими всъщност са шифри за потайностите на историята, кодове за лабиринтите на политическия живот, пароли за посоката на процесите и промените, които трябва да се осъществят във взривеното от мощна протестна еуфория общество.

Както поетът влага друг смисъл в обикновените думи и им придава нови значения, така и протестното пространство и обсебените (от разиграващите се в него събития) човешки множества трескаво дирят, намират и повтарят в транс своите рими пароли.

Както в поетичния слог, и в протестните скандирания едни и същи идеи и емоции се повтарят ритмично, за да подсилят усещанията за своята огромна ценност. Те приличат на мантра, чието повтаряне трябва да осигури сътворението на чудо, а тъкмо чудесата в историята/живота могат да ускорят така страстно желаните промени в тях.

Поетизираното протестно пространство публично и интимно разкрива манталитети. То е арена и за гастроли на език, който не разбира какво казва, но и на език, който си въобразява, че е наясно какво иска да каже, че знае как да го каже, че може да покори хората със своите чудеса и магии. То се отличава с

по-особен словоред, с впечатляваща мелодичност/какофоничност на изразните средства, с трогателни или с втръснали, отегчителни и досадни рими и образи. То е хронотоп на възгордялата се субективност, субективистичност в описанията, обясненията, прозренията и трактовките за фабули на историята и на живота, които разказва.

Протестното пространство и господстващият в него политизиран език копнеят за обща граматика на своите повествования и послания. Те се уповават на уеднаквени морфологически структури за изразяване на протестни опции и визии, демонстрират сякаш еднотипен почерк за изписване на своите идеи и емоции, ползват универсални рими и символи. Тази особена, моментна граматика е скарана с граматиката на нормалния, обичайния политически живот. Тя не се съобразява с универсални правила, не спазва граматични канони и догми, позволява си своеволия, волунтаризми, експерименти и похищения над стандартния език, който има историческа и политическа легитимност в битието на социума. Както поетът си позволява престъпване на граматични сакралности, така и протестните множества и пространства насърчават волности над Граматиката, която не е филологичната граматика, а на Живота, на Историята или на Политиката, защото протестната екзалтация и мобилизация изменят много неща в тях, придават им нови форми, препоръчват им да спазват други правила. В днешната постмодерна епоха всичко се свежда до Езика и неговата Граматика, която придобива по-различни визии и функции от присъщите ѝ в миналото! Протестното множество и публичният му топос използват други езици и съответстващи им нови граматики.

Свръхполитизираното протестно публично пространство се оказва особена алхимична лаборатория, в която се правят всевъзможни опити, съединяващи или разделящи различни езици, дискурси и наративи и творящи еманация, философски камък, еликсир за промени и трансформации в държавността, обществото и живота на хората. В ретортите, в експериментите на тази алхимична обител стават флотации и елиминации на езици. Така протестното пространство въплъщава мита за Вавилонската кула, понеже ражда разноречия и противоречия между отделни идентичности. Това деление не вещае добро за гражданството като цяло, за успеха на негови каузи. То е втренчено в собствените си опции и визии за дължими промени. Чрез него настъпват стремежи, блянове, илюзии и химери, че гражданското общество трябва да се подчини и уеднакви от всеобщи и всевластни правила, нищо че протестиращите непрестанно пледират за плурализъм на различията, за демократична среда/атмосфера, която зачита всички идентичности. Не само протестното, а и останалото социално пространство чува и вижда грохота на разпадащи и нападащи се едни други езици на протестиращи и контрапротестиращи, отгласите на разноречия вътре във всеки от тези лагери. Така универсалната смислово-ценностна граматика на протестите се дезавуира и подменя от плурализиращи се, самодостатъчни си „граматики“, които обслужват отделни политически идентичности и свръхполитизирани множества. Тези нови – доброволно приети или принудително наложени – плуралистични граматики не позволяват, а забраняват употребата на еднотипни протестни рими, образи и символи. Всеки от различните говори има свои вдъхновения и смущения, публични еуфории или депресии, възторзи или потреси в даден момент. Никой от

тях не иска и не трябва да се съобразява с другите протестни езици. В такава ситуация митичната единна политическа култура на обществото се взривява и размножава пред очите на обществеността на множество политизирани суб- и контракултури, които са нетърпими, непоносими и помежду си, и срещу всичко. Те имат своите менделееви таблици, дефиниращи смисловата и ценностната валентност на дадени идеи, социални визии, исторически фрагменти, своите манипулативно инструментализирани езици/дискурси. Нужни са само питателната среда и публичната атмосфера на протестните топоси, за да се развият химическите реакции на гражданските събития в пълната си мощ. В тези моменти и топоси настъпват баталии на свръхполитизираните езици, които грабват, но и ограбват публичните интереси на хората. Тези езици не искат да изглеждат като другите, нито както са в обикновения си живот, сега/тук те копнеят да се представят в своите крайни измерения и странни въплъщения.

Къде се е чуло и видяло протестни – подобно на обсебени от поетичен унес – умове и гласове да са склонни на диалози, да копнеят за консенсус, да приемат компромиси, да приемат като равноправни и равностойни други различия?! Кой истински поет или стихоплетец не иска неговите идеи, слова и чувства да бъдат различни от тези на другите хора, да са оригинални, да изпитва удоволствие, като ги чете наум и на глас, като вижда как другите се радват на техните послания? Не се ли случва това с протестните множества и топоси – сцени за публичната им декламация?!

Както поетичните, протестните гласове бленуват и са готови да дадат всичко, за да се извисят над други, да проглушат всички със своите опции, да заглушат чуждите визии; да рекламират/налагат визии; да прославят своите и да проклинат чуждите герои. За тях няма общовалидни граници, скрупули и скрижали, понеже си мечтаят фикциите им да са темели и еталони на всичко. В тези техни щения протестните пространства им дават свои оферти и мостри, удобства или недостатъци, потайности или очевидности.

Както в мита за древния Вавилон и неговата трагедия, така и в юнската протестна събитийност се стига до хаос, безпорядък, подозрения, дистанции и разкол между протестиращи групи. Както в древността и в митологията, така и сега никой не иска да приеме граматичните правила, политическия език и дискурса на своите опоненти, които възприема и оценява като варвари. Неслучайно през март и в края на юни 2013 г. сред протестиращите се лансират такива обръщения към инакомислещите – разположени по върховете на държавните институции или дислоцирани в протестни мероприятия, организирани от другата идейно-политическа, чужда и вражеска партийна идентичност. В поетизирания протестен топос стигматизацията на чуждостта търси подходящи ипостаси, стигащи до цинични крайности. Когато се разрастват разноречията и противоречията се задълбочават, се вижда и колко рязко или колко низко може да падне протестният етос.

Разноречия и противоречия между езиците на протестите има и през февруари, и през юни. Първият път е, когато след масовите протестни акции срещу кабинета на Б. Борисов се правят паралелни митинги в подкрепа на правителството на ГЕРБ. Историята се повтаря през юли, когато спрямо екипа на Пл. Орешарски успоредно се провеждат граждански протести „за“ и „против“

оставането му на власт. Впрочем и при двата казуса има твърде сходни, екзалтирано повтарящи се рими на доводи или аргументи. От тези разноречия и противоречия губи гражданската кауза с националноотговорен вектор. Тя се раздробява, омаломощава, губи инерция спрямо искани от нея радикални, незабавни и мащабни промени в цялостния живот на социума. Десолидаризацията, деконсолидацията, отчуждението, атомизацията и дехуманизацията заедно с политически преднамерено нагнетяваната нетърпимост, враждебност, омраза и непоносимост към другостта завършват ако не с тотално печални, то поне с частични и доста скромни резултати в сравнение с онова, което първоначално е обявено като генерална цел на протестите.

Поетизацията на протестните пространства зависи и от гласовете, които те раждат, възраждат, възхваляват или порицават по време на масовите събития; от това кой и за кого говори, кой и защо слуша неговите пледоарии. Няма как протестиращите граждани да пренебрегнат властта на езика, заповедната сила на мощния и даже унифициран глас в протестите. На това са способни единици, които не се поддават на гравитацията на масово заразяване, на епидемията на тотално подражание. Колкото по-акордиран е масовият глас, колкото повече той звучи гръмогласно и съзвучно, толкова по-силни са неговите психични, морални, политически, символни и други ефекти върху присъстващите хора и върху пасивната публика, наблюдаваща събитията отстрани, чрез медиите. Това е публична, масова декламация, хегемония на един единен език или дискурс. За подобен синхрон и резонанс не са нужни много думи, нито протяжни речи. На тях им стигат отделни, лаконични, накъсани фрази, клиширани възгласи и скандирания, които са смислово и емоционално наситени и обагрени. Понякога на протестни събития е достатъчна дори само атмосферата, която може даже да е без слова. Протестното мълчание може да казва много повече, но и да доказва по-важни неща, отколкото може да става с думи! Всяка поетика предлага красноречиви паузи, инструментални безмълвия, иносказания, подразбиращи се дискурси, които дискретно, целево и последователно подкрепят, гарантират и емоционално тонизират смисловите ѝ кодове. По същия начин и в протестното пространство има нагнетени от емоции паузи – преди да изригнат скандиранията на фаворизираните рими (идеологеми, митове и присъди).

Скандирането на протестни рими спестява време, усилия за ненужни обяснения. То подсеща за един задължителен кръговрат на мисли, емоции, идеи и промени, който напомня за вечния кръговрат на Историята и на Живота в обществата, при които има остраствени илюзии, следвани от горчиви, тъжни реалности. Затова колкото и да се повтарят Историята и Животът, човекът не си извлича сериозни и полезни поуки, а отново прави стари грешки, протестира срещу чужди и свои грешки, за да ги замени с нови, вярвайки, че върви в правилна посока, че повече няма да допуска и да приема грешки – свои и чужди. Така протестът се оказва не само корекция, но и алиби за неосъзнати прегрешения. Той е публична индулгенция за стари или бъдни грехове, а пък протестното пространство се явява като Светата инквизиция, която дава дадени територии, за да бъдат проведени в тях публичните екзекуции, да се построят и да се запалят кладите, на които ще горят (реално или виртуално) „грешници“.

Поетичното вдъхновение и слово имат нужда от трибуна, а гражданските протести се оказват благодатни в това отношение, давайки гласност и публичност на дадени идеи или пуки.

В този план има съществени различия между февруарските и юнските събития. При първите спонтанно се оформят и публично се легитимират отделни „поети", „рецитатори" – „лица на протестите", които повествуват за произтичащите в тези пространства събития. Те са постоянно канени да излизат пред публика – протестна и медийна. При вторите почти няма да видим протестни мероприятия, в които има стандартни оратори, изразяващи мненията, настроенията, исканията, ултиматумите или сценариите за промяна на представлявани от тях граждански групи, структури. Това е по-друго от типичното за февруарските протести.

Вероятно качествените специфики на човешкия материал оказват известно влияние на това различие. Преобладаващите през юни 2013 г. млади хора, без сами да го осъзнават, лансират сходни с тези на февруарците мотиви и обяснения, че и те отстояват свои мнения, без да искат да слушат различни от техните оценъчни матрици. Хвалейки се с удобствата на социалните мрежи или на интернет форумите, те не усещат как придават особена видимост, гласност на някои по-нови характеристики, които ги отличават доста от другите.

Февруарците нямат пиетет и страст към публични самоописания, към апологии на собствените си качества, предимства, достойнства и добродетели. Техни мишени са недостатъците, низостите, пороците, греховете, престъпленията на властниците. За разлика от тях протестиращите в юнската вълна повтарят автореференциални визитни картички, описващи ги като високообразовани, политически компетентни, духовити, оригинални, с висок жизнен стандарт, преуспели в живота и пр. Щом са такива, трябва ли да слушат други, които да им обясняват нещата, заради които се събират редовно? Всеки от тях притежава в изобилие самочувствие и самомнение, затова не му се налага да се вслушва, да се съобразява, още по-малко да се подчинява на някакви лидери и вождове.

Дали тази протестна интроспективност не прилича на нормалното състояние на поетичната душа, която прибягва до пищни описания, дисекции на душевните си колизии?! Не е ли трафарет на поетичния унес да пренасочва към и да ни просвещава с чертите, преживяванията на субекта си, т.е. на твореца на публични послания, признания?! Нали поетичният паралакс вижда света, събитията и другите през своите смислови и оценъчни призми, а пък ги изговаря чрез своите вербални излишества или мизерности, които винаги се въртят около центъра на Земята, Историята, Събитията, т.е. е Аз-ът!

Всеки поетичен акт/транс притежава свои видими или незрими амалгами от духовна треска и отмора, от нагнетяване и изпразване на смислови и емоционални заряди, които трябва да направи публично достояние, макар и да се отнасят до съкровени неща. Той е особена сублимация на интимни и дълбоки фрустрации и депривации на субекта.

Юнските протести са начин за социално (персонално, фамилно или приятелско) релаксиране, каквото почти няма да забележим във февруарските. Кой отива за отмора и забавление с очакване да слуша изпълнения на друг протестиращ, кой-

то няма какво ново да му каже и докаже? Нали протестната екзалтация, еуфорията е за да се излее душата на множеството, на отделния индивид, да се представят пред – реална или въображаема – публика непознати пътища, светове, ментално и емоционално протестиращите хора да се видят в други пространства и времена! Подобен душевен стриптийз не спазва обичайните норми и правила на житейско, междуличностно общуване. В момент на вдъхновение и прозрение поетичната душа също не спазва каноните на житейската проза, а се опитва да търси други пътеки и магистрали за духа си. Като нея протестът си сервира изобилие от ресантимантни прояви, изригване на мисли и чувства, в които безсилието си прави компания с гнева, злобата, ненавистта, жаждата за мъст[1]. Затова виждаме толкова страсти, подобно неистовство в протестните топоси. През юни има премълчана, подразбираща се парола: никой да не се пробва за оратор на мероприятия; никой да не пречи на развлеченията на другите; те знаят всичко – предварително са информирани за дневния ред, целта, смисъла и ефекта на мероприятията.

Дължимостта от февруари 2013 г. – всяко гражданско движение публично, чрез свои представители говорители, да оповестява общото мнение – отсъства през юни. Общата воля през лятото и есента не е изразена в речи, в разумни аргументи. Тя лансира, мобилизира други глосални и невербални арсенали и репертоари – скандирания и хорови изпълнения на лозунги. Вече не логичните аргументи имат значение и стойност. През юни такива бяха звуците на вувузели и свирки, думкането на тъпани, които са неотменен реквизит на всяко мероприятие. Ритмиката на тези изпълнения оповестява обща хармония на граждански позиции, без да е нужно те да са вербално изразени. Мелодията на логичните аргументи е заменена с мелодията на музикални инструменти, на всевъзможни вещи, годни да вдигат невъобразим и непоносим шум. И е право на протестното съзнание да чува в тази какофония симфонията на протеста!

Поетичният патос е спонтанно възникващ, доброволно проявяващ се. Човек не може да се превърне мигновено в поет на протестни творби, на атрактивни рими по чуждо нареждане. Убеждението за смисъла и ролята на тази вътрешнодуховна разкрепостеност стои в основата на друго различие на двата протеста. Участници в юнските нееднократно пласират версията, че протестите им са стойностни и истински за разлика от февруарските. Логиката и аргументът на това становище се свеждат до опция между свободата и принудата, между съзнателното и несъзнателното ангажиране, автономното или хетерономното участие в протестите. Според твърдения на представители на юнските протести, участниците в тях съзнателно, доброволно, безкористно и организирано участват в гражданските акции, докато участниците във февруарско-мартенските граждански съпротиви били изкарани принудително, комерсиално, меркантилно и корпоративно, освен това и не съзнавали точно какво искат или срещу какво се съпротивляват. Това също е част от поетизацията както на гражданското участие, така и на протестното пространство, през които се прокарват китайски стени, разделящи едни от други типажи, маси на граждански акции и мероприятия, осветени от и посветени на съответните идеологеми.

Освен виковете „Червени боклуци“, на които млади протестиращи хора не познават цялата история, започнала с публични екстази на техни родители, баби

и дядовци, всеобщата глосалия е гарнирана с възкресени невербални матрици. Възраждат се отново прастари жестове и клишета от зората на демокрацията, с които СДС екстазира множества. Възкръсват команди и ултиматуми за дисциплинарни масови реакции, защото „кой не скача, е червен“ или други подобни, които също са част от публичния репертоар на протестни спектакли през юни. Така се стига не само до унифицирана поетизация на духовете, а и до униформена поетизация на телата на протестиращи хора. Този публичен поетичен сематичен транс е много по-красноречив от всякакви думи. Той е непривичен за публичните топоси, когато те функционират само в ежедневния си ритъм, така както поетичните унеси и полети не са банално, редовно срещащи се в живота.

Поетизираното пространство има нужда и от по-атрактивни средства освен от познатите, скандални по съдържанието и инвективния си товар скандирания. Те се намират във всеобщата хореография на протестните множества. В ежедневния си ритъм и статут на употреба топосите на протести не са навестявани и огласявани от масови движения. Тогава те познават само забързаната походка на гражданите, забавената на туристите и реещата се на фланьорите. По време на протестни събития това се променя. Те се превръщат в сцени за представления на масова политизирано танцувална култура или субкултура, която впечатлява. Тя трогва и екстазира едни, тревожи или плаши други хора. Протестиращата сематичност се превръща в идея фикс, в средство и ценност за нейния ползвател в протестния казус. Човешкото тяло е невероятно изразително. То е способно публично да представи смислово натоварени послания чрез свои разнообразни движения и да се превърне в обект на политизирано поетизиране[2]. Такива ритмично полюшващи се, впечатляващо синхронно подскачащи човешки множества са части от обща френетичност, от поезия на протестна гражданска телесност. Не търси ли излаз духът на протестиращото гражданско тяло в масовата пластика, която притежава точни смислови заряди и понятни ефекти?

Тази заразителна, подражателска атмосфера може да е приятна, забавна за участници в граждански протести, които не усещат своето сугестиране и зомбиране, а смятат, че публичните събития им доставят шансове и реалности да демонстрират особена (персонална и масова) креативност. Не е случайно обстоятелството, че много от интервюираните млади хора през юни 2013 г. повтарят, че им е забавно да участват в протестните мероприятия, понеже ставал невероятен купон, на който имали възможност да изпробват спонтанно и своята креативност.

Няма исторически/актуални случаи граждани да участват в протестни мероприятия, ръководени от добро настроение. На протест се отива по принуда или по доброволна нагласа, която се противопоставя на символния терор и реалната диктатура на наложени отвън жизнени обстоятелства. За пръв път в историята на нашите граждански протести се появяват и публично се рекламират дискурси, че участието в такива мероприятия е симптом и средство за добро разположение на духа, за позитивни емоции. Юнските протести публично демонстрират, дори фаворизират кефа да се протестира.

Гражданският протест е форма на опредметяване/разпредметяване на известна травмираност от естеството, логиката и бремето на обществоистори-

чески, всекидневно-житейски реалности и нрави. Той не е само плод, израз на социална драма, а е и следствие, оръдие за преодоляване на психодрами на своя субект. Той е начин да се надмогне или поне да се снижи напрежението от бремето на външния ад над вътрешния свят на човека, да се търсят/намират някакви отдушници срещу тегоби на живота.

Протестът на Гражданина упражнява и съответни „лечебни" функции. Както поетичното изригване снема притаеното в душата на поета напрежение, публично огласява отговорите на вълнуващи го въпроси и му дава временни облекчения, така протестът създава и консумира, акумулира и изхвърля социални, интелектуални, душевни напрежения, сменяйки ги с облекчения.

Протестното изцепване с пълен глас, гневното размахване на юмруци и участието във всеобщия протестен хоровод на воля, под прозорците на омразни управници имат терапевтични въздействия. Те са част от публична, масова терапия на хора, имащи нужда от разтоварване, абсорбирано като последица от лоши условия, реалности и нрави. Затова участието, вживяването в протестни мероприятия много прилича (по социално-психичните си корелати и въздействия) на участието и преживяването на спортни събития, които също могат да имат публичен, игрови, спектаклов, разтоварващ характер или значение.

Политическият театър се нуждае не само от педантично и скрупульозно заучени, папагалски повтаряни реплики, което според възмутени граждани е привично за маниерите на политиците, партократите. Той има ресурси, свързани с изригване на социални енергии, резултат на спонтанност, а не на дисциплинирано, прилежно изпълнение на предварително раздадени роли. Преодоляването на фрустрации, които политически реалности и нрави стоварват върху душевността и битийността на гражданите, е постижимо чрез театър на спонтанна (политическа и гражданска) реакция. Това е нужно, защото спонтанността може да има релаксиращ ефект за своите субекти, катарзисни потенциали и влияния над психиката и жизнения тонус на хората[3]. Тя може да се окаже важна част от драматургията на груповата/персоналната терапия на протестиращите в контекста на провеждащи се масови събития. В известен смисъл протестната спонтанност кристализира в подбор и употреба на рими/рефрени. Това римуване осезаемо повишава тонуса на протестиращите хора. Мелодично раздвиженото и публично депозираното за „масова консумация" човешко тяло притежава и експлоатира специфични ресурси, но и репертоари за силно влияние[4]. Импровизацията е желана или задължителна част от протестното мислене и поведение. А както няма публичен карнавал без импровизации, така няма и протестен театър без съответни сценографии! Въпросът е да не се размие или изгуби смисълът на главното събитие, целта на мероприятието в търсене, в изблик на оригинални и атрактивни публични форми. Това се случва в юнската вълна: захласването по формите превръща протестните пърформанси в самоцелни, недостатъчно съдържателни. Откриваме го и в поетичните селения, където преследването на формите се отразява пагубно на съкровените интенции на поета? Изкуство заради самото изкуство, протест заради самия протест – такива са аналогиите!

Гастон Башлар визира, че поетическото/поетизираното пространство се ражда в екстаза на преживявания от новостта и значимостта на образи на съ-

битията, разиграващи се в него[5]. Поетическият образ/акт на това пространство няма свое, пряко историческо минало. Той се ражда в стихията на пулсиращото – вдъхновено или конвулсивногърчещо се – настояще, но хвърля поглед назад и напред – към миналото/бъдещето. Тези закономерности си пробиват път и в оценките на участници в юнските граждански протести, които смятат, че публичното поетизиране и апологетизиране на изявите им са рожба само на тяхното време и поколение, на духа, на плътта им в момента.

Макар да няма пряка връзка с миналото, поетиката на пространството възпроизвежда (в нови образи) повествования и послания, присъщи за историческото минало. Често поетизираният топос повтаря в захлас неща, които са отдавна познати, но в момента на изговарянето им той си въобразява, че са оригинални, невиждани и нечувани.

Процесът на поетизация е свързан и с фасцинация, обсебеност, пламенна вяра и несломима убеденост в истинността, справедливостта, смислеността или в ценността на това, което се разказва с думи, мимики, жестове, с пластики и танцувалност на тялото[6]. За разлика от февруарските, в юнските граждански протести се наблюдава невиждана (по естеството и мащабите си) автофасцинация на протестиращи, въплътена в тяхната абсолютизация, прекалена атрибутивност на всички възможни добродетелни ипостаси.

Поетиката на пространствения образ не е, както сочи Башлар, ехо на миналото. Тя се ражда и вдъхновява от експлозиите на случващото се, от избухването на поетични образи за миналото/настоящето. В тези смислово-ценностни образи личат множество различни отгласи, в чиито тайни човешкият ум често трудно може да се ориентира. Трудно може да разгадава и разполага в изчерпателен логически и систематичен порядък всички множества от образи и отгласи, които изплуват от дълбините на миналото и влияят в тези моменти на човешката психика, на човешкото съзнание и битие, на актуалното преживяване и дело. Особено когато иде реч за поетизация на социални множества и на техни пространства, защото в тях се проявяват хорове, получават се наслагвания на гласове и образи, на символни атрибути и репертоари, които в конкретния контекст се вкарват и под по-общи знаменатели.

Поетизираното социално/протестно пространство е нищо без човешкия пълнеж. То притежава смислова стойност и аксиална значимост само ако описва човешки типове, които му се нравят, ако не допуска в селенията си типажи и фабули, които не му импонират и могат да му навредят. Това пространство сътворява, демонстрира, огласява и посвоему узаконява всевъзможни критерии и технологии за съпоставяне и съизмерване на обществената тежест и ценност на своите и на чуждите идентичности. То разтваря обятията си за едни, а ги затваря за други човешки природи или породи, като прави всичко това обвито, погълнато от мъглите на определени емоции и страсти.

Поетизираното протестно пространство е целево фиксирано и инструментално ангажирано. То е олицетворение, въплъщение на определени идеи, фабули на исторически събития и процеси, които е длъжно да разкаже. Макар да си дава вид, че е плод на спонтанно хрумване, на оригинално съзидание, то не спира да подсказва, да доказва, че е резултат и символна легитимация на

закономерности, които осветяват и освещават територии, смислово-ценностни небеса на битуващи/желани исторически реалности. Затова то представя своите обитатели и герои като човешки същества от по-различен калибър в сравнение с типажа, манталитета и маниера, които те имат в ежедневието си. То изисква от посещаващите го да не гледат на живота и на историята така, както го правят всеки ден, а по различен начин, с други чувства, претенции и очаквания за онова, което поетичното откровение им предоставя безвъзмездно! В него индивидуалните/общностните фигури на протестиращите субекти като че ли са обсебени от идеи и визии и се опитват да ги прокарат и въплътят в своето (историческо и екзистенциално) време-пространство. Те говорят по по-особен начин, когато се намират в пределите и са обладани от духовете на това пространство, когато са обсебени от неговата знакова, смислова, ценностна и езикова аура. И не е само особеният говор, който властва в територите на поетизираните протестни пространства.

Поетизираното протестно пространство форматира съзнанието, чувствата, поведенията на намиращите се в него, на вярващите в неговите истини и правди субекти. То влияе унифициращо на психиката, мимиките, жестовете и реакциите им, макар това да са съвсем различни хора. То не е обичайно всекидневие, неизменна черта на персоналния свят и обществения живот, а се явява при определени обстоятелства, даващи му право, дух, сила да се прояви за известно време, след което се заменя от спокойно и привидно изглеждащо като по-малко конфликтно време.

Случва се човек да търси подслон или душевен уют в протестното пространство, чиято поетична атмосфера/среда може да му помогне да изрази публично своите упования и надежди в други светове, реалности, нрави и човешки екзистенции. Тогава той вижда в това пространство особена (смислова и ценностна) аура, каквато страшно му липсва или не му достига в баналната прозаичност на неговото ежедневие. В такива ситуации човек се стреми към протестното пространство, защото то може да го вдигне на крака – духовно и символично, да му влее вяра и сили, да му даде кураж и воля да преследва идеите си. Това пространство се оказва компенсаторен локус за падналия човек, за падналия гражданин, който иска да се покаже друг.

Днешният постмодерен свят само от време на време дава възможности за такива компенсации на започната отпреди два века драма на падението на публичния човек[7], а протестните фабули или пространства спадат към този вид добри възможности.

Поетизацията на протестното пространство има разнородни, многопосочни функции. Тя може/трябва да възпее, да прослави социални актьори, политически/граждански идентичности, които ѝ лягат на душата. Тук е мястото на полета на протестната фантазия, на вдъхновенията на гражданското въображение, на неговата оригинална или тавтологична продуктивност. Но тя може да се превърне в инструмент за възпроизводство, в канализирана дистрибуция и регулирана консумация на паметови продукти, свързани с етикиране на противоборстващи си идентичности. Така поетизацията на публичното пространство по време на граждански протести дава излаз и въплъщение на

най-различни стигматизиращи, дискриминиращи или пък на сакрализиращи, възхваляващи дискурси, публични наративи, които пряко или косвено обслужват протестни сценарии.

Нека си спомним бликналата по време на юнските граждански протести медийна дискусия за привлекателната и разграничителна описателност на действащите в момента лица, които (автореференциално) се представят за красиви, умни, достойни, горди, свободни, вдъхновени, преуспели и заможни, и за февруарските герои, визирани като грозни, тъпи, недостойни, унизени, без чувство за чест, гордост, зависими, бездушни, нещастни, некадърни, бедни, отчаяни мизерници и окаяни клетници. Всичко това, макар да се привижда и оценява като лежерно от хора, използващи протестите за ежедневно развлечение, не е исторически непознато, първопроходно дело, каквото тези люде се стараят да го представят пред обществеността и медийната публика. Антагонистични опозиции от типа „млади – стари“, „умни – глупави“, „талантливи – бездарни“, „граждани – селяни“, „печеливши – губещи“, „богати – бедни“, „елитарни – маргинални“ и т.н. сме виждали, чували, обсъждали, критикували и разобличавали през целия драматичен преход, особено при по-тежки кризи и винаги при някакви изборни кампании.

Подобен символен рудимент, такъв наративен атавизъм е познат от началото на прехода, когато СДС приватизира колекцията от социални, морални, естетически, политически и идеологически добродетели, предимства и достойнства и присмехулно остави на противниците си – социалистите, всички недостатъци, слабости, пороци, увредености и уродства на човешката природа. Колко пъти сме били свидетели на плакати, лозунги, клишета и дискурси, според които младостта е резервирана с всичките си мостри и бонуси за демократично мислещите и действащи хора, каквито могат да бъдат само десните, не и лявоориентираните индивиди/общности. А не съзираме ли подобен унес и хиперболизация на младостта в поетичните топоси, в които старостта се оплаква или описва с редки мигновения на щастие и успех! Това кокетиране с детски и младежки ликове, с тяхната явна/дискретна сказателност или иносказателност е доста втръснало. И все пак то сякаш е безсмъртно и незаличимо, защото винаги намира време и място да заяви за себе си, да предложи щедро своите екстри и услуги, да вдъхнови и ентусиазира, да притесни, стресне, даже и да уплаши идейно-политическите си противници.

Нищо чудно, че през юни 2013 г. вече и най-младата смяна на поколенията, откърмени със „синята идея“, се старае да възроди като феникс омърсената и изпепелена от техните родители, дядовци и баби лъчезарна визия, да я изтърка от патината на времето и да ѝ придаде съвършено нов блясък или звук, който уж не бил виждан и чуван.

Такава инструменталена сортировка на качества, които отграничават исторически/социални типове, срещаме не само в спорове за случилото се в годините на прехода, а и в измерения и въплъщения, срещу които героите на нашето време тутакси биха възразили, биха ги посрещнали с гняв и ненавист. Защото такава спекулативна комбинаторика прозира и в социалистическия реализъм. Там също социално фаворизираното по странен начин се съприкосновява, духовно и практически се въплъщава в умишлено подбрани, политизирано фаворизирани модалности на биологичното и социалното. Според идеологическите клишета

истинските строители на социализма/комунизма, героите на времето, творците на славни обществени и исторически подвизи, на грандиозни културни преобразувания също се описват като млади, вдъхновени, дръзновени, културни, образовани, морално чисти хора, непоколебими в своята вяра, волеви, решени докрай да воюват, за да осигурят триумфа на светлия идеал в различните сфери на публичния живот. Сега – в заника на своя живот, те са декорирани с полярни оценки: служили са на безчовечни идеали, живели са в лъжовен свят, изтъкан от фалш и илюзии живот, били са с промити съзнания, със злочести битиета, лишени от всички добродетели на човешката природа, грешни – и са много виновни!

За този очевиден, потресаващ исторически, поетично метафоричен обрат на живота, на смисъла, ролята и значението на цели поколения рядко става дума. Когато това се случи, то се прави само по строго определени или идеологически надзиравани начини, които в протестните топоси/събития се разкриват в най-пищните си същности и форми.

Как биха понесли днешните „герои на юнските протести“ тези аналогии? Дали не биха ги сметнали за провокации? Нима както „червените“, така и „сините“ сами не проиграха сакралните си идеи, историческите си проекти! Какво се случи с някогашната „синя младост“, която сякаш толкова скоропостижно се спомина? Но сега децата и внуците на нейните първопроходци отново, по същия път и начин искат да възродят и патетично да я обявяват за единствено вярна, почтена, справедлива, исторически перспективна! Не трябва ли да очакваме поредни капризи на иронията на Историята, която кара хората да се стремят към едно, а да стигат до обратни нему резултати?! Нали вече имаме горчив опит, изстрадан път на предни поколения, чиито наследници вероятно не са осмислили всички изкушения и коварства на историята!

ЛИТЕРАТУРА

1. Вж. подр. М. Шелер. Ресентимент в структуре моралей. СПб., 1999.
2. Вж. подр. М. Колесник. В. Телесность массовой культуры. Омск, 2007; В. Подорога. Феноменология тела. М. 1995; С. А. Смирнов. Антропоетика. Новосибирск, 2003.
3. Срв. Дж. Морено. Театр спонтанности. Красноярск, 1993.
4. За терапевтичните въздействия на музиката и нейните групови форми и социално-психични влияния вж. подр.: Дж. Морено. Включи свою внутреннюю музыку: музыкальная терапия и психодрама. М., 2008.
5. Вж. подр. Г. Башляр. Избранное: Поэтика пространства. М., 2004.
6. За характера и особеностите на фасцинирането на протестиращите индивиди и множества по време на юнските граждански протести вж. подр. М. Мизов. Гражданските протести и човещината. – В: фондация „Човещина (20 години)“. Алманах. С., 2013, 276–294.
7. За причините, историята и феноменологията, за колизиите и потайностите на тази страшна драма на падналия публичен човек през XIX и XX век вж. Р. Сеннет. Падение публичного человека. М., 2002.

МАГИЯТА НА ГОЛЕМИТЕ ДАННИ

Васил Сгурев

Васил Сгурев *– академик, доктор на техническите науки, старши научен сътрудник I степен в Института по информационни технологии на БАН. Работи в областта на информатиката и изкуствения интелект. Автор е на над 250 научни труда и на 30 авторски свидетелства и патента. Бил е научен секретар на БАН. Член е на Европейската и на Американската асоциация по изкуствен интелект, на Американския институт IEEE, на Санкт-Петербургската инженерна академия.*

През последните години се зароди и вече набира скорост едно ново направление в информационните технологии – ГОЛЕМИТЕ ДАННИ (от англоезичния термин *BIG DATA*). Спори се за влиянието, което то може да окаже върху материалната и духовната сфера от живота на хората, но няма съмнение, че предстоят значителни промени в информационните технологии и оттам – в реалната действителност. Започва да се говори за предстояща революция по подобие на тази, която съпътства широкото разрастване на интернет. В определен смисъл интернет и големите данни се допълват в рамките на информационното общество, но едновременно са и в някаква конкуренция помежду си.

Какви са тези *големи данни*?

Широко известно е, че в света с ускорени темпове протича процес на преминаване от аналогова към цифрова форма на събиране, обработка и съхраняване на информацията, т.е. осъществява се т.нар. цифровизация на информацията. На фона на непрекъснатото увеличение на обема на информацията, цифровите данни нарастват в още по-голяма степен, удвоявайки се на всеки три години. Днес само 2% от информацията не е в цифров вид. Наличието на толкова много цифрови данни налага да се търсят нови начини за обработка на информацията и за извличане на нови знания от нея. Това е обективната предпоставка за появата на новото направление – *големите данни.*

Сега основен източник на данни е *интернет*. Като правило в него те се намират в „невчесан", хаотичен, неструктуриран вид. Това създава значителни трудност-

ти за целенасочена обработка на данните и за извличане на нови знания. Причината е, че в *интернет* информацията се събира понякога безразборно, неподредена е, в повечето случаи е непроверена за истинност. Тя е много по-евтина от тази, за която предварително е установено, че е истинна. В много случаи информацията е и „размита" – в смисъла на въведените от Л. Заде „размити" множества. Такава е логиката на *интернет* – ползвателят получава достъп до неограничено количество данни, без да е убеден всеки път, че те са достоверни и че са с гарантирана точност. *Големите данни* работят точно с такъв тип широко разпространена информация. В нея невинаги може да се прокара точна граница между причините, които са предизвиквали възникването на дадено събитие, и следствията, които произтичат от тези причини, т.е. не е възможно да се установят реалните причинно-следствени връзки.

В досегашния начин на обработка на информацията – с цел извличане на нови знания, доминира възникналият през XIX век статистически метод за установяване на закономерности въз основа на сравнително неголяма извадка от данни. Това дава възможност да се изградят строги причинно-следствени връзки между отделните събития, което води до тяхното подреждане, структуриране и валидиране. Едва тогава от тях могат да се извлекат истинни знания по известното в логиката правило „*Modus Ponens*". Според него, ако „*A* води до *B*" е истинно съждение и е известно, че „*A* е истина", то „*B* също е истина". Към този логически механизъм най-общо се свеждат процесите за извличане на нови знания от базите от знания.

При *големите данни* подходът е принципно по-различен. Там чрез подходящи методи се преработват големи количества данни, които могат да бъдат неподредени и неструктурирани, и даже „размити". Но те постепенно „изкристализират" и се определят интересуващите ни реални истинни зависимости. По този начин изчезват „размитостите" на данните и се стига до извличане на нови знания. В много отношения този нов метод на *големите данни* и като време, и като ресурс е за предпочитане пред досегашния подход на прецизно подреждане, валидиране и следваща статистическа обработка.

Двата метода не следва да се противопоставят – при едни бази от данни единият метод ще работи по-добре от другия, при други – обратно. Но има основания да се смята, че по-универсален от двата метода е методът на *големите данни*.

В повечето случаи в *големите данни* не е възможно да се въведе детерминираност и точно определяне на причинно-следствените връзки, т.е. има основание да се говори за непричинна детерминираност. Тогава много явления в реалната действителност следва да се интерпретират повече като вероятностни, отколкото като детерминирано-динамични.

Възможности за използване на *големите данни*

Съществуват области, където приложението на *големите данни* води до значими резултати. В този раздел ще посоча няколко от тях:

1. В някои онкологични центрове в САЩ се събират значителни по обем данни за хора, които са предразположени към това заболяване или то се е развило у тях в различна степен. Данните непрекъснато се обработват на суперкомпютърни

конфигурации и се търсят корелационни зависимости между наблюдаваните параметри и признаци и реалните състояния на заболяванията. На тази основа се осъществява предписание за лечение. Вече има обнадеждаващи резултати в тази сфера.

Преди време компанията *Google* удиви медицинските кръгове с необикновен експеримент на базата на различни обаждания и оплаквания, фиксирани чрез нейната *интернет* търсачка. Обработена бе значителна информация и бяха установени корелационни зависимости между оплакванията и избухването на грипни епидемии в различни райони на страната. Постигна се неочакван ефект, твърде важен за органите на здравеопазването.

И още нещо. Чрез дългогодишно събиране на различни персонални данни за отделни личности е възможно да се предскаже тяхната предразположеност към определени болести и да се вземат предварителни мерки, за да бъдат избягнати. Чрез методите на *големите данни* могат да се определят екологично неблагоприятните райони за живеене и за тях да се разработят специални държавни програми.

2. Твърде много се очаква от използването на *големите данни* в диагностиката на машините, съоръженията, електронните елементи и модули. Чрез вградени сензорни системи се снемат стотици хиляди данни за температурното и якостното състояние на машинните елементи и след високоскоростна обработка се правят изводи за тяхното текущо състояние. Нещо повече – получените корелационни зависимости дават възможност да се определи кои от тях трябва веднага да се ремонтират и кои и колко време още могат да се експлоатират.

3. Японска фирма монтира сензори в 360 точки в кресло на шофьор и чрез тях събира и непрекъснато обработва огромна информация за човека, който заема това място. На базата на тези данни се определят неговите специфични особености и се осъществява съответна идентификация. Ако в креслото не се намира шофьорът титуляр, транспортното средство не може да се задвижи. Възможно е и да се определи състоянието на шофьора – дали е болен, или задрямва, или пък не контролира своите действия. Във всички тези случаи транспортното средство не може да се задвижи. Такъв подход може да намери приложение и в други области на човешката дейност.

4. Появиха се съобщения за вграждане в пода на помещения на сензори, чрез които се събира и обработва значителен обем информация за движението на намиращите се върху него хора и предмети. Тъй като всеки човек има специфични особености в походката, по този начин може да се установи кой се намира в помещението и даже дали не е паднал и не трябва да му се помогне.

5. Особено значима е ролята на *големите данни* в управлението на големите градове и мегаполисите. Осъществява се тотално събиране на данни в статика и динамика в различни области на комуналното стопанство, в градския транспорт и в социалната сфера. Чрез високоскоростна обработка на тези данни и чрез *големите данни* се очертават както основните недостатъци и „тесни места", така и възможните насоки за оптимално развитие на градското стопанство и на инфраструктурата. Важна част от тази дейност е организирането на ефективна противопожарна и противоаварийна дейност. В базите от данни се въвеждат милиони сведения за цялостната инфраструктура и за стотиците хиляди здания и обекти

на територията на съответния град, както и подробна кадастрова информация. За изграждането на правилна градоустройствена политика тази информация е изключително ценна.

6. Събирането и обработката на големи бази от данни за параметрите на климата и на околната среда по региони и за страната като цяло са другото основно направление за приложение на *големите данни.* Определените по този начин корелационни зависимости дават възможност чрез съответни проекти да се осъществи правилна национална и регионална политика в областта на стопанската и на социалната сфера, на здравеопазването и опазването на околната среда. Необходима е политическа воля за реализирането на такива общественозначими проекти.

Обществено-политическата дейност под прицела на *големите данни*

Засега няма сведения за широко навлизане на методите на *големите данни* в тази изключително важна сфера на човешката дейност. Но има сигнали, че в обществено-политическата дейност се работи вече твърде интензивно и не е далеч времето, когато *големите данни* ще се превърнат в неизменен атрибут на политическите технологии и действен инструмент в ръцете на всяко по-значимо обществено движение и партия. Те могат съществено да помогнат за оценката на минали събития и на сегашно състояние и да подскажат евентуални тенденции за бъдещо развитие. Осъществяването на всичко това изисква немалко средства и властови възможности за достъп до важни бази от данни. В близко бъдеще това едва ли ще бъде постижимо за малки и слаби обществени и политически общности и движения. За ефективното осъществяване на тази дейност е необходимо да се преодолеят редица трудности:

➢ Основният проблем е свързан със събирането на значителни масиви от данни за сегашните и потенциалните избиратели на политическите партии и движения – текущото им материално състояние, минали пристрастия, насоченост към определени идеи, обществени връзки, тежест в обществото. Не е необходимо тези данни да бъдат структурирани, достатъчно е да бъдат събирани в „насипно" състояние и най-важното – редовно и в голямо количество. Възможно е това да съдържа риск за достигане до границите на закона за персоналните данни, но и сега подобна дейност се осъществява активно – например от банките за потенциално неплатежоспособните клиенти.

Въпрос на време е събирането на подобни данни да се комерсиализира чрез появата на подходящи търговски или неправителствени организации, които, независимо дали това ни харесва или не, срещу заплащане ще предоставят значителна информация за обществено-политическите профили на огромен кръг от граждани. За събиране на такива данни ще се използват интензивно възможностите и средствата на съвременните интернет технологии и други легални или полулегални методи и средства. Срещу заплащане ще се търси достъп до кадрови – открити или закрити, данни за различни служители от държавни, общински комерчески и неправителствени структури с оглед използването им в системите на *големите данни.* Тази дейност и днес се осъществява във все още

скромни мащаби от неправителствени организации, финансирани основно от външни източници.

➢ При наличие на огромни масиви от разнообразни данни възниква проблемът за подходящата им обработка и извличане на нужната информация. Като правило това не може да се осъществи чрез сегашните общодостъпни персонални компютри – нужни са мощни конфигурации, желателно – суперкомпютърни. И тук е много вероятно да се появят специализирани комерчески и некомерчески организации, които срещу заплащане да предлагат подходяща обработка на наличните данни за извличане на информация, необходима на съответните обществени и политически движения и партии.

➢ Няма да липсват опити от страна на държавата да контролира по законодателен път използването на *големите данни* в обществено-политическите отношения. Както показва досегашната практика за използване на *интернет* технологиите, подобни експерименти няма да доведат до сериозно ограничаване на *големите данни.* Още повече при съществуващия в развитите страни либерален режим за използване на *интернет* технологиите и на *големите данни.* Нашата страна е прекалено малка и слаба, за да противодейства на подобни тенденции.

➢ Възниква законният въпрос – дали е възможно на базата на *големите данни* да се изработват стратегии, които чрез подходящи въздействия върху държавата да я държат в желаното русло и да я насочват в нужното направление? Такава възможност съществува и вероятността да се реализира в бъдеще не е малка.

Опасности и предизвикателства от *големите данни*

Както всяка друга информационна технология, така и *големите данни* са свързани не само с положителни резултати, но и с редица опасности и предизвикателства. Най-общо те могат да бъдат сведени до следното:

➢ Съществува опасност – особено в малките страни, в обществото да възникне диктатура на *големите данни* и действията на държавните и на общинските структури да бъдат подчинени на зависимостите, произтичащи от *големите данни*. Лесно е да се предвиди до какви тежки последствия за отделния човек може да доведат подобни зависимости. Ако на база на *големите данни* в полицията е получен списък от потенциално опасни за обществото лица и тя ги подлага на непрекъснати наблюдения и ограничения, животът на хората от този списък може да стане (меко казано) твърде некомфортен.

Подобни случаи могат да възникнат и в професионални общности – на базата на *големите данни* определени лица да се класифицират като професионално некомпетентни. На практика това може да доведе до ограничаване на конституционното право за професионална изява.

➢ Извличаната чрез *големите данни* информация за отделни групи от населението може да доведе управляващите до съблазънта да ограничат тяхната дейност и изяви чрез средствата за държавно и общинско регулиране. Например, ако тези групи не създават достатъчно добавена стойност, а консумират повече социални помощи, може да се появи стремеж за ограничаване на техните придобивки. Което е конституционно недопустимо и социално опасно.

➢ Още по-опасно е, ако такива групи са селектирани по показатели, имащи ярко изразен политически характер, и след това се ограничават техните политически права. Това вече подрива основите на държавата.

➢ Твърде голямото доверие на държавните и общинските структури към големите бази от данни може да доведе и до големи разочарования. Получените чрез *големите данни* показатели имат като правило достатъчно висока достоверност, но не следва да се забравя, че и тяхната истинност е с определена ненулева вероятност. Ако се получи натрупване на неточности, в определен момент може да се стигне до неверни показания. Това правило важи и за *големите данни.*

Известен е случай, когато кмет на голям град – чрез обработка на значително количество данни, се стреми да интензифицира транспортния трафик, без да се интересува от останалите показатели. В резултат на това трафикът по кръстовищата нараства, но се увеличава и броят на авариите на пътнотранспортните средства, което е крайно нежелателно.

По време на Виетнамската война тогавашният американски министър на отбраната се е интересувал и е следил главно числата, показващи загубите на противниковата страна. Оказва се обаче, че те не са единствено решаващи и в този случай окончателната победа във войната е на страната, която е с по-големи загуби. Още веднъж се потвърждава правилото, че статистическите данни, получени чрез различни информационни технологии, трябва да са подплатени с голяма доза от здрав смисъл.

На Бога – божието, на кесаря – кесаревото

От изложеното дотук не следва да се правят изводи, че *големите данни* са всемогъщи, че с тяхна помощ могат да се решат различни проблеми. Както всяка друга информационна технология и математически модел, така и *големите данни* имат своите ограничения. Да се твърди обратното е все едно да се твърди, че човешкият код в мозъка е изцяло разгадан и на тази основа е построен изкуствен интелект в смисъла на неговия силен тезис. Това засега си остава един от най-големите нерешени проблеми, произтичащи от живата природа. Има, и в обозримо бъдеще ще има, проблеми, които не могат да бъдат програмирани и решени чрез компютъра. И веднага ще приведа два примера:

а) В материалната сфера са построени изключително сложни технически и технологически комплекси – в химията, металургията, транспорта, авиацията, космонавтиката, военното дело и др., в които се съдържат и си взаимодействат милиони елементи, обекти и съоръжения и които се управляват от оперативен и диспечерски персонал чрез системи с не по-малка сложност. И макар че за всеки отделен обект предварително се съставят и програмират извънредни планове за работа в случаи на аварии (пожари, взривове, бедствия и др.), не е възможно предварително да се разработят комплексни аварийни планове за всички възможни аварии. На практика в тези случаи се разчита в най-голяма степен на интуицията и опитността на старшия диспечерски персонал. Този проблем може да се облекчи чрез *големите данни,* но не и да се реши изцяло.

б) Известна е одисеята на космическия кораб „Аполо-13" – непредвидена авария едва не отне живота на космонавтите. Само техният огромен опит и интуиция и помощта на земния персонал предотвратиха фаталния край. И в такива случаи *големите данни* не са в състояние да заменят специфичния човешки опит и интуиция.

Очевидно е, че всяка човешка рутинна дейност може да се програмира и реализира чрез компютри, докато интуицията и другата нерутинна дейност не подлежат на компютърна реализация. Засега, а може би и завинаги.

Горното твърдение важи в пълна степен и за големите данни, които могат да бъдат отнесени към рутинните и програмирани човешки дейности, т.е. към изкуствения интелект в рамките на неговия слаб тезис.

Вместо заключение

Големите данни като нова, възможно революционна технология, дават възможност за преход от причинно-следствения подход към търсене на закономерности в големи бази от данни. Това е ново предизвикателство и нова стъпка към промяна в мисленето и в познанието на закономерностите на заобикалящия ни свят. Стъпка, чрез която още повече се затвърдяват позициите на информационното общество и се разширява неговият обхват.

Съществува надежда, че прилагането на *големите данни* ще усили експерименталната и изследователската дейност и ще предизвика активизиране на иновационната дейност, т.е. чрез *големите данни* количествените промени ще доведат до качествени. Тогава може да се твърди, че чисто човешките качества – креативност, интуиция, творческо мислене, честолюбие и настойчивост, могат с течение на времето постепенно да станат достъпни и за *големите данни*.

Днес има много нерешени проблеми за по-нататъшното приложение на *големите данни* в материалната и в духовната сфера. В зависимост от начина на тяхното използване може да се стигне до различни, понякога противоположни, изводи и това предизвиква разочарования. От друга страна, съдържателните и значими резултати, които и сега се получават чрез този подход, засилват желанието непрекъснато да се разширява използването на *големите данни*.

Очевидно е, че новата технология на *големите данни* има бъдеще, но никога не трябва да се забравя, че това е само една нова технология – с присъщите ѝ плюсове и минуси.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Кукиер, К.,* В. Майер-Шьонбергер. Големите данни: революция, преобразуваща нашия живот, работа и мислене. Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
2. *Сгурев, В.* Предизвикателствата на големите данни. – Сп. „Техносфера", 2014, бр. 1, с. 12–15.

УНГАРСКИТЕ СЪБИТИЯ ОТ ОКТОМВРИ 1956 Г. – ПЪРВА РЕВОЛЮЦИЯ ЗА ОБНОВЯВАНЕ НА СОЦИАЛИЗМА

Чавдар Добрев

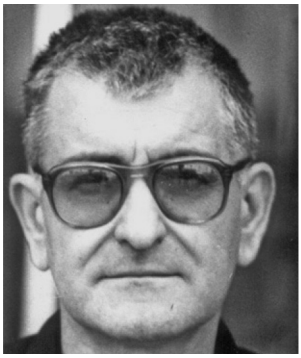

Чавдар Добрев *– професор, доктор на изкуствознанието. Работи в областта на литературознанието, театрознанието и политологията. Автор е на 50 книги, между които „Забранените плодове на познанието. Емилиян Станев", „Лирична драма", „Реализмът на Вахтангов", „Предопределението", „Всекидневният Леон Даниел", „Еретичният Ерос", „Ранено време" (в 2 тома), „Модерна проза", „Новият пулс", „Унгарски светове", „Книга за Вапцалов", 8 тома "Избрани произведения". Има издадени и пет стихосбирки. Преводач е на големия унгарски поет Ендре Ади.*

I.

В Унгария завърших висшето си образование през 1955 г. – унгарска филология и журналистика. Така че моите спомени и обобщения за унгарската революция от октомври 1956 г. носят по-преживян характер във връзка с подготовката ѝ. Нямаше обаче как след завръщането ми в България през лятото на 1955 г. проблемите на унгарската култура, а и на унгарския обществен живот да не станат централна тема на моите интереси. Естествено беше повече от други български интелектуалци да следя редовно развоя на събитията в Унгария през 1956 г. и след това да навлизам в детайли на унгарския бунт. Много от съпътстващите го факти неведнъж съм прожектирал върху екрана на моето съзнание.

Питал съм се коя е движещата сила на бунта, какви причини конфронтираха водачите на въстанието Имре Наги и Янош Кадар – ръководители в унгарската компартия, какви бяха целите на въстаниците, защо голяма част от моите състуденти участваха в събитията, какво толкова уплаши българските политици, макар че след Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 г. те също държаха да бъдат възприемани като реформатори. Смущаваше ме използваният у нас термин „контрареволюция". Усещах, че е неверен, и затова не го използвах. Употребявах „унгарски събития" като по-приемливо за българските условия. В свои текстове по принцип не съм давал оценка на „унгарските събития". Везната на вътрешния ми анализ се е накланяла на двете страни, по-скоро към „реабилитиране" на бунта като народен и социален.

Днес съм убеден, че историята на лявото комунистическо и социалистическо движение на XX в. не

може да бъде сериозно разглеждана, без да се вземе отношение по Унгарската революция от 1956 г. Струва ми се, че като български интелектуалец с леви убеждения, като човек, възприел Унгария за втора родина, превел на български знаменити унгарски поети, а също и белетристи, написал редица студии за историята и ситуациите в унгарската литература и политика, вече мога да споделя по-цялостно своята гледна точка към Унгарската революция от 1956 г. в контекста на развитието на социалистическото движение през двайсетото столетие.

В Унгария станах свидетел и участвах в процеси, които мога да определя като „десталинизация" на обществената действителност, като опити за обновяване на социализма. Нямаше как да не бъда солидарен със състудентите и преподавателите си, които явно поддържаха процесите на идеологическо разкрепостяване. Тогава бях попаднал под силното влияние на философа и литературния критик Дьорд Лукач, личност с общоевропейски авторитет, изповядващ марксистки убеждения, взел дейно участие в създаването на Унгарската съветска република през 1919 г. Комисар по образованието, после емигрант в Австрия и в СССР, по време на Унгарската революция от 1956 г. министър в кабинета на Имре Наги, след разгромяването ѝ – интерниран в Румъния. Накрая приет в компартията с особен почетен статут. Възгледите и постъпките на Лукач ме накараха да остана резервиран към българската политическа позиция.

Показателно е, че аз, който в ученическите си години боготворях Сталин, след 1953 г. преживях коренна промяна, своего рода катарзис, тъй като изнесените данни за Сталиновия терор върху единомишленици дълбоко ме потресоха и отвратиха. В Унгария започнах да формулирам „грешките" на социализма, да ги осъждам като брънка от системата на сталинизма. В Будапеща разбрах, че движението на човешките ни съдби е някак объркано, че се нуждае от „ремонт", че за тези неща не трябва да се мълчи. Границите между желано и действително се бяха раздалечили опасно, което пречеше на развитието на живота. Очевидно беше, че в унгарската икономика се допускат съществени слабости, тогава се отприщи и критиката на поставения акцент върху тежката промишленост, на неуместното строителство на Сталинварош (техния Димитровград), на нарушения баланс между различните направления в икономическата сфера.

В Съюза на унгарските писатели, в неголяма зала, се организираха сбирки, посещавах ги и аз. На тях изтъкнати писатели – главно с лява ориентация – дискутираха по въпросите на човешката свобода, на истината и конфликтите в литературата, на стиловото многообразие, на критерия „обективност" при оценка на литературната история и прочее. Отхвърляше се тезата за положителния герой като еталон за идейно и човешко съвършенство. Настояваше се, че писателят няма право да подправя фактите, да разкрасява конфликтите. Наред с това се обсъждаше развитието на социализма като обществена система и културна политика, в драматични разговори се извършваше раздяла с догматичната естетика.

Водещи фигури в дебатите, състояли се в Съюза на писателите, действително бяха творци, известни с левите си убеждения. И до днес пред мене се извисява образът на един от тях – драматургът комунист Дюла Хай, който след революцията беше хвърлен в затвора, а после емигрира на Запад. Арестувани бяха и други писатели комунисти като Тибор Дери, високо ценен от Лукач белетрист с мащаб-

но социално мислене (за големия му роман „Незавършено изречение" вж. книгата ми „Унгарски светове", С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2006 г.). Под арест попадна и един от правоверните поети Зелк Золтан. В подобна обществена атмосфера получиха признание премълчавани творци – Ласло Немет, Шандор Вьорьош, Льоринц Сабо, Арон Тамаш, Янош Пилински и други.

Вече завърнал се в България, аз с огромен интерес проследявах дейността на Дискусионния клуб на младата интелигенция, носещ името на Шандор Петьофи. Създаден в началото на 1956 г., той беше съставен главно от лявомислещи млади творци, които искаха реформиране на социализма, протестираха бурно пред огромна слушателска аудитория срещу практиките на сталинизма. Поддържаха изцяло програмните намерения на Имре Наги.

За фокус на полемиката (и в печата) се приемаше националното своеобразие на унгарската духовност. Излизаше се от презумпцията, че всяка национална култура си има собствени специфики, кристализирали в нейния исторически ход; че без изследване и обобщаване на унгарската участ няма как да се създава истинска литература и изкуство. Един от учениците на Лукач, съпруг на моя състудентка, написа в списание обемиста студия за националната идея и националните характеристики на унгарската култура. Казваше се Ищван Мейсарош, надежден и авторитетен теоретик на изкуството. След 1956 г. емигрира на Запад, научих, че първо се установил в Англия, а след това в Италия и интерпретира в качеството си на професор обществените и естетически представи на философа Дьорд Лукач. Останал бил марксист по убеждение, един от хората, поставили основите на бъдещия еврокомунизъм. И Мейсарош като Лукач принадлежеше към унгарската, еврейска по произход интелигенция, която отрано се включи в борбата за обновяване на социализма в Унгария и в Източна Европа.

В Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош" студенти и преподаватели обсъдихме бурно две съветски книги: „Само с хляб не се живее" от Дудинцев и „Разтопяване" от Иля Еренбург. В наелектризираната аудитория се усещаше как се нагнетяват протестните настроения, как се оформя ново, конфронтационно разбиране за извращенията през Сталиновия период. Аз също се изказах, повече за Еренбург и неговата критика на предишното време. Изцяло бях вътрешно преобразен, забравил, че довчера Сталин ми беше идол, че в стаята си и в този момент пазя портрета на Сталин в негово „унгарско издание". Това не ми пречеше да вярвам на новите умонастроения за радикални промени в обществото. Не се и съмнявах: въпросите, по които спорим, ще намерят изход по мирен път. Не можех да предположа, че скоро ще се потърси решение в бунта и в гражданската война, в кръвта, в масовите разстрели и бесилките. Не допусках, че активизацията на унгарската интелигенция е подготовка за огромен социален земетръс, категоризиран през октомври 1956 г. в България като контрареволюция.

Когато през лятото на 1955 г. ме назначиха за редактор за унгарска литература в издателство „Народна култура", започнах да се интересувам дори и от най-дребните събития в унгарския политически и културен живот. Редовно четях унгарски вестници и списания в Културния център на Унгария в София, не пренебрегвах и какво пише в нашата преса за близката до нас дунавска държава. Получавах информация от приятели, живеещи в Унгария, за ситуацията ме осве-

домяваше по-конкретно моят състудент, поетът Нино Николов, получил статут на кореспондент на в. „Отечествен фронт" в Будапеща. Така той остана в унгарската столица и след 1955 г. и започна да крои планове как да пребивава в нея по-дълго време. Имаше си проект да запише аспирантура, пишеше ми, че се бил свързал по този въпрос със самия Дьорд Лукач.

Още докато следвах в Унгария ме учудваха колебанията, граничещите с авантюра действия на унгарското партийно и държавно ръководство след 1953 г., необмислените и внезапни смени на министри и премиери, страхливото поведение на хора, които преди това като лидери на компартията внушаваха респект и качества на безстрашни индивиди. Изглежда съобразявах – разкошният бит в будапещенския „новоаристократичен" квартал „Рожадомб" край Дунав, привилегиите и самозабравянето са изчерпали смелостта им. А може би им е повлиял и фактът, че вече не получават такава безрезервна подкрепа от Москва, както е било преди 1953 г. Или са натрупали грехове и се страхуват да не бъдат разобличени в обстановката на непозната по мащабите си публичност. Властта се пукаше по всички шевове, като осъден на смърт тя се мъкнеше подир хаотичното движение на историческия процес.

Емоционално най-силно ме потресе вестта за погребението през 1956 г. на група „червени" генерали, екзекутирани тайно от властимащите начело с Матияш Ракоши. Огромни снимки показваха военни ритуали и траурно шествие с десетки хиляди участници, което прекосява централните булеварди на Будапеща. Всичко това смразяваше кръвта и караше читателя да вдигне ръка срещу убийците. Такива фрагменти и сцени запълваха първите страници на унгарската преса, даже на културния седмичник. На 6 октомври с.г. препогребаха убития от Ракоши виден комунистически деец Ласло Райк, присъстваха неговите другари и 200 000 будапещенци. Това с още по-голяма сила потвърждаваше разбирането ми, че старото ръководство на държавата и партията не заслужава пощада, че то отдавна е трябвало да бъде отстранено и съдено за престъпления срещу собствените си другари и народа.

Затова, когато през октомври 1956 г. Унгария пламнаха масови демонстрации и призиви срещу властта, не се изненадах кой знае колко, камо ли да се възмутя. Приех ги като закономерност. Тогава си изработих формула за това как протича на практика народният бунт. В зародиша си бунтът е затворен в мълчалива съпротива или в случайни вопли, в безропотно понасяне, което успокоява властниците, че ще избегнат „най-лошото". След това изведнъж, без предупредителни знаци, бунтът избухва като вулкан, чиято лава покрива всичко – и мъртви скали, и живи полета. Бунтът ражда в геометрична прогресия стихийни отмъстителни чувства, неподвластни на рациото.

В нашите вестници без колебания обявиха октомврийските събития за контрареволюция. Особено когато се отвори границата на Унгария с Австрия, когато Имре Наги обяви „неутралитет" и призова Запада за помощ. Тогава и Съветската армия се намеси безпрецедентно, за да потуши бунта в страната. Аз не можех да се доверя на квалификациите за унгарските събития в българската преса и радио, тъй като бях запознат предварително с генезиса на бунта, имах впечатление и кои са участниците в него. Бях вече научил, че партийното и комсомолското ръководство на Будапещенския университет са се присъединили към демонстрантите,

заели са командни позиции в столичния въстанически комитет. Познавах част от тези хора – те в никакъв случай не можеше да бъдат наречени „контрареволюционери". Как можеше да бъде обявен за агент на империализма Имре Наги, премиер, член на Политбюро, виден икономист, политически емигрант в СССР след Унгарската съветска република от 1919 г.? Или друг крупен деец на компартията – Геза Лошонци? Нелепо беше да бъде причисляван към враговете на социализма обожаваният от мен деец на световното комунистическо движение Дьорд Лукач, приел министерски пост в кабинета на Имре Наги.

Наред с това бях информиран, знаех достоверно, че огромният контингент на т.нар. контрареволюция са работническите маси от Чепел и Обуда, от индустриалните квартали на Будапеща и на останалите унгарски градове. В ръководството на бунта ключовите позиции по места бяха овладени от комунисти, проверени партийни кадри. Нямаше съмнение, че става въпрос за разцепление в партията, че далеч по-голямата част от нея в началото словесно, след това и с оръжие воюва срещу довчерашни свои другари. Първите искаха социализмът да бъде обновен, докато вторите защитиха статуквото и прикриването на вредни практики отпреди 1956 г. Имаше и трети, които се опасяваха, че сляпата конфронтация в последна сметка ще доведе до реставрация на капиталистическия строй. Матияш Ракоши и неговите поддръжници бяха обвинени заради обърканото икономическо и социално положение в страната. И заради извършените репресии над комунисти, впрочем по-мащабни, отколкото в България. И заради узурпираната държавна и партийна власт от привилегирования елит, който манипулира народа. И заради формализирането на идеята за власт на работническата класа. Имре Наги настояваше за реформи, които напомняха избрания от Йосип Броз Тито югославски път на социалистическо развитие (след 1948 г. Тито беше набеден за агент на световния империализъм). В Съветския съюз се уплашиха от новата унгарска алтернатива: повече свобода и демокрация, многопартийност, частен дребен и среден бизнес, творческо разкрепостяване в духовната област и прочее.

Всъщност унгарските комунисти решиха да направят една следваща стъпка от десталинизацията като обществен процес, стъпка, която съветските лидери сметнаха за недопустима. Унгарците се заеха, наред с останалите реформи, да извършат радикална смяна на елита на Унгария, да направят исторически завой към „общество на съветите", към контрол, упражняван непосредствено от народа и работничеството. Поставиха ребром въпроса да бъдат премахнати привилегиите за унгарските управници. Според мене тези действия допълнително разтревожиха съветските ръководители, придобили определени права и привилегии за себе си през Сталиновия период.

Комунистите на Унгария нарушиха и друга конвенция: да не се дискутират наложените от Москва отношения между СССР и останалите източноевропейски социалистически държави. Те за първи път обосновано защитиха становището, че тяхната страна не приема съветския модел на социалистическо развитие, че методи и практики, допустими за руснаците, са неприложими в унгарски условия, даже са вредни. В този план оспориха тезата, развита от Сталин, за ускорено внедряване на социалистическата система в източноевропейските съюзнически държави. Напомниха как под съветски диктат е ликвидирана идеята за народна демокрация

(тогава в Унгария с огромен пиетет се говореше за Георги Димитров и неговия доклад на VII конгрес на Коминтерна – Дьорд Лукач публикува отделна брошура във връзка с идеите, развити от големия български революционер). А представата за народна демокрация се базира върху органичността на историческия развой; върху съобразяването с националната самобитност и култура; върху продължителността на „преходния период", преди да се започне „строителство на социализма"; върху трайния съюз с други политически партии; върху гъвкавото съжителство с различните видове собственост (в България се съдействаше за съюз между левите сили и „патриотичните индустриалци").

Ето защо за мене случилото се през 1956 г. в Унгария още тогава беше факт с историческо значение, който не бива да се осъжда така безапелационно. Но трябваше да изминат десетилетия, да преживея и съветската перестройка, за да мога да твърдя убедено и нещо друго: Унгарската революция е първи опит за необходимото обновление на социализма в Унгария, в Европа и света! Тази революция доказа, че когато проблемите и противоречията в социалистическата система не се решават навреме, те се превръщат в ожесточени и антагонистични, стига се до фаза въоръжен сблъсък, гражданска война, революция! В същото време, ако унгарското обновление на социализма не беше насилствено преустановено от Съветската армия, можеха да се разкрият реални перспективи за „презареждане" на европейския социализъм, при ефикасно отричане на крупните грешки, допускани през предишния етап. Щеше да се проумее отрано, че социализмът без непрекъснатото си реформиране губи историческата битка за оцеляване и успех. Победата на унгарските реформатори можеше да повлияе и на процесите вътре в СССР, а и в останалите социалистически страни, за да може преустройството, започнато от Никита Хрушчов, да продължи и в следващите десетилетия на XX в., за да не се стигне до застойните Брежневски времена и последвалия крах на социалистическата система в Съветския съюз и в Източна Европа.

Макар след 1956 г. новият унгарски ръководител Янош Кадар да положи максимални усилия за разширяване на процесите на демократизация и за нов тип социалистическо изграждане, консумираната вина с бруталното потъпкване на унгарската революция продължаваше да тежи през втората половина на XX век. Няма как днес, от дистанцията на времето, да не се подчертае, че една от най-големите исторически грешки на съветското ръководство и лично на Н. Хрушчов е, че дадоха съгласие за военна интервенция на Съветската армия в Унгария. Което допълнително засили антируските настроения на унгарците и спря спасителните за социализма опити за реформиране на съветския модел. Почувствах се безпомощен, когато разбрах, че руски млади войничета са били заставяни да стрелят от танкове по участниците в масов народен митинг пред унгарския парламент.

II.

С разгрома на Унгарската революция беше нанесен огромен удар и върху международното комунистическо и работническо движение. До 1956 г. симпатиите на голяма част от западната интелигенция бяха към комунизма и СССР, и това се отнасяше не само до лявомислещите хора в Европа и в света. Отдръпването на видни интелектуалци от Съветския съюз и от лявата идеология, настъпило

на Запад след Сталиновите репресии през 30-те години на века, беше до известна степен преодоляно по време на Втората световна война. Повлия решаващата роля на СССР и на съветската армия за победата над фашистка Германия и за коалирането на СССР със САЩ, Великобритания и Франция.

Унгарските събития/революция обаче се отразиха разрушително на тези настроения, внесоха разнобой сред левите интелектуалци, провокираха протестни реакции на знаменити западни представители на културата, предизвикаха криза и разкол в компартиите на Западна Европа. Това хвърли сянка и върху историческия образ на Никита Хрушчов като демократ и реформатор на сталинизма. По този начин ядрото на западната интелигенция престана да е опора на социалистическия лагер, а съветското общество, с принос от току-що приключилата световна война, загуби сякаш дотогавашните си притегателни черти. Западноевропейската интелигенция започна остро да критикува СССР и социалистическите страни, да ги обвинява в недемократизъм и грубо насилие. Моето мнение е, че „болестите", които сполетяха западноевропейските компартии, бяха резултат не толкова от разобличаването на култа към Сталин в СССР, колкото от потушаването на възглавения от унгарската комунистическа партия бунт срещу Сталиновата система за построяване на социализма.

В по-нататъшния развой на октомврийските събития в Унгария се намесиха и други политически сили, емигрантски организации, представители на бившата аристократическа прослойка и на буржоазната класа, декласирани елементи и др. Те се опитаха да използват въоръжения сблъсък между унгарската социалистическа държава и Съюза на съветските социалистически републики в свой интерес. Можаха обаче да организират само отделни акции на съпротива и кървава разправа с комунисти и служители в органите на сигурността. За повече не им стигнаха сили, попречи им и развоят на бунта. Стъписващи бяха сцените на „бял терор", реализиран от тълпи, които довчера славословеха социалистическото правителство. За съжаление новата социалистическа власт в Унгария не успя след Втората световна война да превърне (както обещаваше) унгарския лумпен пролетариат, увеличил контингента си през управлението на адмирал Миклош Хорти, в съзнателно работничество. Напротив, разнобоят между думи и дела в държавната политика увеличи нравствената безпътица на огромна част от трудовата армия на Будапеща и на големите урбанистични центрове.

У нас се акцентира на водещата роля на декласирали се типове, на западни разузнавателни центрове, на католическата църква в лицето на кардинал Миндсенти и т.н. Нарочно се спести истината, че в същата революция главна роля имаха по-голямата част от кадрите на компартията, тръгнали срещу останалата ѝ част, която предпочиташе да запази статуквото и да не влиза в конфронтация със съветското ръководство.

Днес в Унгария се налага нова, либерална по своето естество и изцяло манипулативна версия за Унгарската революция от 1956 г. Тя представя унгарския бунт като насочен не просто срещу определени практики на социализма, а въобще срещу социалистическата идея и система. Бунт за възстановяване на буржоазното общество и на неговите ценности, тотално обърнат против компартията и нейния кадрови потенциал.

Съществува и друг вариант на същата интерпретация. Според него, докато историята прокарва своите нови пътища, а унгарският народ след Втората световна война е настроен изцяло враждебно към новата власт, комунистите, включително и Имре Наги, след смъртта на Сталин, се оплитат във вътрешнопартийни борби, в остри противоборства и интриги. Тоест те, като представители на една тоталитарна система, съпоставима с нацизма и фашизма, са обречени (целокупно) да изпаднат в дълбоко непознаване на унгарската история, да са чужди на унгарския живот. Например на 23 октомври, когато избухва бунтът на унгарците в подкрепа на Полша, където репресираният Владислав Гомулка е оглавил полската компартия, Имре Наги все още наричал участниците във въоръжените отряди „контрареволюционери" (съгласно либералните идеолози това е типична слепота, тесногръдие и липса на реализъм у всеки индивид, възприел идеите на комунизма).

Според мене такъв прочит на близката история също е резултат на една от манипулативните техники на съвременната либерална мисъл в Унгария, която съзнателно не говори за дълбоките корени на лявото движение в Унгария, за социалдемократите и комунистите в биографията на унгарския XX в., както и че през периода непосредствено след 1945 г. унгарските комунисти провеждат политика, с която се солидаризира по-значителната част от унгарското общество. В този аспект не само реалистичната политика на Янош Кадар след октомври 1956 г., която е в интерес на широките народни маси, но и традициите на унгарското работническо движение обясняват защо няколко месеца след кървавите събития броят на партийните членове от 40 000 през декември нараства на 400 000 души.

Либералната критика смята, че издигнатият от Кадар девиз „Който не е против нас, е с нас!" представлява „обтекаема и неясна амалгама от липсата на свобода като цяло и на достъпа до някои отделни свободи", израз на „смекчаване на репресиите" (Ласло Контлер) и пр. По този начин преднамерено се премълчава, че тази идеологическа формула на Кадар е концентрат на нова лява политика, принципно по-близка до тежненията на унгарския народ. Не се взема предвид и това, че върху общественото мнение повлиява още изборът на Кадар в новото ръководство на партията да влязат уважавани комунисти реформатори – Дьорд Марошан, Ференц Мюнних, Дюла Калаи, Дьорд Ацел, Дежьо Немет, Йеньо Фок и други.

Връщайки се към интерпретацията, която либералната критика прави на унгарските събития от 1956 г., за кой ли път се убеждавам колко несъстоятелен е опитът на днешните унгарски либерали да се представят за наследници на организаторите на Унгарската революция от 1956 г., да трактуват тази революция като ръководена (в последна сметка) от унгарската буржоазия и нейната либерална интелигенция. Това, както се вижда, не отговаря на историческите факти.

Обобщено, унгарските събития не бяха организирани за възстановяване на буржоазната система, а за радикално обновяване на социализма! Водачи на тези събития бяха комунисти и комсомолци, интелектуалци, изповядващи лявата идея. А основни участници – огромни маси от унгарското работничество, сред които нерядко надделяваха временните интереси на многолюдния лумпен пролетариат на Унгария. Унгарските селяни се възторгнаха по-слабо от бунта. Може би се уплашиха от реставрация на старата грозна действителност – с крупните земевладелци и чифлиците, сравними с латиноамериканските латифундии.

Обособиха се и групи от хора, които искаха да отвоюват реванш от новата власт в полза на буржоазното господство. В хода на събитията те увеличиха своето влияние, станаха автори на немалко антикомунистически провокации. Опитаха се да придвижат вълненията в посока, противоположна на намеренията на ръководителите на новите процеси в унгарския политически живот. Но те, както подчертах, нямаха достатъчна сила да извършат прелом, подобен на прелома, реализиран в Унгария в края на 90-те години на XX век.

Прецизното дефиниране на унгарските събития от октомври 1956 г., като терминология, не е толкова лесно. В Речника на чуждите думи от 1964 г. (изд. „Наука и изкуство") в елементарен вид са синтезирани три характеристики на лексемата „революция": „1. Преврат в обществено-политическите отношения, при който политическата власт преминава от една обществена класа в друга. 2. *Прен.* Основен преврат в някоя област на науката, културата и изкуството. 3. Остър скокообразен преход от едно състояние в друго, от едно качество в друго."

Според мен първото тълкуване на „революция" е несъотносимо към унгарските събития. Още по-малко второто. Третата интерпретация обаче е валидна: действително става въпрос за „остър скокообразен преход от едно състояние в друго, от едно качество в друго".

Унгарските либерали официализират първото значение на „революция", дадено в Речника на чуждите думи. Те искат да докажат, че замисълът и реализацията на унгарските събития означават „преврат в обществено-политическите отношения, при който политическата власт преминава от една обществена класа в друга". В този план извършват няколко манипулации на историческия материал от миналото. Първо, общите лозунги за промени в социализма те разчитат като „преврат в обществено-политическите отношения" със съответни последици във властовите структури. Нарочно акцентът се премества от работничеството върху социални сегменти и представители на вътрешната буржоазия и на емигрантските кръгове. Или – унгарското работничество се изобразява като основния борец за реставрация на буржоазната власт! Водачите на революцията Имре Наги или Геза Лошонци се портретуват не като борци за обновяване на унгарския социализъм, а като личности, променили издълбоко своите убеждения. Превръщат ги в прогледнали дейци на новобуржоазния интерес. Отглас от подобна трактовка може да бъде открит в съвременни политически документи на унгарската десница, в користни текстове на историческата наука в Унгария.

Унгарските събития коригираха и една утвърдена представа в марксическата наука, според която през социализма са невъзможни дълбоки кризи. Кризи, които довеждат до антагонизъм в обществените отношения, до катастрофална „вътрешновидова борба"; които се съпровождат с въоръжени противопоставяния и сблъсъци между довчерашните единомишленици. Революцията от 1956 г. показа, че и по време на социализма са възможни кризи от порядъка на кризите, които разтърсват буржоазното общество. В случая обясненията не би трябвало да се търсят непременно в злосторства на „врага с партиен билет" или в реваншистки действия на „остатъци" на едрата и дребната буржоазия, поощрена от „световния империализъм". Защото тези кризи се зараждат и узряват в сблъсъка между социалистическия господстващ слой, който държи на статуквото, и между социалистическите

сили, които – осъзнали гибелните последици от социалния и политическия застой – повеждат битка/война за радикални промени в социалистическото общество.

Тук, както проличава, аз представям унгарската революция като пълна с противоречия и вътрешни борби, без да отричам съучастието в нея на социални сили, които не приемат или воюват срещу лявата идея. Наблягам върху водещите фактори на революцията, върху основния класов и партиен контингент, върху облика, ориентацията на нейните водачи. Както казах, ставаме свидетели на крайно конфронтационен етап от десталинизацията на унгарското общество, при непримиримо стълкновение във върховете на Унгарската работническа партия.

Когато Имре Наги стана за първи път премиер през 1953 г., той настояваше за реабилитация на екзекутирания партиен деец Ласло Райк; за ликвидиране на трудовите лагери; за свобода на частната инициатива; за създаване на Патриотичен фронт, който да обедини главните опоненти на Ракоши. И наред с това Наги обещаваше повишаване на жизненото равнище; акцент върху леката промишленост; условия за излизане от кооперативните стопанства; намаляване на обемите на втория петгодишен план и други.

Програмата на Наги предизвика трус в ръководството на партията. През 1955 г. Имре Наги беше свален от поста си и изключен от партията, което се сметна за „реставрация" на Ракоши, но и на Ерньо Герьо, може би най-верния сподвижник на бившия унгарски лидер. Този репресивен акт не прекрати вътрешните битки, раздиращи партията. А и в различните граждански организации, главно писателски и студентски, настояваха за окончателна раздяла със сталинизма. Парадоксът е, че докато обществото като цяло симпатизираше на Имре Наги и на несъгласните със статуквото интелектуалци, в Унгарската работническа партия за главен секретар бе избран Ерньо Герьо (в онзи момент събрал срещу себе си по-значима публична омраза, даже в сравнение с М. Ракоши).

Според мене за необратимостта на случващото се спомогна, както отбелязах, и неадекватното поведение на партийното ръководство, което заемаше ту прекалено твърда позиция срещу своите опоненти, ту се поддаваше на политическа пасивност, едва ли не вцепенение. Стохилядни или двестахилядни тълпи вече излизаха да протестират по централните булеварди на столицата, а политическият елит предпочиташе да се самозатваря. Не се даваше навременен отговор на различните искания на унгарците, което още повече ги ожесточаваше. Населението (най-вече студентската младеж) призоваваше премиерското кресло да бъде заето отново от Имре Наги, а в партията да се извършат сериозни кадрови промени. Издигаха се лозунги за свобода на словото и печата, за организиране на многопартийни избори, за привличане към отговорност на Ракоши и най-близкото му обкръжение, както и за обявяване на 15 март (деня на Унгарската революция от 1948–1949 г.) за национален празник. Инертността в държането на тогавашните партийни ръководители породи немалко деформации, крайности и радикализиране в обществените настроения, които вероятно можеше да бъдат избегнати или смекчени.

Според мене Герьо направи непростима грешка, като официално нарече бунтовниците „контрареволюционери", „сбирщина" и пр., молейки в същото време за съветска военна помощ. Така на 24 октомври 1956 г. съветски танкове навлязоха в Будапеща, което допълнително нагнети обстановката. От това се възпол-

зваха поддали се на необуздани емоции граждани, както и будапещенската лумпениада, позволила си на публични места да ликвидира работници на унгарската Държавна сигурност. Събитията клоняха към дясно разюздан и хаотичен развой, към разгул/произвол на тълпата, подсилени от съпротивата на унгарското население срещу навлизането на Съветската армия в Унгария и нейното директно използване за смазване на бунта. Ето как един непремислен ход на руснаците и на унгарския партиен ръководител Ерньо Герьо доведе до лош резултат, едва ли очакван от тях.

Имре Наги зае за втори път поста министър-председател през нощта на 23 октомври 1956 г. В началото и той, както споменах, използваше квалификацията „контрареволюционери" за участниците в масовите вълнения. Но скоро промени лексикона си. Още повече че Герьо на 24 октомври бе заменен като ръководител на партията от Янош Кадар. Наги формира кабинет с участието на уважавани партийни дейци, но и с представители на Партията на дребните собственици. Той заговори за „национално демократично движение", което реализира въжделенията на народа. Унгарската работническа партия я преименуваха на Унгарска социалистическа работническа партия и начело на нея застанаха Наги, Кадар, Лошонци, Лукач, Донат и други известни комунисти реформатори.

На 28 октомври 1956 г. Имре Наги, сред вртопа от кървави инциденти и масови кръвопролития, излезе с пакет от мерки, които и днес предизвикват дискусии, особено сред леви кадри от бившите соцдържави. Наги поиска съветските части да напуснат Будапеща, Държавна сигурност да бъде реорганизирана, да се възстанови многопартийната система, унгарските ръководители от 50-те години да напуснат страната. Два дни по-късно Наги изостри още повече ситуацията, като наред с настояването за вътрешни реформи оповести, че Унгария напуска Варшавския договор, обявявайки се, по-подобие на Австрия и Финландия, за неутрална държава. На 4 ноември съветски части реализираха втори щурм. Съпротивата на бунтовниците беше сломена. На същата дата Янош Кадар обяви създаването на унгарско работническо-селско правителство и че за възстановяване на конституционния ред е повикал съединения на Съветската армия.

Това е възможно най-синтезираната графика на фактите, свързани с развоя на Унгарската революция – начало, развитие, кулминация и финал. Потвърждава се, че независимо от допуснатите грешки по време на революцията, независимо от опасните деформации в един или друг момент от нейното протичане, от намесата в нея на чужди на социализма сили, тя презентира срещата на две основни тенденции в Унгарската работническа партия, противодействието между хора, които воюват за обновяване на социализма, и хора, които бавят или реагират срещу реформите, следват идеологически догми и фантоми, далечни на настроенията, тежненията и идеите в обществото на Унгария. Ясно се вижда, че по своя характер тази революция ратува за дълбоки промени в социалистическата система, а не за възстановяване на капиталистическия строй.

През март 2012 г. д-р Радко Ханджиев ме запозна със своя статия, поместена във февруарския брой на сп. „Ново време". Статията е озаглавена: „Унгарската революция 55 години по-късно". Р. Ханджиев като историк застъпва възгледи, които аз съм почерпал в голяма степен от собствен опит и преживявания. Той определя

Унгарската революция като „пръв опит" за „трансформация към социализъм с човешко лице". За да подкрепи твърдението си, Ханджиев цитира „Проект за компромисно решение на унгарския въпрос" (6.X.1956 г.), подготвен от Ищван Бибо – един от идеолозите на случилото се в Унгария. Проектът предвижда, както пише авторът на студията:

„1. Унгария е парламентарна република.

2. Обществениият строй е социалистически, преобладаващите средства за производство са обществена собственост и по-точно:

– запазват се завоеванията на поземлената реформа от 1945 г.; частната собственост върху обработваемата земя се ограничава до 40 холда (200 дка);

– мините, банките и тежката промишленост са държавна собственост;

– заводите са колективна собственост, основана на принципа на работническото самоуправление; работниците притежават акции и получават дял от печалбата;

– свобода на частната инициатива и предприемачество в рамките на плановото стопанство при забрана на експлоатацията;

– защита на труда и свобода на работническите сдружавания;

– всеобщо обществено осигуряване.

3. Нанесените имуществени и морални вреди се възмездяват до размера на отнетите жилища, унищожения инвентар и отнетите резултати от личния труд, но в никакъв случай до размера на отнетите икономически позиции във властта; собствениците на одържавени имоти след 1945 г., на предприятия и акции, както и едрите земевладелци и техните наследници не се обезщетяват.

4. Реорганизация на държавната администрация съвместно с комитетите на местното самоуправление.

5. Пълна религиозна свобода при отделяне на църквата от държавата.

6. Тези правила имат силата на конституционна разпоредба, неотменяеми са за срок от 10 години; след това могат да се изменят само с референдум, при участие на не по-малко от две трети от имащите право на глас (вариант: с две трети парламентарно мнозинство).

7. Конституционният съд прогласява за противоконституционна всяка партия, която не признава горните правила. Забранява се и всякаква дейност, провеждана чрез печат, събрания или по друг начин, целяща промяната на установения обществено-политически строй.

8. Проектът предвижда стратегическите интереси на Съветския съюз в Централна Европа да се гарантират с двустранен договор, който да утвърди излизането на Унгария от Варшавския договор."

III.

Унгарската революция от 1956 г. не е стихиен акт, макар в нейния ход да има немалко прояви на импровизация. Изказванията на политически дейци като Имре Наги, Гейза Лошонци, Дьорд Лукач, а и на Ищван Бибо, красноречиво свидетелстват за теоретическата и практическата обосновка на революцията като придвижване не от социализъм към капитализъм, а от социализъм към нов тип обновено социалистическо общество. След смъртта на Сталин в Унгария започнаха разговори за ревизия на класически постановки на марксизма във връзка с реалностите на

XX в., за нови съотношения между интернационализма и националната идея, за по-активен обмен на идеи в световен мащаб.

В студията си Р. Ханджиев сочи и други постановки на И. Бибо, които конкретизират моите размисли за Унгарската революция:

„Младежта, работничеството и войнишката маса, които извършиха революцията, в голямата си част са привърженици на социализма." Борбата е насочена против „потисническата бюрократична диктатура", против „тоталитарната власт на експлоататорската партийна бюрокрация" (Бибо). Ханджиев набляга и върху два момента, които не присъстват в моя преглед на унгарската революция. На първо място, широко разпространената на Запад теза, че СССР и САЩ тогава сключват негласно споразумение да бъде потъпкан с кръв бунтът на въстаналите унгарски маси. Западът е предпочел, според това гледище, да не предизвиква остра конфронтация със съветския блок, която би могла да доведе до „взаимно унищожение". СССР, от своя страна, чрез смачкването на бунта слага край на „един пример за подражание" (Бибо).

Становището, че унгарците извършват събитията не в името на капиталистическата реставрация, се подчертава от Ханджиев и чрез изказване на Жан Пол Сартър, който категорично казва: „Въоръжените работници нямаха намерение да върнат фабриките на капиталистите." С оглед на топографията на моите спомени и виждания е нужно да допълня, че Имре Наги, станал премиер на 4 юли 1953 г. и месец преди това нарекъл държавата на Ракоши „полицейска", още през онзи по-ранен период оповестява нова правителствена програма за реформи. Тя предвижда намаляване на цените на „основните хранителни продукти"; увеличаване на „дела за потребление"; облекчаване на положението на селските стопани, включително и възможност „за излизане от кооперативите"; закриване на лагерите; частична амнистия; нова политика по религиозния въпрос и др. Проектират се и параметрите на една многопартийна система.

У нас историята на работническото движение в Унгария е слабо позната. Малцина знаят, че социалдемократическото и комунистическото движение в тази страна са със солидни традиции, че едни от видните представители на лявото движение в Европа през XX в. са унгарци. Затова не би трябвало да се учудваме: немалко от идеите за реформи на социализма идват от Унгария. Показателно е още, че и през годините на прехода унгарските социалисти неведнъж са се радвали на сериозни успехи в страната си, за разлика от сегашната ситуация, когато везните прекалено се накланят към интересите на САЩ.

За разлика от България, в която основните социални борби на новата епоха се изнасят и ръководят от компартията, в Унгария традиционно силната партия през първата половина на XX век е на социалдемократите, те са локомотивът на историческото движение в лагера на левицата. „Болшевизацията" на унгарската левица през 20-те години се извършва при напрегнато дискутиране върху левите ценности, с центриране върху етиката и насилието, социалната истина и цената на пролятата кръв. Една от драмите на унгарския път след 1945 г. е, че коалицията между комунисти и социалдемократи бързо бива ликвидирана чрез масови репресии срещу актива на Унгарската социалдемократическа партия.

Другият драматичен момент настъпва след 1953 г., когато комунистите реформатори, ръководени от Имре Наги, трябва да се справят с апарата на една

държава, определена от тях като „полицейска". Това предизвиква ново разделение между унгарските комунисти, стигащо до ожесточени полемики и стълкновения.

Най-безкомпромисно протече следващото конфронтиране в партията, когато съдбовно се разделиха Имре Наги, водачът на революцията, и Янош Кадар, втората по значение фигура сред комунистите реформатори. Имре Наги се обяви за защита на новата лява революция до победен край, без да отчете, че се изправя пред огромната сила на Съветската армия. Ако пък е бил наясно, това означава, че чрез проливане на кръв е искал да начертае нов ориентир за комунистическото движение в Унгария. Надявал се е, че историята не само ще го оправдае, но и ще реализира идеите, заради които загива. В плановете му може би са попадали и поражение на революцията, и репресии след това, и окупация на Унгария. Трудно е да се предположи, че с обръщението за помощ към Запада и с решението Унгария да излезе от Варшавския пакт Имре Наги е целял аплодисменти от Москва. В онзи исторически период СССР нямаше как да остане безучастен пред такова нарушаване на баланса на силите в Европа; близко до ума беше, че в такъв случай намесата на съветските войски ще е неизбежна.

Излиза, че Имре Наги се е надявал на „посмъртна реабилитация" за себе си и за позициите, които отстоява. Едва ли е възможно да е бил до такава степен идеалистично настроен, та да се е надявал, че съветското ръководство ще приеме „свършените факти" и ще позволи на Унгария да е със статут на независима държава като Австрия. По-скоро Наги е бил наясно, че СССР ще оцени действията на „унгарските другари" като преминаване в друга, „враждебна" световна система. Същевременно не ми се иска да вярвам, че Имре Наги е живял през онези дни и нощи с отмъстителната мисъл да накаже руснаците и своите вътрешнопартийни опоненти чрез взривно нарастване на русофобията в отечеството си и да е бил дотолкова изтерзан, че да не предвиди как подобен развой ще предизвика огромни загуби за унгарската лява идея през следващите десетилетия на века.

В тази трагична ситуация на историята Янош Кадар направи друг избор за Унгария. Заедно с част от комунистическия елит на реформаторите той взе решение да спаси основните идеи на революцията на базата на компромис със съветското ръководство. Този акт на Кадар сега се интерпретира от различни гледни точки. Но според мен тогава Кадар е оценил призива на Имре Наги за революция докрай, тоест до окончателното ѝ ликвидиране от Съветската армия (нейната интервенция според Кадар е била неизбежна!), като авантюра, която ще уязви дълбоко социалистическата насоченост на революцията. Нещо повече, ще отключи разрушителни сили. Вътрешният му мотив е бил да съхрани – чрез „компромис" – движещите механизми на демократизацията, на социалните завоевания в обновяваща се Унгария.

Ако има истински репресиран комунист между унгарските реформатори в онзи момент, това е Янош Кадар. Арестуван след уволнението си като вътрешен министър от спецслужбите на Матияш Ракоши, той бива подложен на невероятни инквизиции: забивани са клечки под ноктите му, осакатени са му жизненоважни органи. През 1956 г. Кадар обаче предпочете да загърби обидите и честолюбието, за да се заеме със спасяване на онова, което е останало за спасяване. Застана начело на политически поврат, който гарантира – въпреки всички рискове – продължаване на новия унгарски път като пример за съвременен социализъм.

Янош Кадар, поне в моите очи, е най-крупният обновител на социализма от втората половина на XX в., наред с Дън Сяо Пин. Той осъществи в унгарския живот огромен преход от командната система на социализма към неговата народнодемократична ориентация. Показа качества на човек, способен да се жертва за кауза, на която се е посветил. Под негово ръководство Унгария след 1956 г. разкри предимствата на социализма, освободен от догми. Логично беше, след като се разграничи от Имре Наги, Кадар да си спечели силни врагове. Въпросът е, че през следващите години той заслужи признателността на милиони унгарци. На погребението му през 1989 г. се стекоха сто хиляди будапещенци, въпреки започналата в държавата масова кампания за неговото политическо дискредитиране. Неслучайно унгарски политици и интелектуалци, които през 90-те години на XX в., така да се каже, употребиха Унгарската революция от 1956 г. за реставрация на буржоазния строй, днес откровено струпват върху паметта на Янош Кадар куп непристойни оценки – изобразяват го като символ на вековечен политически цинизъм, като „най-мразения човек в Унгария".

Но даже и те, най-крайните критици на Кадар, така или иначе са принудени да признаят историческите му заслуги за подема на Унгария през втората половина на XX век, за постепенното разширяване на демократичните придобивки. Ласло Контлер в „История на Унгария" (С., изд. „Рива", 2009 г.) пише дословно: „Неговото правителство може би се е основавало върху реалистична оценка на положението в страната с оглед на международните отношения, може би се е съобразило с предоставените на страната възможности, което предопределя и решението на Кадар да се намеси, за да спести евентуални още по-тежки изпитания."

Значението на Кадар би трябвало да бъде оценено и в неговото качество на политик, който решава конкретно проблемите на отделния човек – жизнения му стандарт; възможностите му за добро образование; осигуреното право на труд (по времето на Кадар безработицата е нулева) и др. Това е политика на „малките стъпки", отлично набелязани и последователно провеждани. Кадар не действа стихийно, а съзнателно и с грижа за добруването на народа. Той не се поддава на лековатото печелене на популярност, а работи всекидневно за провеждане на национален курс, който още през 70-те години беше определен като „унгарски модел" на социализма.

В споменатата историческа книга на Ласло Контлер, както и в „История на Унгария" от Чила Ракоди *(Budapest, Balassi Bálint Jntézet,* 2003*)* се обобщават данни за направеното през Кадаровото управление. Показателно е, че Кадар придвижва решаването на проблемите в Унгария поетапно. Той заздравява партията, организира нов младежки съюз, печели още през 1958 г. избори с гласували за кандидатите на Народния фронт 99.6% от населението (при участие 98.4%). Партийните членове достигат до 400 000 през 1957 г. Изследователите на Кадар подчертават и още един важен негов принос благодарение на замяната на слогана „Който не е с нас, е против нас" с „Който не е против нас, е с нас".

Изумително е как само за година-две след Унгарската революция правителството на Кадар успява рязко да повиши заплатите и пенсиите, да въведе „диференцирано заплащане" в заводите, да понижи сериозно данъците за малкия и средния бизнес, на който предоставя широки права за развиване. При пълна

свобода за самоопределяне унгарските селяни запазват 2000 кооперативни стопанства, а 1000 престават да съществуват.

Според Чила Ракоди повишаването на жизнения стандарт е „главен елемент, властови проблем на системата", установена от Кадар. Високи са показателите в жилищното строителство, в развитието на леката промишленост, в автомобилната индустрия (автобусите „Икарус"), в химическата и фармацевтичната промишленост, в предприятията, произвеждащи телекомуникационни съоръжения. През 70-те години, посочва Контлер, „по добив на зърнени храни от декар Унгария изпреварва средните показатели на страните от Европейската общност, а по производство на месо, плодове и зеленчуци отстъпва само на най-развитите икономики в света. Като цяло по стандарт в селското стопанство Унгария се нарежда веднага след най-развитите осем държави в Европа".

Противниците на Я. Кадар наричат този национален просперитет „гулашов социализъм" или „хладилников комунизъм". Но, както изтъкнах, унгарците още много години ще въздишат по Кадаровия социален хуманизъм. Тук се включват и предоставените им възможности да пътуват в чужбина, за развитие на родния туризъм. Туристите от чужбина достигат един милион.

Янош Кадар затопля отношенията с католическата църква, като през 1964 г. постига споразумение „с Ватикана, с което държавата признава правото на Светия престол да ръкополага висшето духовенство в Унгария" (Контлер). Съвременни унгарски интерпретатори на Кадар, настроени не особено позитивно към него, оценяват културната му политика чрез „трите Т – Тилт, Тюр, Тамогат" – „забрана, разрешаване и подпомагане", става дума за писатели и творби. Но според моите наблюдения духовните процеси по времето на Кадар не бяха така еднозначни. Тогава много по-силно се акцентираше върху свободата за творчество и върху обмяната на културни ценности. До 1989 г. бяха сътворени шедьоври на унгарската литература и изкуство, утвърдиха се имена на унгарски интелектуалци със световно признание и слава. Така че случаите на ограничаване на творческите свободи в Унгария са много по-малко в сравнение с останалите източноевропейски държави на социализма. Сега, когато и в Унгария (по подобие на България) се налага икономическа цензура над медиите и над творчеството, едва ли реалната свобода на унгарските интелектуалци е по-значима от времето на Кадаровия „гулашов социализъм".

Преводач съм на теоретичната разработка „Харта на унгарския социалдемократ" (вж. „Харта на унгарския социалдемократ и "българската пътека" от Чавдар Добрев, С., ИК „Христо Ботев" и фондация „Славяни"). Тя е подготвена от Програмна комисия, създадена с решение на ръководството на Унгарската социалистическа партия през 1989 г. В тази разработка се интерпретират общите основи на модерната социалдемокрация на базата на богат информационен материал. Що се отнася до оценката за Кадар, според мен в „Хартата" е проявена едностранчивост. В раздела „Политическата структура" политиката, провеждана от Кадар, се определя като *diktablanda*, съгласно формулировка, дадена от Филип К. Шмитър. Ето го тезиса: „Есенцията на *diktablanda*-та е диктатура, а демокрацията е случайност, докато при *democratura*-та демокрацията е същност, а диктатурата е само добавка. *Diktablanda*-та е такава автократична система, която допуска известно пространство (понякога за твърде голяма доза

демокрация или за повече либерализъм в ограничени рамки). А *democratur*а-та е система, в която се изгражда полиархична институционална система на демокрация, но остава формата, което ще рече, че традициите на авторитаризма, според собствения им вкус, пригаждат към себе си и демократичните форми".

Моето мнение, изградено върху познаване на унгарската политика и култура, е, че ако решим да се придържаме към казаното от Шмитър, би трябвало да интерпретираме Кадар като представител не толкова на *diktablanda*-та, а на *democratura*-та като осъществяване на демократичен порядък, при наличие на наложени от държавата норми.

Унгарският политик Янош Кадар не беше долюбван от съветските лидери по времето на Леонид Брежнев. Известен е епизодът, когато в началото на 70-те Л. Брежнев пристига в Унгария със списък на привърженици на Кадар – реформатори, които трябвало да бъдат отстранени от политическия живот. Кадар, след запознаване със списъка, отвръща: „Липсва само едно име, моето."

Янош Кадар е един от първите европейски политици, които разпознаха истинското лице на Михаил Горбачов. Той, големият унгарски реформатор, установи навреме двуличното поведение на Горбачов, неговите действия срещу социалистическата общност. Тази политическа прозорливост е още едно доказателство за несъмнените достойнства на унгарския лидер.

IV.

Основното противоречие между Имре Наги и Янош Кадар възникна във връзка с решението за излизане на Унгария от Варшавския договор и с обръщението към Запада за помощ по време на най-ожесточените боеве в Будапеща. Янош Кадар прецени военнополитическия ход, предприет от Наги, като необмислен и отчаян. Дотогавашен най-близък сподвижник на Имре Наги, Кадар се противопостави на премиера. Защото знаеше, че е невъзможно да се преразгледа следвоенното разделение на Европа. Още повече че след войната в Унгария бяха разположени съветски военни части, това също трябваше да се има предвид. Я. Кадар е бил според мене и принципен противник на крайното конфронтиране с най-голямата държава на социалистическата система. Тревожел се е да не би т.нар. антисоциалистически сили да вземат връх в кризисната ситуация в събитията и те да прераснат в контрареволюция. Той е искал да хвърли мост между различно мислещите участници в социалистическата общност, да постигне баланс на силите. Но в края на краищата застава на едната от воюващите помежду си позиции.

Като мъченик на Сталиновия режим, Кадар осъзнава отлично, че внезапна промяна на историческата ситуация – при тогавашното съотношение на международните сили – е невъзможна. Това го принуждава да реализира мъчителни за съвестта си политически актове: решението да повика на помощ Съветската армия или съгласието с екзекуцията на свои близки съратници начело с Имре Наги, с дълголетната присъда на други участници в революцията и с интернирането на трети. Би могло да се приеме, че решенията в тези случаи са ги вземали съветските ръководители, а не Кадар. Но моята представа за Янош Кадар като морален лидер ми подсказва какво море от мъка е трябвало да преплува във връзка с последвалите кръвопролития и с присъдите по бързата процедура. Става въпрос

за огромна етична саможертва на Кадар в името на задачи и цели, които тепърва ще осъществява. Изконни задачи и цели на Унгарската революция от 1956 г.! Да, Кадар приема да бъде реформатор в границите на командно-административната система, което предопределя „историческата му вина". Но неговата реформаторска политика ерозира съветския тип социализъм по начин, отговарящ на унгарското развитие. Разчупва стереотипи, преди него смятани за непоклатими. Създава добър жизнен стандарт за хората, разширява демокрацията, дава силен тласък на икономическите отношения със Запада. Унгарските граждани вече могат да четат литература от цял свят, да се ползват от информационните придобивки, да пътуват свободно навън, Унгария става член на МВФ, на Световната банка и други.

За съжаление Янош Кадар, ръководител на малка средноевропейска държава, не можеше да влияе върху процесите в СССР, където промените се реализираха половинчато, а в края на 60-те години – в руслото на обществен и икономически застой. Неслучайно тринайсет години след Унгарската революция, през 1968–1969 г., избухна Пражката пролет, която предложи пакет от политически и икономически реформи за обновяване на социализма. Но и Пражката пролет, макар по-меко, бе смазана от военната машина на СССР и страните от Варшавския договор. Периодът на застоя засегна и Унгария, не толкова драстично. Кадар съумяваше да удържа придобитите свободи и равнище на живот в Унгария, което му костваше дистанциране, подозрения, обвинения в ревизионизъм от страна на Москва.

В унгарската литература има една емблематична пиеса – „Пламъкът на факела", написана от Дюла Ийеш, голям поет с френска интелектуална школовка от 30-те години, с възгледи, синтезирали леви и народнически настроения. В неговата творба се дискутира конфликтът между водача на Унгарската революция Лайош Кошут и водещия му генерал Гьоргей: какво да бъде тяхното поведение пред прага на поражението през фаталната 1849 г. Кошут е убеден, че не трябва да се прави компромис с побеждаващата австрийска армия, получила военна помощ от Русия на Николай I. Гьоргей го смята за исторически целесъобразно, ако се сключи примирие и не се допусне опустошителен финал на революцията. Кошут вярва, че неговата безкомпромисност ще разгори още по-ярко „пламъка на факела", че така народната съпротива и борба ще постигнат върхове. Затова се противопоставя на Гьоргей и на неговата фраза „Народът не ще война!"; квалифицира постъпката на генерала като „историческо дезертьорство". Ето я патетичната реплика на Лайош Кошут в края на произведението: „Да, ще се изправя пред народите от цял свят и ще ги призова аз, неизкушеният оратор: когато борбата беше угаснала навсякъде, ние последни продължихме свещения бой, загивахме в стенания и кръв заради вас, потомци-победители."

Двубоят между Имре Наги и Янош Кадар е сходен само като модел, като рамка на конфликтните им позиции. Иначе, докато Гьоргей и Кошут презентират две различни социални идеи, единият е адепт на класовите привилегии, другият – творец на „народната революция", Имре Наги и Янош Кадар отстояват обща идея за радикално обновяване на социализма – и двамата принадлежат към „плебейския" лагер. Спорът между тях е от друго естество. Дали „революция докрай" в тогавашните условия, лозунг, издигнат от Наги, е по-продуктивен и по-резултатен от рационализма на Кадар, който се решава да провежда политика не на пожеланото, а на въз-

можното. Съгласява се да бъде направен компромис с политическата и военна сила на СССР, тъй като при излизане на Унгария от Варшавския пакт интервенцията на Съветската армия ще е неминуема: само че този път би причинила още по-значими бедствия за унгарските народни маси. Чрез такъв компромис, който противниците на Кадар приемат за колаборация, Унгария получава повече права и възможности за нов тип социалистическо развитие. В този смисъл Янош Кадар е трагически герой на историята, който тепърва ще бъде оценяван и съответно „реабилитиран" в съзнанието на милиони унгарци и привърженици на лявата идея в света.

И така, Янош Кадар през втората половина на XX век си завоюва авторитет като най-последователен реформатор между социалистическите лидери, като личност, която спазва строго принципите на свободата, законността и демокрацията, на социалния хуманизъм и духовната просветеност. Той стана образец и за висок личен морал: не се поддаде на изкушенията на властта и забогатяването.

Въпреки шумната, даже истерична риторика на новите властимащи в Унгария срещу делото на Кадар, продължавам да твърдя, че унгарският народ още дълги години няма да постигне свободите и жизненото си равнище от Кадаровата ера, хуманизма, разпростирал се върху участта на всеки унгарец. За определени среди актът на Янош Кадар от 1956 г. е „сделка" с руснаците и предателство спрямо унгарския народ. Това мислене обаче е нереалистично, най-често плод на социален реваншизъм. Не трябва да се забравя, че вестител и водач на Унгарската революция от 1956 г. се явява Имре Наги. Докато нейният „реал-политик", човекът, който защити и развиви принципите на тази революция в условията на закостенял нормативизъм в СССР, е Янош Кадар.

***

Унгарската революция създаде предпоставки за немалко репресии в България, през и след 1956 г., целящи да внушат „дисциплина" сред населението. Да не би някой да поиска внос на унгарска „зараза" у нас. Прибягна се и до преки форми на наказания – изключване от младежката организация, уволнение от работа или арест.

Струва ми се, че по-късно, по време на Пражката пролет през 1968 г., потискането на протестните настроения у нас ставаше сравнително по-рафинирано. Важното беше да се ограничи дискутирането на болезнените проблеми на социализма, да се демонстрира, че в България чехословашки експерименти в политиката и културата са невъзможни.

В края на 60-те и в изкуството започнаха да се връщат предишните практики за ограничаване на творческата свобода. Добре си спомням как през 1969 г. беше сурово разкритикувана пиесата на Недялко Йорданов „Ние сме на 25" (режисьор Асен Шопов – постановка на Бургаския театър), тъй като противопоставяла поколенията: младите на старите комунисти. Не дай си Боже младите да последват чехословашкия пример.

Карнавалната и парадоксална пиеса на Йордан Радичков „Януари" (спектакъл на Крикор Азарян в Пазарджишкия театър) накара през 1969 г. част от журито на Четвъртия национален преглед на българската драма и театър да изпадне в хомеричен страх: твърдяха, че ако пиесата на Радичков бъде показана в столицата, ще трябва да се вика конна милиция...

След прегледа ръководителите на отдел „Театър" в Комитета за култура бяха прогонени, прибягна се до уволнение и преместване на бележити режисьори от по-младото поколение в провинциални театри. Настъпи застудяване в климата за творчество.

Така се случи и с големия режисьор Леон Даниел и неговото „заточаване" в провинцията. Той работи в Габрово, Враца, Пазарджик и Видин и там преживява тежко чешките събития. Част от тези настроения Даниел сподели пред мене и те намериха място в монографията ми „Всекидневният Леон Даниел" (С., ИК „Христо Ботев", 2002). Тогава за първи път у него се появява усещането, че човекът невинаги има възможности да избира, че светът все повече се отдалечава от отделния човек и става все „по-леден" като космическа бездна. Той осъзнава, че събитията в Чехословакия са покушение срещу идеята за „хуманен социализъм". Искал е, както заяви в нашата беседа, да внуши на актьорите, участващи във врачанската му постановка на „Напразните усилия на любовта" от Шекспир: „Не губете надежда. Светът не свършва дори и след поредното поражение. Трябва пак да се действа. Все едно, че нищо не е станало. Към ситуацията не бива да се приспособяваме."

Станах свидетел и на случки, които имат анекдотичен характер. Техни герои са мои приятели и познати. Струва си да ги щрихирам.

През 1956 г., по време на стълкновенията между унгарците и Съветската армия, група български студенти, между тях поетът Нино Николов и Едуард Захариев (Еди, бъдещият голям кинорежисьор следваше режисура в Будапеща), решиха да използват липсата на граничен контрол между Унгария и Австрия, за да посетят Виена. Да видят живота отвъд „желязната завеса", по-конкретно къде се намират уютните кафенета и нощни заведения, кои момичета са по-красиви – унгарките или австрийките, какво представлява Пратерът, може ли за ден-два да завържат краткотрайни познанства с нежния пол и прочее.

Това приключение не се отрази върху бъдещата биография на Еди. Но не така се случи с Нино. В средата на 60-те години той беше освободен от Второ главно управление на ДС и заради австрийската си авантюра (през тези години служеше в контраразузнаването, заради което му ядоха стръвно кокалите след 10 ноември 1989 г.). Негови колеги, присъствали на партийното събрание в ДС, са ми разказвали, че даже най-доверени другари на Нино не го пожалили.

Както и би трябвало да се очаква, Нино остана без работа. И се наложи на два пъти да прибягвам до лични контакти, за да „спасявам" злополучния разузнавач. Първо използвах благоразположението към мен на кадровика на Външното министерство Велко Русинов (бивш политзатворник с най-дълъг стаж в затворите на буржоазна България), за да го моля да назначи Нино като специалист унгарист. Назначиха го на възможно най-ниска длъжност. Втория път се наложи да моля министъра на културата Георги Йорданов (половин година, от януари 1983 г. до края на август, бях негов съветник в Министерството) да назначи Нино Николов – видна личност в българската унгаристика, за директор на Българския културен център в Будапеща. Защото досието, пълно с доноси за австрийското „бягство", и сега му тежеше като воденичен камък. Георги Йорданов, с присъщата си отзивчивост, помогна въпросът да бъде уреден. Сигурно от равнището на министерския си пост е успял някак си да поуспокои бдителността на бившите Нинови другари от ДС.

Другата случка се разигра между двамата ми приятели унгаристи Георги Крумов и Нино Николов. След октомври 1956 г. Нино току-що се беше върнал от Будапеща със свитък стихотворения, писани през дните на Унгарската революция. По-късно част от тях публикува в цикъла „Мъртвородени дни", поместен в няколко негови стихосбирки.

Нино ми прочете тези творби. В тях пулсираше гражданският нерв на поета. Усещаше се, че авторът изпитва симпатии към унгарските бунтовници. Личеше и вътрешно раздвоение, тъй като Нино в същото време героизираше унгарските работници и комунисти, които воюват срещу бунтовниците. Явно се е колебал в симпатиите си между двата враждуващи лагера. Стори ми се, че някои от творбите могат да донесат неприятности на Нино, ако видят бял свят.

Не щеш ли, около месец след пристигането на Нино в София оригиналите на стихотворенията изчезнаха от писалищната маса в собствения му дом. Нино се разтревожи не на шега и предположи най-лошото: взел ги е човек, който му е гостувал, за да ги отнесе в ДС. Обвини Георги Крумов, но той отричаше. Разрази се скандал, който остана да виси над взаимоотношенията им до тяхната смърт.

Само че положението на Крумов, както се разбра по-късно, тогава е било много по-драматично, отколкото на Нино. След години научих от критика Тончо Жечев, комсомолски ръководител в град Шумен през 1956 г., как в кулминацията на унгарските събития Окръжният комитет на БКП и ръководители от органите на сигурността обсъждали дали няма да е целесъобразно да „обезвредят" контрареволюционера унгарист Георги Крумов, завеждащ музея на Лайош Кошут. Тази информация след доста години я потвърди и дипломатът ни в Будапеща П. Сопков, през онзи период оперативен работник в Шумен.

Случката с изчезналите стихотворения се отрази не единствено върху отношенията между двама надарени писатели и преводачи. Тя лиши Нино Николов от вече сътворени текстове, които той не успя да възстанови изцяло. След прочита на отпечатания цикъл „Мъртвородени дни" останах с впечатление, че Нино е прередактирал някои от творбите си съобразно с официалната българска позиция.

Интересно е, че сред защитниците на тогавашната власт в Унгария също се намираха мои състуденти унгарци. Един от тях се казваше Йожеф Биро, порядъчен мъж, завършил техния рабфак – през годините на следването изучавахме заедно тайните на унгарската литература. След десетилетия се докоснах пак до светлата му добра душа – дипломатическият пост не беше го главозамаял.

Друг проблем. Той се отнася до опита Унгарската революция да се представи като предмостие на руската перестройка от 80-те години на XX век.

В цитираната от мен студия на Радко Ханджиев се твърди, че Унгарската революция започва „далеч преди старта на съветската перестройка". Това е така, но не в смисъл че е „първа лястовица" на преустройството в СССР, протекло по модела на Михаил Горбачов и Борис Елцин. Напротив, един от изводите, свързан с Унгарската революция от октомври 1956 г., е, че когато социализмът не се реформира навреме (каквото беше положението в Унгария след смъртта на Сталин), когато се налагат форми на социалистическо устройство, несъвместими с националното развитие и особености, когато насилието проядè системата, строя, общността, в тях се развиват деградационни процеси – в началото по-бавно, после интензивно.

Тези процеси са в състояние да променят социалната структура на обществото, отслабено като функциониране на икономиката и с ограничаване на свободата.

Парадоксът на историята е, че силите, които организираха задушаването на Унгарската революция и на Пражката пролет, които десетилетия охраняваха социалистическата власт, няколко десетилетия по-късно (пред лицето на собственото си самоизчерпване и крах) се наеха да работят за възстановяване на предишните капиталистически отношения в СССР и в бившите соцдържави. По този начин част от номенклатурата еволюира до прослойка, чиито интереси се разминават с интересите на социалистическото общество. И затова се зае с неговото разрушаване! Така номенклатурата (режисьорът Леон Даниел я наричаше „каста") осъществи своето ново предназначение като бастард на капитализма; в новите обстоятелства тя предпочете не само да управлява, но и да наследява собствеността. Предупрежденията на класиците на марксизма за опасността от „червената аристокрация" получиха плът и кръв.

Синтезирано, руската перестройка и нейните клонинги в бившите соцдържави се явяват отрицание на Унгарската революция и като цели, и като осъществяване. Унгарската революция беше оглавена от лидери, които със съдбовна енергия ратуваха за обновяване на социализма, за неговото дълбоко реформиране. Руските перестройчици, ръководени от износени номенклатурни кадри, действаха с двойни стандарти – под покривало на реформатори на социализма те декретираха необуржоазен строй в страната си. Унгарците, водени от комунисти реформатори, се бореха през и след 1956 г. за силна и благоденстваща Унгария с повишена роля в общоевропейското развитие. Руските перестройчици, уредили собственото си благополучие, решиха също и генерален проблем на САЩ чрез разпада на Съветския съюз. В руската перестроечна „революция" взе участие главно обогатилият се управленски слой, както и интелигенти от големите градове Москва и Ленинград, а народната маса остана равнодушна пред гледката на загиващия социализъм. Начело на Унгарската революция застанаха работници, студенти, интелигенти, предани на социализма личности, хора с трагична участ, посветили се на обновлението на социалистическото общество. Съветската перестройка я направляваха номенклатурчици, тънещи в лични привилегии, проядени откъм кауза и морал.

В този план Горбачов и Елцин в разпадащия се СССР символизират резултатите от онова развитие на социализма, което отрича качествените промени в него, задушава реформите, увеличава дозата безвремие, което погубва диалектиката на социалната идея, подчинява свободата и социалната справедливост на интересите на тесен кръг държавни и партийни управленци.

Ако Унгарската революция беше успяла, ако не се беше стигнало до нейното „окървавяване", ако Имре Наги беше склонил да направи компромиси със свръхсилата СССР, тоест да прибегне до видими тактически отстъпки, нещата биха се развили може би в далеч по-перспективна посока. Историята обаче реши да постъпи другояче. Тя раздели реформаторите, конфронтира ги на един следващ етап, внасяйки „войната" като средство за потушаване на революцията.

Но историята позволи идеите на Унгарската революция да намерят поле за изява и след 1956 г. Макар и трансформирани, през периода на Янош Кадар те се осъществиха в позитивна посока за обновяване на обществото. Ще бъде жалко,

ако Унгарската революция от 1956 г., това велико достояние на лява Унгария и Европа от втората половина на двадесетото столетие, не бъде защитена от днешното ѝ тенденциозно фалшифициране, извършвано от либерални и антисоциалистически кръгове в Унгария и в света.

Величко Минеков е български художник, скулптор и общественик. Роден е на 13 октомври 1928 г. в пазарджишкото село Мало Конаре. През 1947 г. постъпва в ателието на скулптора Андрей Николов. През 1948 г. е приет в Художествената академия в класа на проф. Марко Марков. През 1954 г. се дипломира при проф. Любомир Далчев, специалност „Скулптура". Така още в началото на своя дълъг творчески път Величко Минеков се среща с тримата най-големи за времето си български скулптори. През 1964 г. с конкурс е назначен за преподавател по скулптура в Художествената академия. През 1967 г. става доцент, а през 1975 г. – професор по монументално-декоративна скулптура. В периода 1976–1984 г. Величко Минеков е ректор на Художествената академия. На него се дължи нейното голямо разширяване, както и откриването на седем нови специалности. Сред учениците му са скулптори като Александър Хайтов, Димитър Борисов, Димитър Найденов, Живко Дончев, Иван Русев, Рая Георгиева, Светлин Николов, Спас Киричев и Христо Хараламписв. През 1973 г. той е избран за заместник-председател на Съюза на българските художници, а през 1985 г. – за първи заместник-председател. В периода 1975–1978 г. е член на Държавната комисия по монументална пластика. В периода 1981–1989 г. е депутат в Осмото и Деветото обикновено народно събрание. През 1982 г. е сред учредителите на Международната фондация „Св. св. Кирил и Методий" и член на Управителния ѝ съвет. След промените, настъпили през 1989 г., Величко Минеков е професор по скулптура във Великотърновския университет (1994–2003), член на Висшата атестационна комисия (2001–2004) и доктор хонорис кауза на Националната художествена академия (2006).

Творческият път на Величко Минеков започва с участия в общи художествени изложби. По-късно излага свои творби в изложби на малка пластика и в експозиции на открито. Участва в изграждането на Паметника на Съветската армия в София. Първото си признание получава през 1956 г. като лауреат на VI Световен фестивал на младежта и студентите в Москва. През 1957 г. той оформя архитектурно градския площад в Търговище. През същата година на Величко Минеков е присъдена първа награда на Общата художествена изложба за композицията му „Почивка", а през 1958 г. – за композициите му „Майка" и „Жажда". През 1959 г. е участник в Първото световно младежко биенале в Париж., а през 1968 г. – в Биеналето на съвременното изкуство във Венеция. Негови творби са част от експозиции, показани в Москва (1957, 1959, 1969), в

Будапеща (1964), в Букурещ (1964), в Атина, Прага, Истанбул и др. През 1969 г., както и през 1976 г., 1981 г. и 1985 г. Величко Минеков е носител на наградата „Иван Лазаров" за монументална скулптура. През 1971 г. е удостоен със званието „Заслужил художник". През 1972 г. става лауреат на Димитровска награда. През 1976 г. е удостоен със званието „Народен художник" и награден с орден „Георги Димитров". Награждаван е също и с ордените „Св. св. Кирил и Методий" – I, II и III степен, „Народна република България" – II степен, „Червено знаме на труда", „1300 години България", с медала „100 години Априлско въстание". Негово дело са бронзовата фигура „Марица" в културния център „Кенеди" във Вашингтон (1977) и фигурата „България" в Москва (1977). През 1978 г. Величко Минеков прави своя юбилейна изложба в столицата и получава наградата на София. През 1980 г. му е присъдена наградата на Съюза на архитектите в България. След промените, настъпили през 1989 г., Величко Минеков е носител на наградата за цялостно творчество на Съюза на българските художници (1998). През 2006 г. е удостоен с най-високия български орден „Стара планина" – I степен, за „изключително големите му заслуги към Република България в областта на културата". През същата година получава и наградата на община Пазарджик за цялостен принос към изкуството и за заслугите си към града. През 2009 г. в Софийската градска художествена галерия е показана голяма ретроспективна изложба с над 100 негови произведения. През 2010 г. Величко Минеков е обявен за почетен гражданин на София.

Творби на Величко Минеков са изложени в Националната художествена галерия, в Софийската градска художествена галерия, в художествените галерии в Пловдив, Пазарджик, Бургас, Стара Загора, Варна, Враца и Русе, както и в обществени галерии, и в частни колекции в Русия, САЩ, Италия, Германия, Белгия, Иран, Египет, в Международната организация на профсъюзите в Женева.

Величко Минеков е известен предимно със своите монументални и монументално-декоративни произведения, но той е автор и на малки скулптури и пластики, най-вече на женски фигури. Сред първата група творби са декоративната фигура на Орфей на площада пред театъра в Търговище (1955), композицията „Грънчари" на Моста на занаятите в Габрово (1956), паметникът на антифашистката борба с фигура на партизанин в родното му село Мало Конаре (1958), паметникът на първия български партизанин Иван Козарев в село, днес град Добринище (1969), фигурите „Театър", „Музика", „Плодородие" и „Ръченица" на Моста на изкуствата в Габрово (1970), фигурата на Владимир Димитров–Майстора пред Съюза на българските художници на ул. „Шипка" 6 в София (1972), композицията „Гребен" на гребната база в Пловдив (1972), композицията „Сердика" пред Централната гара в София (1976), мемориалният комплекс „Априлци" в Панагюрище (1973–1976), Арката на Свободата на прохода Беклемето (1978), фигуралният паметник „Спартак" в Сандански (1978), скулптурите на площада пред театъра в Пазарджик, сред които „Жажда" и „Нестинарка", мемориалът „Хан Аспарух" в Добрич (1981), бронзовият релеф „Победата" в преддверието на Дома паметник на партията на връх Бузлуджа (1981), фигурите на лъвовете пред входа на Съдебната палата в София (1985), паметникът на Съединението в Пловдив (1985). Сред втората група творби могат да се отбележат – „Седнала селян-

ка“ (1958), „Селянка“ (1958), „Майка“ (1960), „Почивка“ (1961), „Жажда“ (1963), „Очакване“ (1967), „Млада селянка“ (1971), „Момиче“ (1972).

Величко Минеков е автор и на много рисунки, литографии и графики, които в по-голямата си част имат стойността на напълно самостоятелни творби.

В този брой на списание „Понеделник” представяме непоказани досега графики, които са личен подарък от автора им за Димитър Генчев. Рисувани са в периода 1990–2014 година.

Иван Динков-младши

МАТЕЙ ШОПКИН

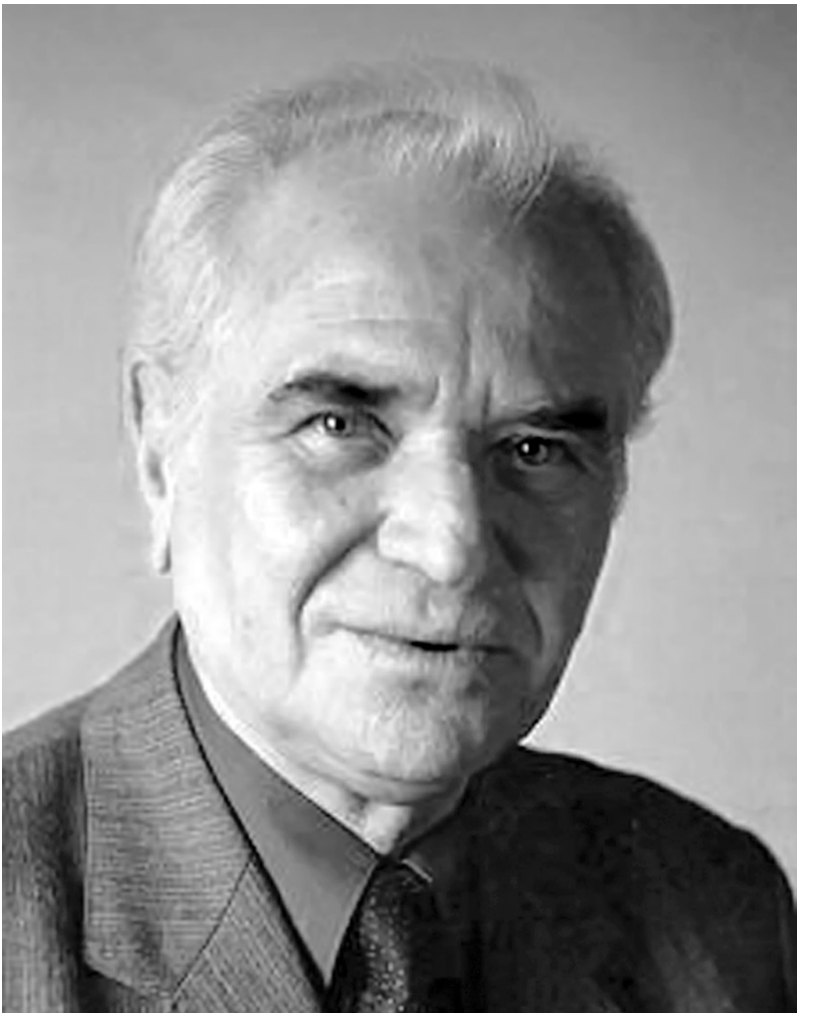

СТИХОВЕ

ПРОЛЕТЕН ЗОВ

Недей се предава, Поете!
Това е животът – борба!
Все още в душата ти свети
звездата на твойта съдба.

Все още са живи мечтите
на твойта свещена любов.
Все още ехтят далнините
от песенен пролетен зов.

Вдигни се! Измий си лицето
в дълбокия утринен свод.
И тръгвай нататък, където
те вика самият живот...

До днес ти позна изненади
и ярост, и нежност позна,
и блясък по шумни площади,
и паднали в кал знамена.

Затуй ли мълчиш в изнемога,
затуй ли си сключил уста?
Какво е духът без тревога,
какво е без глас съвестта?

Какво са без полет крилете,
какво е без изгрев денят?
Недей се предава, Поете!
Помни, че те чака светът!

БЪЛГАРСКИ ПОЕТИ

Безкористни, безсънни, безутешни,
все още търсим образи и рими.
И все така за Господа сме грешни,
за дяволите – смешни пилигрими.

България гъмжи от бизнесмени,
от просяци, бандити, супердами.
И всички са безумно отчуждени
от нашите разпятия и драми.

И никой никога не ни запитва
какво ни радва и какво тревожи.
Дори да шепнем Азбучна молитва,
остават глухи нищи и велможи.

Какво са днес „Радецки" или Вола?
Днес Ботевата чета се спасява
ту с огнената кръв на алкохола,
ту с блясъка на мимолетна слава.

Добрата дума вдън земя потъна,
заглъхна всяка паметна заръка.
И пада нощ огромна и бездънна,
и тъмна като Яворова мъка.

Но въпреки несгоди и кошмари,
но въпреки съдбите си проклети,
пред майчиния образ на България
докрай ще бъдем български поети!

ПРОРОК

На Гео Милев

Обвеян от стихия всемогъща,
през бели изгреви и мрак дълбок
поетът Гео Милев се завръща
като един съвременен пророк!

Загърбил тържества и некролози,
до нас върви познат и непознат,
и носи болката на „Грозни прози“,
и грохота на Дойранския ад.

И пак в душата му Септември пали
пожари от поличби и звезди,
и над хоругви, догми и скрижали
отеква неговият глас: „Бъди!“

Бъди сред хората добри и смели!
Стъпчи компромиса! Убий страха!
И благославяй светлите предели
в безсмъртната държава на Духа!

Бъди готов! Септември продължава!
И в бурите ще продължи докрай
да жари, да звънти, да побеждава,
за да изгрее над земята Май!...

И станал сам стихия всемогъща,
през бели изгреви и мрак дълбок,
поетът Гео Милев се превръща
в необходим съвременен пророк!

БОТЕВСКА ЗЕМЯ

О, майко моя, родино мила...
Христо Ботев

Българийо,
родина моя мила,
все тъмни облаци над теб тежат,
все някаква велика чужда сила
без милост определя твоя път.

Каква бе тази
тежка орисия,
какъв бе този гибелен прелом?
Защо навеждаш поглед пред ония,
които те презират мълчешком?

Не виждаш ли
как твоите полета
приличат на пустинна дива степ?
Не чуваш ли как птицата проклета
от Ботевия стих кръжи над теб?

Ти може би
ще бъдеш равнодушна
към моя тъжен и тревожен глас,
но аз те моля: не бъди послушна
и не отричай своя звезден час.

А той ще дойде!
С възрожденска сила
той ще пробуди твоята кърма.
И ти, Българийо, родино мила,
отново ще си Ботевска земя!...

СЪН ЗА ЕТРОПОЛСКИЯ БАЛКАН

Искам слънцето, слънцето светло да видя
и далечните сини гори!
Христо Ясенов

По света като странник пътувам
и душата си нося на длан.
И от дълги години сънувам
Етрополския зимен балкан.

Там осъмнах веднъж сред горите,
сред далечните сини гори.
Там дочух как угасват звездите,
там видях как зората зори.

Край езически буйни огньове
там танцуваха млади жени.
И в кръвта на мъжете сурови
запламтяваха живи главни.

Като в приказка слънцето плисна
искрометно огромно ведро.
По снега затрептяха мъниста
и прозвънна в реките сребро.

От безсънна магия понесен,
там целунах вълшебна жена.
И денят бе красив като песен,
и валеше по мен светлина.

И така по земята пътувам –
озарен, призован, замечтан.
И от триста години сънувам
Етрополския зимен балкан.

НА МОИТЕ ВРЪСТНИЦИ

Мои побеляващи връстници,
мои комсомолски ветерани –
сън ли бяха пролетните птици,
музика ли беше младостта ни?

По предвечни дяволски закони
всичко неусетно си отива
като цвят от разцъфтели клони,
като полъх на зелена нива.

Но нима ще хленчим примирени
в пазвите на тихи снегопади?
В тоя свят на битки и промени
още има бойни барикади!

Гледайте: без милост, без пощада
още стрелят в нашите редици.
Стрелят стръвно. И небето пада
в нечии помръкнали зеници.

И над летописи, над поеми,
над покруси, над печал и слава
прозвучават гневни реквиеми.
И борбата с ярост продължава!

Да вървим, приятели, напатък,
накъдето пътят ни отвежда.
Няма този път да стане гладък,
но в това е нашата надежда.

Чакат ни заветни полебрани,
чакат ни приоблачни позиции –
мои комсомолски ветерани,
мои побеляващи връстници!

СЕЛО

На грижата несретен, беден син,
оставих те, о, родно село, с мъка.
Сергей Румянцев

Понесен от магически представи,
пронизан от примамни гласове –
и аз като несретник те оставих
и тръгнах към далечни градове.

Защо да се залъгвам? Моят жребий
от твойте синове ме раздели.
И друг живот сърцето ми обсеби,
и друга болка в моя дух боли.

Но някъде дълбоко в моята памет
като вълшебен дар остана ти.
Остана с топлите очи на мама
и на баща ми с едрите плещи.

И с кончетата, дето веят гриви
из мойте сънища, и с оня свят
на изгреви, на залези, на ниви
и на съзвездия от вишнев цвят.

Но днес машините секат покоя,
към детските години няма брод.
И ти се промени, и друг е твоят
отвързан от копралите живот.

Завърна ли се някога при тебе,
и аз ще бъда друг и променен.
Дано не бъда чужд и непотребен,
дано познаеш своя син у мен!

УБИЙЦИ НА ПОЕТИ

И днес убийци на поети бродят,
като вампири бродят между нас!
И страшно натежава небосводът
и в мислите ни вее леден мраз.

Злоради, нискочели, тесногръди,
размахали ръждясали пера,
те възкресяват хищните присъди
и кървавите сватби и хорà.

Убийци на поети!... Обладани
от тъмна злоба и жестока мъст,
не ги смущават старите ни рани,
не ги тревожи тежкият ни кръст.

Подобни на безчувствени роботи,
за слава, за изгода, за пари,
не се стъписаха дори пред Ботев,
не пощадиха Яворов дори!

С души, проядени от болно слово,
превърнаха живота ни в тунел
и с ярост на продажници отново
изправиха Вапцаров на разстрел!

Убийци на поети!... Мародери
по бранните полета на честта!
От тях сега България трепери
и мълком жали лобните места.

Но утре гневно ще извика: Стига!
И ще припомни в пламъци и лед,
че който връз поет ръка повдига,
остава и от майка си проклет!

АНЖЕЛ ВАГЕНЩАЙН

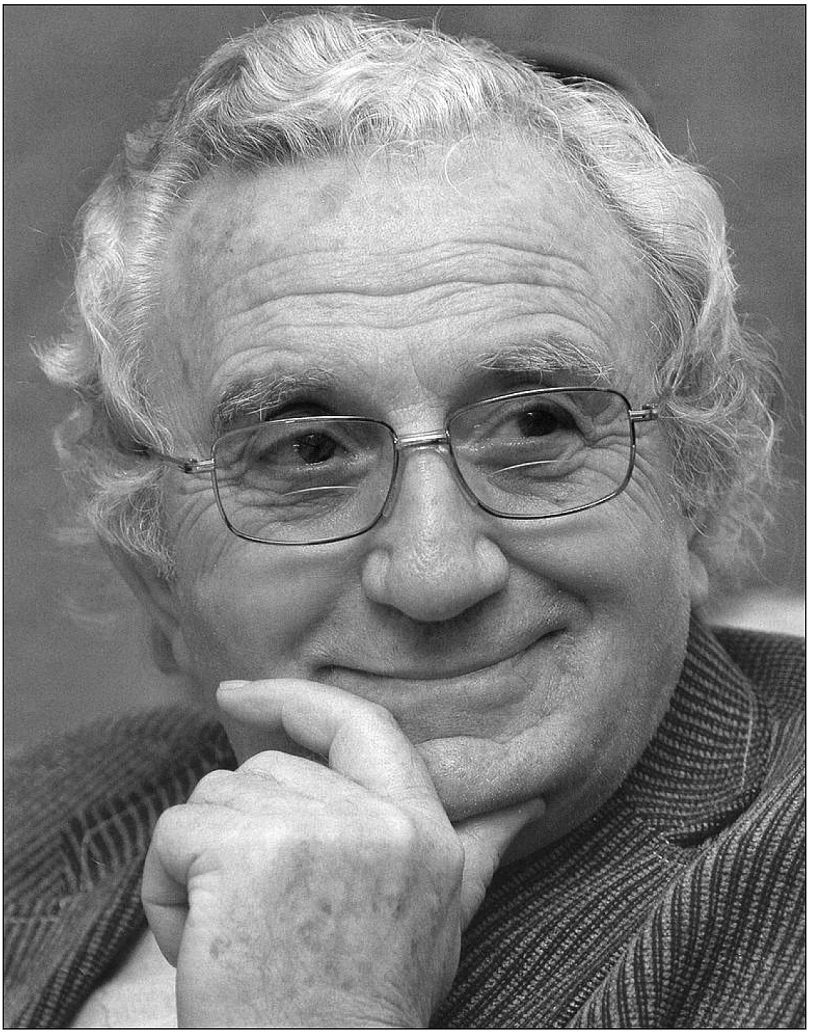

Анжел Вагенщайн *– писател, сценарист, драматург. Издал е романите „Петокнижие Исааково", „Далеч от Толедо", „Сбогом, Шанхай" и др. Книгите му са преведени на много езици. Сценарист е на над 52 игрални, документални и анимационни филми, включително български – „Тревога", „Двама под небето", „Звезди в косите, сълзи в очите", „Борис I", „Допълнение към ЗЗД", „Веригата", и чуждестранни копродукции – „Звезди", „Мъгливи брегове", „Гоя или трудният път към познанието", „Езоп", „Бордей", „Един куршум и три зрънца ориз" и др. Бил е депутат в VII Велико народно събрание и в 37-ото Народно събрание. Удостоен е с ордена "Стара планина" I ст., с офицерската степен на френските ордени "За заслуги" и "За изкуство и литература", с германската държавна награда за изкуство I ст., с европейската награда за литература "Жан Моне" и с българската държавна награда "Св. Паисий Хилендарски".*

ОТВЪД СТЕНИТЕ*
ВМЕСТО ИЗПОВЕД

Анжел Вагенщайн

Здравей, господине с прозвището „Джеки"!
Откровено казано, не ми е присърце нито да те наричам „господин", нито одобрявам твоето американизирано прозвище. Знам произхода ти и в каква сиромашка махала си расъл, та при твоето социално потекло обръщението „господин" би ти отивало като на оня пловдивски владика часовникът му „Ролекс", извинявам се за неуважителното сравнение! Но няма как, друго обръщение не върви. Вече не иде да се обръщам към теб и с „другарю", защото времената са други, пък и съм ровил в досието ти по така наречената операция „Родопи" на службите от Държавна сигурност – осем тома, посветени на теб, пълни с подслушани твои дрънканици и глупости. А и в някои доноси, които, откровено казано, не са добра атестация за каузата, на която служех, въпреки че нерядко и аз съм имал допир до тази мръсна работа. Но който бърка в тинята, няма как да запази ръцете си чисти, както някога изисквал Феликс Едмундович, макар че се съмнявам в чистотата и на неговите ръце.

Във всеки случай будят недоумение моите непознати колеги, които са монтирали микрофоните в дома ти на улица „Московска" – те наистина ли са ви смятали за агенти на ЦРУ, на английската МИ-6 или участници в международен ционистки заговор, но все пак са ви приемали до известна степен и за заблудени, временно отклонили се от правилната линия другари? Или става дума за внедрени идейни врагове с партиен билет, обслужващи неведоми цели? Пък и лично ти едва ли си наясно по въпроса, имам предвид обърканите ти политически възгледи.

Но като става дума за микрофони, нека не драматизираме болестта на века – нямам предвид СПИН, а възбуденото любопитство за какво ли си шепнат в леглото със съпрузите си британската кралица или бундесканцлерът на Германия. Тъй че подслушването в забутаната европейска провинция, известна под псевдонима България, е само дребен детайл от заслужаващия адмирации всеобщ стремеж към повече знания.

Що се отнася до твоето чуждестранно име, трябва да свикваме с новите времена и с благородните ни усилия за интеграция с широкия демократичен свят, или както нежно се изразяват политиците – с неговата ценностна система.

* Откъс от непубликувана автобиографична новела.

И като пръв окуражаващ резултат от това приобщаване, в планинските ни селца, покрай мазаните с кал и говежди тор къшлѝ и плевни, се нароиха всякакви Джулии, Мадони и Доналди, които изместиха нахлулите при ранния социализъм полкове бебета със зашифрованите имена Ленко, Сталинка и дори Кимирсенчо. Времената се промениха и днес в такова едно каменно село високо в Родопите, Мугла се казва, населено с простодушни и добри българи мохамедани, селският чобанин се наричал пък Джеки. Тъй ли е кръщаван от ходжата, под това име ли му е правен сюнетът, не знам, но за всички си е Джеки от Мугла, и така го знаят долу до Смолян, че и още по-надалеч, чак до някои столични писателски кръгове: „Нашият, казват, приятел Джеки". Тъй интимно му викат интелектуалците народници, не че го бъркат с теб – той е уважаван и си има нужната и разбираема от хората професия да пасе стадата от овце и от перести родопски облаци.

Объркана работа с имената, ще кажеш.

Но щом говорим за объркване – объркани са самите времена. И не се и опитвайте нито да ги разберете, нито да ги промените, което ти и твоите приятели си мислите, че правите – отдавна е установено, че за криво колело прав път няма. Нали и в Светото писание е речено, че не можеш изправи туй, що Бог сътворил е криво! Така е не само в наше село, такова е цялото международно положение.

Ти не ме познаваш, уважаеми Джеки, макар че сме се срещали, и то неведнъж. Но такива са законите и правилата за идентичност на агентите под прикритие – да бъдат дискретни и неопознаваеми. И тъй, виждали сме се, но никога не си се досещал кой съм. Или както е казал Илия Бешков: „Срещнаха се и не се познаха."

Ако трябва да сме точни, ти си, който не ме позна – аз си те знам отдавна и още как!

По-нататък може би ще ти напомня за някои наши паметни срещи, при които ти дори не се вгледа в мен, защото бях най-обикновен и с нищо неотличим гражданин – например един безинтересен за теб безименен посрещач, който държеше табелка с твоето име на изхода от кьолнското летище. Тогава бях временно внедрен като шофьор на такси и от „фирмата" беше така уредено, че именно аз да те откарам в Бон на среща с парламентарното ръководство на социалдемократите. Ти се беше отзовал на поканата им дори без да уведомиш шефовете си у нас, с илюзията, че никой в София няма да узнае. Извини ме, но наистина си изумителен наивник – в службата знаехме за това пътешествие, преди да го узнаеш ти. Та ние имахме наши хора навсякъде, телефонните разговори на посолствата им се слушаха, сякаш са в кухнята на баба ми. А и нали трябваше да се изпълни нареждането на „Луфтханза" за предварително заплатен самолетен билет, а ония красиви българки, които се занимават с подобни резервации, са все наши момичета! Нали от тях знаехме чия е поканата, кога и къде на майната си ще летиш. Нали ти беше нужна и изходна виза, макар че беше посочил съвсем други основания и дестинации за своето пътешествие на Запад. Не помня, май че нещо с парижката ти леля – дребна лъжа, но да не издребняваме.

Не че те подценявам, дори те моля за извинение, ако неволно съм ти усложнил живота, но така и не ми стана ясно защо именно теб са поканили за тази среща, свързана с политическата ситуация у нас, която срина икономиката ни така успешно, че България беше набързо разпродадена като шаран за Никулден. Та повтарям

– не ми стана ясно какво са искали да чуят от теб онези в Бон, като знам, че хал-хабер си нямаш нито от финанси, нито от международни отношения, още повече че съм чувал и някои твои доста кисели определения за немската социалдемокрация. Може да си и прав, но не е моя работа да преценявам подобни съждения ангро, нито знам какво сте си говорили там – мястото на шофьора е в таксито, а не по кабинетите.

Не можах да разбера и с какво именно си събудил интереса на дебелогъзия им секретар по международните връзки. Защото когато го измъкнах от италианския ресторант, където ти му разказваше износени еврейски вицове, той беше пиян като дирек и веднага заспа в колата. По обратния път опитах най-деликатно и уж незаинтересовано да подпитам за срещата, но ти май не беше в настроение да обменяш с един таксиметров шофьор подобна информация – промърмори нещо на тема скъпо менте, предизвикващо стомашни киселини и пробутвано за елитна италианска кухня. С това пресече опита ми за разговорка, а пътят до Кьолн не е къс, защото, ако помниш, Бон по онова време беше западногерманска столица, но си нямаше летище. Иначе и аз бих споделил с теб някои свои непристойни мисли по адрес на немските ти домакини, но изрично ми е забранено да се намесвам в политически казуси – задълженията ми са да докладвам за всичко по установения ред, което и добросъвестно вършех до самото си пенсиониране.

Разбира се, след като оставих оня, дебелогъзия у дома му, а теб върнах на кьолнското летище, веднага уведомих за твоето странно посещение онези мои старши колеги от Булгарплодекспорт в Карлсхорст, Източен Берлин, отговорни за някои странични дейности, различни от вноса на червена кричимска капия. Те от своя страна препратиха информацията и на нашите домакини от контраразузнаването в ГДР, които поддържаха на площад „Франкфуртертор" засекретен център, нещо като апартамент за гости. Питали ли са те после в София за целта на този твой странен маршрут до леля ти в Париж през Бон, който дори си няма летище, и какво сте си гукали със социалдемократите, не знам и не ме интересува.

Учудващо е и това, че няколко години преди това нашите служби проспаха двуседмичното пътешествие със съпругата ти из Федералната република като гости на тогавашния канцлер Вили Бранд и формацията на неговия кабинет *„Internationes",* призвана да улесни опознаването на ФРГ от чуждестранни, предимно леви интелектуалци от соца. Стана известно само това, че сте приключили луксозното си пътешествие с няколкодневен отдих в Гармиш-Партенкирхен, под връх Цугшпице в баварските Алпи, за което ви завиждам. Но лично така и не прозрях в какво е искал да ви убеди западногерманският канцлер с измисленото име Вили Бранд – псевдоним на другаря антифашист Херберт Фрам!

Тогава все още бях в началото на кариерата си. Чиракувах, така да се каже, въпреки че съм завършил с успех и Немската гимназия, и Юридическия факултет в София. Минах специалните курсове за някои специфични задачи на братските служби в ГДР, с информация за сложното положение в Германия, или по-добре да кажем – в двете противопоставени германски държави, със сплетените като сложен моряшки възел разузнавания с двойни и тройни агенти, при което в крайна сметка не ставаше ясно кой за коя централа всъщност работи. Информационните ни срещи, нещо като семинари, бяха организирани от хората на *Hauptverwaltung Aufklärung,* източногерманското външно разузнаване. Върховен

шеф му беше някой си Миша – тайнствена личност, развявана из западния печат като „човекът без лице", за която тогава още не бях сигурен, че въобще съществува и дали не е мит, зает от традиционната руска играчка, мечето Миша.

Тъй или иначе, неведнъж вземах скромно участие и в конференциите за обмяна на опит и съгласуване на дейността ни – нещо като приятелски пикник, в който всеки се старае да докопа пръв хапките с астрахански чер хайвер, гарнирани с нужната секретна информация. Там за първи път чух интересните анализи на подполковника от КГБ Путин Владимир Владимирович – по онова време все още дребна цаца в международната политика. А може би се правеше на такъв, не знам. Докато моята роля беше проста, или както се казва на вашия сценичен език – „поддържаща". И като начално мое задължение беше да информирам за българското присъствие в страната, както и за някои съмнителни нашенци, сред които беше – да си го кажа честно! – и ти.

А кой всъщност съм аз, ще попиташ. Въпросът е един, но ако мога така да се изразя, различни са отговорите.

Но преди всичко нека ти кажа какво не съм.

Съжалявам, ако ще те разочаровам, но никога не съм бил дори бледо провинциално копие на Джеймс Бонд или на който и да било герой от съвременните шпионски „екшъни" – не съм ходил въоръжен с неръждаем американски „Рюгер" под смокинга, не съм участвал в престрелки и спиращи дъха приключения, не съм се размотавал със суперколи и главозамайващи красавици. Ползвах обществения транспорт или в краен случай нашата очукана служебна волга – просто слушах, узнавах, докладвах, изпълнявах. И мисля, че добре си вършех работата и у нас, и в чужбина, с убеждението, че най-важното условие за запазване на сигурността и спокойствието у дома е да знаеш какво се върши при съседите, отвъд стените и видимата повърхност на живота.

Старал съм се сам да откривам отговора на тези въпроси и да разплитам понякога сложни личностни възли и взаимозависимости, макар че – признавам – ползвал съм и чужди услуги. По тази причина трудно прикривах смесените си чувства към нещо неотменимо за нашите служби като хляба и солта, но неморално, в отношенията с онези синковци, които доносничеха дори без да сме ги притискали да го правят и към които ти наивно се отнасяше като към добронамерени приятели. Но без техните услуги нямаше как да си вършим работата, сам разбираш! На един от тях, Актьора (нека не споменавам името му заради неговите близки, но ти се досещаш кого имам предвид!) – уж командирован в ГДР на специализация, доколкото знам жена ти даже му е прала и гладила ризите, за да бъдел „представителен и красив", както тя се шегувала. А представителното и красиво другарче притичваше при нас във „фирмата" кажи-речи всеки ден, за да докладва какво си му разказал, с кого си се срещал на Запад и какво сте си говорили там.

Другият пък, Композитора – българин, женен за германка, който съчиняваше нелоша според мен музика, – та той, срещу правото да посещава Западен Берлин когато си поиска, с онзи задължителен *„пасиршайн"* – граничен пропуск, който аз му осигурявах, ни носеше най-подробни писмени доклади за твоите контакти и близки връзки със странни лица от емиграцията. Сред другите особено ни забавляваха българските приятели на баронеса фон Херинген, бивша Гюрко-

ва, вдовица на висшия нацистки резидент Вилхелм фон Херинген, дълго битувал в България уж като скромен търговски представител на *Stahl-Union Export*. Тя често канеше „на кафе" командировани български другари – покани, свързани, както ми се струва, със сексуални надежди, доста неподходящи за възрастта на благородната бабичка. Моите интереси обаче бяха доста далеч от нейните – имах задачата да узная кой българин и защо я посещава в дома ѝ, толкова просторен, казват, че трябвало да вземеш трамвай, за да идеш до кухнята за чаша вода!

А добър шанс за проникване в тази святая светих на останките от династията фон Херинген получихме, когато Композитора току-що се бе завърнал от България. Той ѝ се обади по моя служебен телефон, който – поне така си мислехме – не се подслушваше нито от западните служби, нито от хората на „Миша", за да ѝ съобщи, че носи писмо от софийската ѝ племенница. Баронесата още тогава по телефона бе проявила горещ и дори възбуден интерес към музиката въобще и към филмовата музика в частност, като между другото попита на каква възраст е господин композиторът. Накрая мило го поканила на следния ден, в 11 часа преди обяд, да я посети и донесе писмото в дома ѝ, на „Момзенщрасе" в Западен Берлин. А нашият Композитор, решил да се възползва от моята добронамереност, успя да изкрънка и за немската си съпруга еднократен *„пасиршайн"* – граничния пропуск, който се издаваше от службите ни в посолството.

Нататък е известно само това, че точно в единайсет преди обяд господин композиторът звъннал на съответната порта от тежък славонски дъб. Секунда след това – сякаш благородната дама е чакала скрита зад вратата – на прага се появила самата баронеса в полупрозрачен розов пеньоар. И за да не усложнявам разказа за едно крушение на надеждите, ще спомена само, че усмивката от лицето на благородната дама мигновено се стопила и тя промърморила: „Можехте да доведете и баба си!" – което беше нереалистично изискване, защото Композитора, доколкото ми е известно, е имал баба, отдавна погребана някъде в Чехия и завещала чешката му фамилия. Всичко станало ясно, когато пристъпили в полузатъмнената от плътни завеси приемна, където на ниска масичка край белия кожен диван горяла свещ, до бутилка шампанско в лед и две кристални чаши. Трета чаша очевидно не била предвидена и в това бе драмата, поради която, доколкото ми е докладвано, Композитора повече не бил канен на посещение при баронеса фон Херинген за обмяна на мисли върху филмовата музика.

Както и да е, да оставим настрана баронесите, но буквално на сто крачки от нейния дом, на близката „Кнезебекщрасе", отдавна битуваше и едно българско семейство художници емигранти, при което на три смени се размотаваха командировани нашенци от изкуствата – художници, артисти, а и ти, драги ми Джеки. Какво правехте там, какви ги дрънкахте, узнавахме пак от Композитора, който неотменно присъстваше на вашите „спивки" с домъкнатите от България армагани във вид на гроздова ракия и смядовски луканки.

За нас особен интерес представляваше и твоето приятелство с някой си „Гриша" – бивш съветски партизанин, а понастоящем яростен ционист, който поддържаше търговски връзки с България, с Кожухарската фабрика на гара Искър. Това бе повод за честите му прескачания до София, където имаше странни и нерегламентирани контакти с високостоящи наши комунистически функцио-

нери, особено с лицето Ст. Ст., придружил в качеството си на „комисар" царската фамилия до Кайро, след обявяването на страната ни за република. И прочее твои подобни познанства, които будеха повече догадки, отколкото отговори. Сред екстрите от менюто доноси, специално място заемаха партитурите на специалиста по филмова музика за онази любима твоя кръчма *„Терцо Мондо",* което означава Третият свят, недалеч от „Савиниплац", принадлежаща на гръцкия емигрант Костас – уж място на неутралитет и неангажираност, но в която се навъртаха хора от специалните служби и на трите свята.

Сведенията, които получавахме от Композитора, бяха най-обстойни, винаги акуратно написани с някои негови лични съждения за теб, например че си общо взето идеологически нестабилен, и подписани черно на бяло като „Агент Анна". Та *„да ся знай и да ся помни"* – както някога са добавяли в приписките си добрите старателни монаси, преди да се подпишат. Само че тоя, Композитора, не се подписваше с истинското си име, а срамливо, с женски псевдоним, което самò по себе си също бе занимателен опус из тази оперета за еротични баронеси и софийски гуляйджии в командировка.

Би могъл да прочетеш в онези осем тома, за които споменах, някои от тези писмени свидетелства за опресняване на спомените, а и да разбереш колко си лековерен и че не си нито толкова умен, нито хитър, за какъвто се вземаш. Но не те съветвам да го правиш – хлопни папките и забрави. Иначе ще загубиш вяра в истинските приятелства, отвратен от мерзостта на времето.

Но не си мисли, братко, че си бил главната ни грижа и център на Земята, а твоето размотаване из Запада – израз на нашето доверие към теб. Не се засягай, но ти беше само малък щрих от пейзажа, един от многото нашенци – лекари, музиканти, архитекти, оперни звезди и всякакви други българи, които запълваха местата, оголени от измъкналите се на Запад немски специалисти. А създаваха ни главоболия и немалкото наши сънародници, особено политическите емигранти, които бяха пуснали корени в Западен Берлин. И всички трябваше да бъдат държани под око – поне доколкото се простираха възможностите ни. Пък и самият аз не бях от най-важните персони на „тихия фронт" в този аванпост на противопоставените светове – просто действах като един от многото оперативни агенти под прикритие, и на изток, и на запад от Стената. Имаше ги всякакви сред нас – човечни и ерудирани, някои с чувство за истина, дълг и справедливост, а имаше и садисти или абсолютни говеда, готови да натопят невинни само за да демонстрират успехи и да прибавят звездичка към невидимия си пагон. Всякакви.

Може би ще попиташ точно кой от тези, които познаваше и с които си се срещал, бях аз?

Зависи от обстоятелствата, драги Джеки. Аз например съм онзи среднощен доставчик на парагвайска кока и марихуана за прочутия политически коментатор, телевизионната звезда на Запада Петер Шол-Латур, с когото се наливахте с елитни френски коняци във вилата му някъде край Рейн. Какво сте си говорили знам по информациите на Актьора, комуто после си разказвал всичко – убеден, че си гражданин вън от всяко подозрение. Няма такива под небето, наивни приятелю: подозрението на всеки към всекиго тогава беше, ако помниш, обявено за висша проява на патриотична бдителност, а нашият тогавашен свят и на изток,

и на запад от Стената беше препълнен с бдителни патриоти – едни, за да опазят американската мечта от попълзновенията на проклетите комунисти, другите – за да защитят света на мира и социализма от попълзновенията на западния империализъм. Това бяха клишета, на които едва ли някой вече вярваше, но те прикриваха нещо друго и неопознаваемо, което медиите и пропагандните централи употребяваха като пакетчетата с готова супа, разтворими в половин литър гореща вода, в които не се съдържа нищо от написаното на опаковката.

Та ако мислиш, че само ние бяхме мнителните и нахъсените, както се опитват да внушават днес някои умници, ще ти напомня за онова твое и на съпругата ти посещение при Жанет Л., учителка на децата от френския корпус в района на военното им летище Тегел. Ти лекомислено беше паркирал колата си с източноберлински номер пред дома ѝ, в резултат на което тя още на следващото утро получи от генерала, командващ френските окупационни части в Берлин, гневна заповед до три дни да прибере партакешите и двете си деца и да се завърне във Франция. Не помогнаха никакви обяснения кой си и с какво се занимаваш. Защото не по-малко мнителни от нас и видиотени на тема заговори и призраци бяха и онези отвъд Стената!

Не те обвинявам в нищо, не ти беше измислил оня обяд от миди в бяло вино при французойката в строго наблюдавания район на летището Тегел. Инициатор беше приятелят ти, журналистът Спирос П., също объркана глава, работил кога за комунистическия италиански „Унита", кога за консервативния „Катимерини" в родния си Солун. Но споменавам този твой гаф, съсипал кариерата на бедната даскалица, за опресняване на спомените. Защото през онния времена ти сякаш нарочно и демонстративно не искаше да се съобразиш с реалностите на тогавашния разделен, наежен и недружелюбен свят, но той непрекъснато ни напомняше за себе си, и още как!

Като става дума за гафове, ще повярваш ли, че по едно време дори бях сред гостите при честването на бившия бундесканцлер и някогашен кмет на Западен Берлин Вили Бранд. Поканата беше уредил Валтер Янка, лека му пръст – надявам се, че все още пазиш спомена за този твой близък приятел с изключителна съдба, посветил някога живота си на млад немски комунист в борба с нацистите и остарял в комунистическите затвори на Източна Германия! И ако случайно си ме мярнал – седях зад юбиляря и малко вдясно, когато от трибуната му се слагахте на съмнителния си немски по случай неговия рожден ден с поетесата Блага Димитрова и тогавашния шеф на така наречения Съюз на демократичните сили Петко Симеонов. Помня скандала, който ти безтактно предизвика, когато от името на българските комунисти се обърна към бившия бундесканцлер и социалдемократически лидер с „другарю Бранд". С това предизвика възмутени възгласи от първите редове на салона и възторжени аплодисменти от галерията, изпълнена до тавана с млади хора. Вярно, прав си, ако мислиш, че мнозина социалдемократи от първите редове, онния, възмутените стари кримки, по време на нацизма едва ли са били чиста вода ненапита, но не бих казал, че дипломацията е твоя стихия!

А ако се вгледаш в груповата фотография за спомен от работата върху един съвместен филм – аз съм оня незначителен помощник гардеробиер от снимачния българо-чешки екип на брега на Черно море, съвсем в края на кадъра. Помниш

ли – ти беше в центъра на групата с Рангел Вълчанов, Георги Калоянчев-Калата и художничката от киностудията „Барандов" Естер Крумбахова. Сега може да звучи парадоксално и смешно, но правехте уж историческа снимка, която би могла да бъде назована и с клишето „дружба за дружба", минути преди да узнаете от малкия транзистор, че точно в този момент нашите славни парашутисти в знак на вечна дружба с чешката работническа класа превземаха пражкото летище, а братските съветски танкове навлизаха на площад „Вацлавски намести", за да отдадат почит към Юлиус Фучик и паметните му думи „Хора, обичам ви, бдете!".

И тъй, аз и Службите те обичахме, бдяхме и винаги бяхме близо до теб, драги Джеки, винаги – като ангели хранители, като твои спасители в ръжта...

Нескромно е да го твърдя, но аз съм добросъвестен служител и повярвай ми – няма нищо по-хубаво от това да изпълняваш своя дълг в съгласие със собствената си съвест. Затова в оня драматичен ден край брега на морето, когато се разотидохте, потресени от новината за инвазията в Чехословакия, си позволих да надникна в твоето бунгало. Не знам защо го направих, може би исках да ти кажа нещо утешително. Ако помниш, заварих те да плачеш като дете – дотолкова тази история с танковете те беше потресла. Измъкнах се сконфузено на пръсти, но някой вече те бе натопил за изречени от теб непремерени и гневни думи и това не съм аз, кълна ти се. Това означава, че освен мен в екипа е имало и още някой, може би по-високопоставен в йерархията, българин или чех – не знам, който пък вероятно е следил и мен. Съжалявам за причинените ви след това неприятности около забранения филм, но това е животът, драги ми Джеки: всеки следи някого, а Господ Бог – всички нас!

По повод случилото се в Чехословакия, както знаеш, веднага спряхме снимките, чешкият екип обяви стачка и набързо се завърна в Прага. С него се завърнах и аз – на път за базата ни в Берлин. Помня как притеснено и с чувство за лична вина свих глава в яката на шлифера, докато наблюдавах руските танкове, защото и аз бях не по-малко объркан от случващото се. Не ме успокои мисълта, че и в тази област не сме откриватели. Спомних си за един подобен случай в миналото, който май че младите не познават: имам предвид Интервенцията на 14 държави от Антантата (да не пропусна и чешкия батальон!), които по доста по-жесток и кървав начин се опитаха да помогнат на „белите" в потушаване на пламналата в Русия революция. Та може би заради собствения си душевен мир искам да кажа, че несправедливо е да осъждаш подражателите, а да премълчаваш срамните уроци и действия на оригинала. Достатъчно е да видиш многобройните снимки на тържествено маршируващите под звездното американско знаме из улиците на Владивосток – населено място, доста отдалечено от Ню Йорк, за да разбереш отчаянието на самозапалилия се в центъра на Прага Ян Палах.

Някои ще възразят, че има разлика между някогашната военна интервенция на Антантата в Русия и тази на Варшавския договор в Чехословакия. На тях пък ще напомня ония весели двойни картинки по списанията, със забавната задача „Открийте седемте разлики".

Аз лично не ги открих.

Да оставим всичко това, но особено държа да ти напомня времето, когато тогавашният Западен Берлин престана да е западен. Помниш ли? Не че бе станал

северен или южен – той си остана там, на мястото, където винаги е бил, с все същия булевард „Курфюрстендам" и двореца Шарлотенбург. Но това стана, когато с Гундолф Шмид от вражеския лагер, когото интимно наричах Гунди, току-що бяхме помогнали за сриването на Стената (ще ти разкажа как стана и тая далавера, доколкото поради давност от досието ѝ е снет грифът „Строго секретно"). Какъв патос беше, какво величие на историческия момент, помниш ли?!

Исторически момент ли казах, драги ми Джеки? Не, това беше не момент, а историческа сага, същинска Калевала на промяната, Одисея на народите, постигнали най-сетне Златното руно на демокрацията, антична епопея, турила край на Студената Троянска война, с всякакъв род кухи агентурни коне, които си пробутвахме едни на други. Помниш ли радостта и надеждата, с която тогава се освободихме от натрупаната отрицателна енергия и по инициатива на нашите нови приятели янките я изхвърлихме като тлеещ боклук в Ирак, Афганистан и други екологически подходящи сметища – за да живеем в доволство и взаимно доверие в добрата ни стара Европа!

Надявам се, че помниш и как през ония бележити дни Източен Берлин от своя страна престана да е съветска окупационна зона, или на техния си език – *„Die Zone"*, което означава просто Зоната. Имаше нещо интимно и умилително в това название, нещо свойско, сякаш беше една-единствена и любима тая прословута зона от добри съседи в разделения град. Разделяше го, както добре знаеш, Стената, която като всяка стена, както впрочем и всяка истина, имаше отсамна и оттатъшна страна. Пространството откъм оттатъшната страна се наричаше *„Drüben"*, което означава „отвъд". Но това е относително определение, защото противостоящите страни на една и съща стена пречат обективно да се определи кой е отсам и кой отвъд. Зависи от коя страна на стената или на истината си застанал, нали така?

Тъй или иначе, но *„Die Zone"*, заедно с централните си булеварди „Карл Маркс-алее" и „Унтер ден линден", си се превърна в една най-нормална източна част на Берлин, столица на Федерална република Германия. Защото всяко населено място, не само столицата, а даже и най-незначителното, си има своите източни, западни и всякакви други квартали, ориентирани както географски, така и политически кога на изток, кога на запад.

При това събитие, състояло се в дните, когато Западен Берлин престана да се самоопределя като символ на най-добрия и най-свободния от световете, а Бранденбургската врата с трясък се хлопна пред носа на руснаците, на американския пропускателен пункт „Чекпойнт Чарли" смъкнаха предупредителната табела *„Внимание! Вие напускате американския сектор!"*, отдавна превърната в екзотичен фон за групови туристически снимки. Табелата довчера означаваше, че напускайки Западния свят, вие навлизате в съветската окупационна зона, нещо като лекомислено навлизане в непроучените дебри на Нгоронгоро в Танзания – едно сафари, криещо неведоми опасности.

„Вие напускате..." и прочее – това без съмнение малко стряскащо предупреждение би могло да предизвика сърдечен колапс при хора със слаби нерви. Не че янките го мислеха сериозно, но известно е тяхното малко странно чувство за черен хумор! Географското и политическо пространство пред смъкнатата табела,

както си забелязал от надписа ѝ, беше назовано *„американски сектор"*, другото зад табелата бе известно като *„съветска окупационна зона"*. Ще кажеш – странно противопоставяне на довчерашни съюзници във войната срещу Хитлеровия Райх: от едната страна на табелата сектор, от другата – зона!

Но всичко има обяснение: разликата между двете понятия се корени в ония строго спазвани принципи за сегрегация, сиреч разделение на добрите от лошите, които по същото онова време из цялата необозрима територия на САЩ от столицата Вашингтон с прочутия ѝ символ на американската демокрация – хотел „Уотъргейт" на брега на Потомак (щата Колумбия), до Чичо-Томовата колиба край водите на Мисисипи (щата Онтарио) разделяха публичните чешми, тоалетните, автобусите и дори местата в барове и закусвални на „Само за бели" и „За цветнокожи", а в центъра на Европа разграничаваха от едната страна „Съветската окупационна зона", от другата – денацифицирания и добре дезодориран от зловонни спомени „Свободен Берлин".

Оня, свободният, нека си го кажем откровено, беше значително по-богат и по-добър за живеене – по това спор няма. Причините са много и най-различни, но ще ти напомня поне една много важна: откъм западната част на Стената жителите на града се радваха на щедрата помощ по плана „Маршал", а откъм източната жителите ѝ, при собствените си немалки следвоенни проблеми, щедро подпомагаха революцията в Маршаловите острови. Освен това западните немци имаха за приятел и спонсор забогателия през войната вуйчо от Америка, а източните – разорения до голо от същата тази война инвалид, старшина Иван Иванич от Новоросийск. Е, разликите между Запада и Изтока са ясни, спорът е излишен, още повече че всички знаят и защо разделителните линии бяха именно в Берлин. Просто защото войната завърши тук, край бреговете на Шпрее, а не край бреговете на Темза – което по едно време бе твърде възможно, нали? И тогава вместо оня съветски танк, пръв влязъл в нацистки Берлин, който и досега стои на почетния си постамент на Запад от Бранденбургската врата, недалеч от Бундестага, би могло да има, да речем, недалеч от Уестминстърския дворец постамент с първия немски танк, влязъл в Лондон. Малка разлика, поради която въпросният инвалид Иван Иванич от Новоросийск, някога стъпил върху немска мина, сега се налива с мътен самогон от гнили картофи, а вуйчото от Америка, за когото стана дума, си пада по отлежалия в дъбови бъчви кентъкски бърбън.

На тема разлики в напитките двуетажните автобуси на Западен Берлин по онова време се перчеха с една реклама за водка: *„Московская" – малката разлика"*. Именно тази малка разлика между показателите, разграничаващи качествените от некачествените, не мина без последствия: в САЩ, от тогавашното американско санитарно разделение на училища, автобуси, тоалетни и квартали по цвят на кожата, чернилките, както знаеш, едва не подпалиха държавата, нахъсиха се и обявиха, че имат една мечта – равноправие и премахване на расистките закони. Докато източните германци, като се нахъсиха, едва не подпалиха Западен Берлин, но се отказаха от идеята и си построиха стена, като също имаха една мечта – да я съборят.

Толкоз за малката разлика между качествата на различните алкохолни напитки.

***

Не разбирам защо някои наречоха онази дворна тухлена ограда, разделяща Берлин на две части, „Стена на срама" (43 километра срам!), а толкова десетии летия нежно и търпеливо се отнасяха към една друга, невидима за радарите, но значително по-трайно съградена от най-съвременни материали с военно предназначение, наричана „Желязна завеса", разделяща не един град, а цялата планета! Едни обявиха спускането на „Завесата", а други построиха „Стената" – според мен няма нищо срамно в подобни противостоящи конструкторски проекти и само си губим времето в спорове кой пръв ги осъществи и защо, а и кой и защо ги премахна.

Да напомня ли за кажи-речи премълчаваната от правдолюбците стена (430 км), която не знам дали пази израелци от палестинци, или обратно, а и кой точно трябва да се срамува от нея; за „Мексиканската" (6000 км), която пази Америка от Америка; Мароко от Западна Сахара (2700 км); Белфаст от Северна Ирландия (непремерена нито по дължина, нито по смисъл); онази между Пакистан и Иран (700 км) и между Индия и Пакистан (2900 км); стената или буферната зона, все тая! – разделяща Индия от Бангладеш (4000 км), Северна от Южна Кореа (макар и военна тайна, ще ти я пошепна: 4 км широчина и 25 км дължина!).

И накрая, макар лично за мен не последна по важност – задната стена на тотопункта в нашата махала (2.75 м), върху която всички пикаят по липса на обществена тоалетна.

Стени, стени, стени…

Но не си мисли, че съм забравил за най-великата от стените – Китайската (8851 километра и 800 метра), според легендите единственото творение, създадено от Човека, което се виждало от Луната. А тъкмо през тези някакви си 800 метра, които я се виждат дори от Пекин, я не, Стената може да се заобиколи, за да минеш и огледаш отвъдната ѝ страна, *Drüben,* което е повод за едно размишление, което ще споделя с теб.

Защото тази Стена, както знаеш, е била построена с десетки хиляди жертви, за да пази държавата от врагове. Но тя не могла да удържи вълните от несъкрушимите монголски орди на Чингис хан, които успели да я преодолеят и задълго владели Китай. Но когато монголите след кръвопролитни десетилетни боеве най-сетне били принудени да отстъпят, те успели да се укрепят от *другата* страна на същата тази Стена.

Ето как една блестящо реализирана идея за стена, която си сътворил, за да те брани, се превръща в опора и защита на противника. Важен исторически урок и напомняне, че стените имат две страни – отсамна и отвъдна! Защото тъкмо това обстоятелство изисква мъдра преценка коя от страните на една Стена в даден момент може да измами очакванията ти и да се превърне в най-уязвимата част от твоята сигурност.

Впрочем, ако смяташ, че ти губя времето с истории за стени, по-късно ще ти цитирам думите на дядо си – напомни ми за това, когато се върнем пак към темата за стените и коя тяхна страна кого брани, кой ги припикава и следва ли да се срамуваме от тях. Както и за смисъла и посоките на човешките маси, които стените имат за задача да възпират. Защото нерядко, преодолявайки Стената и

юрвайки се напред към хоризонтите на едно мечтано бъдеще, споменатите маси пренебрегват факта, че Земята е кръгла и в даден момент учудени откриват старите си чехли точно на мястото, което някога уж завинаги са напуснали.

Но да оставим това и нека засега се спрем на Берлинската стена. Пренебрегвам и причините, доскоро неизвестни за будната световна общественост, включително социалните, военно-политически и психологически технологии за построяването и сриването на стени, но не е ли по-важно, че най-сетне бяха отприщени коридорите за международен трафик „на хора, стоки и идеи", както просълзени от вълнение се изразяваха политиците.

През ония паметни дни на миролюбиво взаимно съгласие правилата за международния транспорт се унифицираха и най-сетне бяха утвърдени стандартите за свободното двупосочно дясно движение на тирове и на идеи. Вярно, случиха се и някои непредвидени инциденти, като например предизвикания транспортен хаос и нарушения на забраните за паркиране на пекинския площад „Тянанмън". Точно тогава с теб се срещнахме в Берлин, току отвъд моста при Шифбауердам, на стотина крачки по-нагоре по „Фридрихщрасе". Дори заради някакво мое промърморено пожелание за добър апетит ти, ако помниш, ми каза малко притеснено и с ясен чуждестранен акцент едно *„dankeschön"*, което издаваше ниско самочувствие, така мисля. Но не ме позна: кой се вглежда в келнера, който му е поднесъл прочутия специалитет „берлинер айсбайн", превърнат в туристическа легенда – сякаш у нас в България дотогава не сме знаели какво е свински джолан с кисело зеле!

Ако не си забравил, това се случи в една от базите ни – хотел-ресторант „София" на споменатата улица „Фридрихщрасе". Та, казвам, благодари ми, но не се вгледа в мен – клиентът обикновено си гледа в чинията, нали така? Не ме и разпозна, а и тъй трябваше да бъде по правилата, посочени в клетвата, която бяхме дали – клетва за вярност и пазене на абсолютна анонимност. Тържествените клетви, както вероятно знаеш, подобно на молитвите и обещанията към Господ, за разлика от информацията върху опаковката с кисело мляко, са безсрочни, не е указано в тях, че срокът им на годност е до тази и тази дата, по силата на което и досега нямам право да нарушавам и раздрънквам някои служебни тайни – въпреки че отдавна не се числя към онези секретни служби, наричани „тихият фронт", а съм пенсионер и си пия ракията при доста шумните политически фронтове в кварталната кръчма „При петлето", в квартал Лозенец, пощенски код София–1407. Но не ме търси там, защото пак няма да ме опознаеш, а само ще нагрубиш някой напълно невинен.

Затова, уважаеми Джеки, не си прави труда да ме издирваш и разпитваш – аз и бездруго съм решил да споделя онова, което ми тежи и може би все още буди любопитството ти. Ако ме питаш защо го върша сега, когато всичко е потънало – поетически изречено – „в мъглата на заблуди и забрави", ще ти отвърна честно: не знам, по неясен вътрешен порив. Но струва ми се, че така ще облекча съвестта си. Нещо като изповед, ако ме разбираш, защото и аз скоро ще бъда на твоята възраст – време, както се казва, за вдигане на гълъбите.

Не че се чувствам особен грешник, защото не аз решавах кое как да бъде и кое е правилно и кое не, аз бях онази незначителна частица, която другарят Сталин някога така точно и с умилителна нежност бе определил като „винтик". И в

качеството на такова винтче от една колосална машина, която не ми бе дадено да обхвана в цялото ѝ величие, аз просто добросъвестно изпълнявах задълженията си към службата, чиято дейност тогава се отъждествяваше с интересите на обществото. Може да има и елемент на истина в това твърдение, но относително малък елемент, защото онези сложни механизми от Системата си имаха собствена логика за себеутвърждаване и собствена мрежа от явни и тайни „винтики", със специфичната задача не да служат, а да обучават обществото да се самоследи взаимно в затворен цикъл. Впрочем дейността и начините за функциониране на тези механизми не сме ги измислили ние – съгласно изследванията на теоретика Джордж Оруел и независимо от някои системни разлики и нюанси, също е положението при всички подобни служби и на изток, и на запад от рая, както се изразява един прочут американец, без да изясни къде собствено се намира той, имам предвид рая.

Не знам дали си забелязал, че повечето запознали се с прозренията на Оруел с хихикане посочват с пръст някого пред себе си с думите: „За вас се отнася! За вашата система!", забравяйки, че са в тоалетната с виснала пишка, от която тъжно прокапват сетни капки, а точно отсреща е мътното от влага клозетно огледало. Но вероятно тъкмо поради заблудите, свързани с дилемата кого или коя система точно е имал предвид комунистът Оруел и историческия спор къде е местоположението на рая, и аз през годините неволно съм натрупал някои грехове, така си мисля: нали само нероденият не греши! А прегрешенията са нещо като раница, пълна с тежки речни камъни, от които човек трябва да се освободи, преди да литне към онези отвъдни простори, „където птичките не пеят, където любов не цари", както тананикаха майките ни. И тоя полет няма как да стане с раница, тъпкана с грехове!

Това мое състояние може би се дължи на някакви дефекти из мозъчната ми конфигурация, случайно преплели се неврони, аксони и дендрити, предизвикали къси съединения и черни дупки на паметта, които пораждат миражи и въображаеми светове. Затова и до днес продължава – и не само при мен, но и при мнозина мои познати, съзнателното или спонтанно смесване на добри и мрачни митове за близкото и по-далечно минало, неотговарящи на реалността. А също документирани и доказани от историците неоспорими реалности, които всъщност въобще не са се случвали. Или са се случвали, но не така както сме ги запомнили или сме мислили, че се случват, нито както са описани в учебниците по история за подрастващата наша бодра смяна от идиоти, които бъркат Австрия с Австралия.

Всъщност не сме ли нещо като скулптори, моделиращи от глината на текущите си интереси и емоции не само желаното бъдеще, но и едно желано минало? За някои романтично настроени приятели тогава сме живели един живот в розово, *„La vie en rose"*, както пееше голямата Едит Пиаф, за други спектакълът се е разгъвал сред исторически декор в мрачна сепия, със заплашителното соло на бас-баритон в униформата на полковник от Държавна сигурност. Или по думите на руските фантасти Братя Стругацки, не асистираме ли на един необикновен *„Институт по експериментална история"*, в който активно си сътрудничим ние, лаиците със съмнителните си и деформирани от времето и склерозата

мемоари, и професионалните политически пророци с дългосрочна визия за бъдещето и къса памет за миналото.

Един поет, Валери Петров, писа, че някога в това минало мечтаел за ръчен часовник. Сега поетът си имал часовник, но уви – вече нямал мечта! Кое всъщност е желаното и по-ценно: мечтата за часовник или самият часовник? Изречено с библейски символи – самият храм или пътят към храма? Тъжно е и аз го разбирам, когато говоря за реалността на добрите сънища и горчивите прозрения на утрото, когато мечтите тихо се разтапят като слана под първите слънчеви лъчи.

Извини ме за следващия пример, драги ми Джеки – и аз съм невежа в науките като теб, но знаеш ли що е паралакс? Паралакс, драги, е онова оптическо отклонение на наблюдаваната през телескопа звезда от реалното ѝ място в пространството. С други думи, с почуда я откриваме на определена точка от Вселената, но съвсем не там, където теоретически би трябвало да бъде. Проблемът е в това, че се е изместила от очакваното място не звездата, а Земята, от която я наблюдаваме. Това отместване на истината от точните ѝ координати отдавна забелязал и Галилей, но не му повярвали. Което често се случва и до днес, когато не осъзнаваме, че изместилите се в оценките за отминалия живот сме ние, а не самият той, животът – той си е такъв, какъвто е бил, сложен и неоднозначен, стои опънал петала като магаре на мост, стои упорито на своето място и нищо не може да го отмести оттам.

Не намираш ли, уважаеми Джеки, че и споменът за нашето противоречиво битие съществува в условията на постоянен паралакс – започваме да го тълкуваме не такова, каквото е или е било, а с малки, почти незабележими отклонения, с леки, съвсем леки корекции, предизвикани не от това, че звездата се е отместила, а поради едва доловимото отклонение на жизнената орбита, от която я наблюдаваме днес. Но помисли си – един милиметър отклонение на железопътната стрелка в началната гара може стотици или хиляди километри по-нататък да отведе влака вместо в топлия средиземноморски юг – към северните полярни ширини. Причината е онзи незначителен милиметър, сиреч началото на паралакса, уж незабележимото отклонение от истината, което накрая ни отвежда в съвсем неведоми селения, обитавани от триглави змейове и таласъми.

Може би някои мои редове ще ти се сторят неправдоподобни или направо пълна измислица, драги ми Джеки. Така те изглеждат само на пръв поглед, но няма да ти противореча, нито да представям доказателства за тяхната автентичност. Преди всичко защото понякога доказателствата напълно липсват, изпарили са се или са изчезнали по време на неизследвани от науката процеси, предизвикали анихилация на историческата ни памет; при други случаи нямам достъп до данни, отдавна картотекирани и заключени в сейфове с гриф „Строго секретно". А отдавна се знае и че част от доказателствения материал се намира в ръцете на сили, които предпочитат да не го разкриват и така още дълго да се мразим, подозираме и гледаме накриво със съседите. Като говорим за доказателства, всъщност самият живот едва ли се нуждае от доказателства, че е такъв, какъвто е или е бил – неправдоподобен и измислен от небесния автор (да се слави името Му во веки вечная!), склонен към парадоксални и неправдоподобни сюжети като например Големия взрив на едно грахово зърно енергия, породило милиардите галактики

на Вселената! Откровено казано и мен понякога ме гризат съмнения за автентичността на спомените: знае ли човек кое в живота му е било действителност и кое – самозаблуда и нескопосана измислица, кое е илюзия или сън.

А сънят сам по себе си не е ли една паралелна действителност – един друг свят на илюзиите, който ние също така обитаваме и докато сме в него, не се съмняваме в абсолютната му реалност и достоверност. Или, погледнато от друга страна, не се ли съмняваме понякога в реалността на абсурдите, които ни заливат, когато се събудим? И кое от двете състояния е истинското и в кое бихме искали да пребиваваме и да си останем? Да изживеем живота като неосъществена мечта или да изсънуваме мечтите си сякаш са се състояли в самия истински живот? И кое състояние всъщност е същинското – щом според древните мислители всичко, което ни обкръжава, е плод на нашите представи и нищо не съществува извън представите ни за него.

С това не се ли обяснява парадоксът, че историята на нашето недавно минало – писана от учени и преразказвана от лаици – не е система от факти и събития, а от представи?

Затова, ако нещо в моите спомени ти се стори неправдоподобно или намираш, че не е възможно то да се е случило точно така, както го описвам, включително размишленията ми за стените, надявам се да се досетиш, че нерядко търся помощта на някои метафори или другояче изречено – иносказания.

Това ми напомня, че обещах да споделя с теб думите на дядо си: *„Аз ти говоря едно, глупако, а ти се сещай за другото, което искам да ти влезе в тиквата!”*.

Не се засягай, приятелю, става дума за мен, а не за теб.

А дядо знаеше какво говори. Защото още през бляскавите времена на Абасидите бе отбелязано в мъдрите им и премъдри арабски писания, че когато някой сочи с пръст луната, глупакът гледа не нея, а пръста. Затова, драги ми Джеки, докато четеш следващите редове, вглеждай се в луната, а не в моя пръст!

Толкоз засега, уважаеми.

ГЕНЕРАЛЪТ

Милан Колев

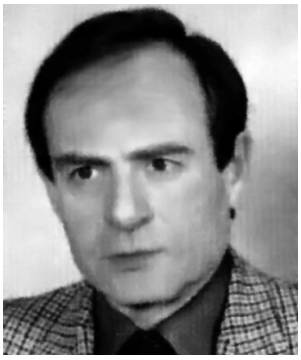

Милан Колев *– доктор по социология, доцент по теория на социалното управление. Бил е депутат в Седмото Велико народно събрание и в 37-ото Народно събрание и зам.-министър и главен секретар на Министерството на културата.*

Отбелязването на двадесет и пет годишнината от победата над хитлеристка Германия щеше да мине като едно от поредицата мероприятия в Софийския университет, организирано по традиционния начин. 272 аудитория, препълнена от отегчени студенти, доволни все пак, че заради събранието са отървали занятия, не очакваше изненади от вече до болка познатия сценарий за такива случаи. Участниците в боевете на Първа българска армия, съветският военен аташе и ръководството на Университета, настанени в президиума, търпеливо изслушваха поредния оратор.

На първия ред между официалните лица чинно чакаше своя ред да се изправи пред студентската аудитория генерал Владимир Стойчев. Стегната военна стойка, която се очертаваше под елегантния сив костюм, висока войнишка подстрижка, орлов поглед, зареян някъде нагоре – всичко в него говореше, че той е в спомените си духом там, при своите бойци в огнения ад на войната. За огромната част от младата аудитория той си беше пенсионираният генерал, изпратен от немай къде в олимпийското спортно движение, а участието му в олимпийските игри (Париж – 1924, Амстердам – 1928) на много от двадесетгодишните сигурно им се е струвало безкрайно далече назад в историята, някъде в античността.

Дойде и неговият ред – да говори за бойния път на Първа българска армия. Дребен, съсухрен от годините, главата му едва-едва се показваше над високата за неговия ръст катедра, Генералът обхвана с поглед притихналата студентска аудитория. Ръцете му здраво стиснаха катедрата, сякаш се страхуваше да не изтърве нишката на мисълта си, и без никакъв

лист хартия пред себе си той подхвана епичния си разказ за подвизите на своите бойци при Драва Соболч и по върховете на заснежените Алпи. От време на време тропваше с крак като нетърпелив състезателен кон и това беше единственият звук, който нарушаваше възцарилата се тишина. Не беше просто разказ, а живо описание на бойните действия, възхвала на човешкия героизъм и неустоима еманация на патриотичния дух на българина. Стаилата дъх аудитория се питаше как в този дребен на ръст човек се е побрала толкова голяма, човешка духовна сила.

Накрая на речта си Генералът направи малка пауза, надигна се на пръсти и сякаш искаше да срещне погледа на всеки студент. Финалът беше като бомба, хвърлена сред удивеното множество: „И днес, млади момчета и момичета, двадесет и пет години от онези епични боеве по върховете на заснежените Алпи – извиси глас той – моите старчески уши жадуват да чуят, тук, сега, от вашите младежки гърди същото мощно, победоносно, нестихващо, българско „Ура!".

Аудиторията се взриви и Генералът наистина получи мощното българско „Ура". Без съмнение тези задрямали от скука допреди 10–15 минути млади хора сега бяха готови да влязат в огъня, ако ги призове техният Генерал.

Доста години след това, в средата на осемдесетте години, наши приятели, които тогава работеха във Федерална република Германия, ни поканиха със съпругата ми на гости във Франкфурт. Една вечер по канал на западногерманската телевизия попаднахме на биографичен филм, посветен на генерал Владимир Стойчев. Специален екип на телевизията пребивавал в България със задача да заснеме филма, в който вече почти 90-годишният генерал на перфектен немски език разказваше изпълнения си с драматични поврати жизнен път. Може би заглавието на филма –„Прусаците на Балканите" – беше подразнило някого, но по непонятни причини този филм не беше излъчен в България.

Синът на нашите приятели, 14–15-годишен тийнейджър, ученик в едно квартално училище на Франкфурт, хвърли бегъл поглед към екрана и като разбра, че темата на филма му е „позната", си намери други вечерни занимания. За него, както някога за моите състуденти, генерал Стойчев беше по чудо оцелял представител на „античността", за когото вече няма какво повече да се каже.

На другия ден обаче той се върна от училище крайно възбуден и страшно обиден, че не сме го задържали насила пред телевизионния екран. Малката му утеха беше, че бяхме направили запис на целия филм, и той се втурна веднага да го изгледа докрай.

Когато влязъл рано сутринта в училище, той бил обграден от съучениците си, които се надпреварвали да изказват своето възхищение и почуда, че България може да има такива големи личности като Владимир Стойчев, и да се удивляват, че един почти 90-годишен българин говори перфектно на немски език. „Целия ден при мене беше като на поклонение от ученици и учители" – преизпълнен с национална гордост се жалваше Владко.

В подобно положение беше изпаднал и нашият приятел. През целия ден в офиса си отговарял на телефонни обаждания на бинес партньори от всички краища на Германия, които изказвали възхищението си от тази забележителна личност.

Само за една вечер от малкия екран генерал Владимир Стойчев беше направил много повече за авторитета на България, отколкото всички наши дипломатически мисии.

Но по силата на една от най-лошите нашенски традиции ние постепенно изпращаме в забвение големите си личности като българския Генерал Владимир Стойчев.

АЙРЯН

В една гореща августовска среднощ на 1969 година изпращах моя гостенка, която живееше на две преки от студентската ми квартира. Облечен в дънки, пуловер на голо, без никакъв документ и с една връзка ключове в джоба, изобщо не подозирах, че ми предстои да преживея най-безсънната и щура нощ в живота си. Понеже, както редовно ставаше в онези години, ме гонеше яко студентски глад, се размечтах пред девойчето:

– Ех, сега да имам един буркан с кисело мляко, че като се върна да си направя един студен айрян! На това може да му се каже истинско, студентско щастие.

– Така кажи бе! Ние имаме колкото искаш. Почакай малко и щастието ще ти се усмихне – отвърна тя.

С готовност и с явно желание да ме ощастливи момичето се появи след няколко минути с мечтания от мен буркан.

По онова време киселото мляко се разнасяше през нощта в пластмасови каси, пълни със стъклени буркани. Стоката се оставяше на улицата пред магазините на купчина и сутринта продавачите проверяваха наличното количество. Случвало се е – рядко – някой и друг буркан да липсва, присвоен от гладен преминаващ край магазина или от снабдител на стоката. Вероятно моята среднощна разходка е съвпаднала със засилване на кражбите и точно в това най-неудобно и опасно време се бях запътил към къщи и мислено вече разбърквах студения айрян. Не било съдено обаче мечтата ми да се сбъдне толкова бързо.

На първата пресечка, седнал на пейка с гръб към мене, седеше някакъв човек, на когото не обърнах внимание, но за разлика от мене той целият е бил нащрек. Когато се изравних с него, изведнъж скочи като пружина и с възможно най-стряскащия глас изрева в ухото ми:

– Стой, не мърдай! Горе ръцете!

Като мълния ми мина мисълта, че абсолютно сигурно си имам работа с някой луд, изтърван от психиатрията, или с бандит, които не се срещаха толкова често в онези далечни времена. Замахнах с буркана, за да го фрасна по главата, но оня се оказа по-чевръст, извади едно късо нещо, щракна и то се превърна в полицейска палка, която тутакси се стовари върху раменете ми.

– Не мърдай, че ша стрелям! Старшина Панчо Панчев от VI районно управление на МВР. Откога та вардя аз тебе, ама най-сетне та спипах! – изрепчи се Панчо, и ми показа документите си и пистолета, който издуваше цивилното му сако. – Ша крадеш кисело млеко, а? Давай личните документи и се дръж кротко, че иначе ша стане лошо!

– Нямам в себе си документи – отвърнах ошашавен от развитието на ситуацията.

– Ясно! – отвърна Панчо, окончателно убеден, че е спипал най-после крадеца на киселото мляко. – Какъв си ти бе?

– Студент съм.

– О! Туй няма никакво значение! Аз съм хващàл инженери да крадат млеко, пък той ми се хвали, че бил студент. Арестуван си и тръгваш с мен.

– Чакай бе, човек. Часът е един. Ела до нас да ти покажа документите си. Живея на другата пресечка – опитах се наивно да умилостивя Панчо.

– Не ми философствай, момче. Знаеш ли колко такива тарикати като тебе съм излòвил – сопна се той.

Обви с професионална сръчност плътно ръкава на пуловера ми около китката си и така, рамо до рамо, той в дясната си ръка с полицейската палка, аз в лявата си ръка с фаталния буркан, поехме по безлюдния булевард. „Ей сега да ме зърне някой познат от Университета – помислих си аз – и утре ще гръмне, че първият секретар на Комсомола на Софийския университет снощи е бил арестуван с буркан кисело мляко. Голяма веселба ще падне."

Пристигнахме в портиерната на цигарената фабрика до Руски паметник. Панчо ме освободи от желязната си хватка и с по-благ тон ми направи джентълменско предложение:

– Слушай, момче, признай си бе! Прияло ти се е кисело млеко. Разбирам, че не си издържал на глада. То студенството е като войниклъка. И студентът, и войникът са вечно гладни. Откраднàл си. Голяма работа! На всеки може да се случи. Един буркан струва 20 стотинки. За тях няма да те вкараме в затвора я!

– Не съм крал нищо и няма какво да признавам – запънах се аз като магаре на бряг от чисто принципни съображения, защото не бях крал, и с наивната мисъл в главата, че Панчо ще ми повярва. Аз за него обаче бях крадец и нямаше сила на света, която да го убеди в обратното.

– Вàди тогава всичко от джобовете да видим какво друго освен буркана си откраднàл – заповяда Панчо, сигурен, че е дошъл часът на истината.

Нямаше кой знае каква изненада от инвентаризацията на джобовете ми, защото стоварих върху масата само една много съмнителна връзка със 7–8 ключа. Това за Панчо обаче беше върхът на доказателствения материал, че е спипал „криминално проявен" тип.

– Всичко е ясно – каза той и без допълнителни въпроси започна да набира някакъв телефонен номер. – Другарю майор, обажда се старшина Панчо Панчев. Хванàх един младеж на пресечката на ул. „Ивайло" и бул. „Димитър Благоев" както краде кисело млеко. Оказа съпротива и го арестувàх. Чакам вашите разпореждания.

След кратка пауза, през която явно получаваше указания, той се изпъна като струна и рапортува:

– Ясно, другарю майор.

– Спри се малко бе, старшина. Кога си ме хванал да краде? Каква съпротива съм ти оказал? Ако те бях халосал с буркана между очите, още щеше да си миеш лицето от млякото и да се чудиш накъде съм запрашил – започнах да се бунтувам с голямо закъснение.

– Ти ша мълчиш! – сопна ми се той. – Майорът тръгва насам и след пет минути е тук. Ха да видим как пред него ша са оправдаваш. За мене всичко е ясно като бял ден.

Наистина след 5–10 минути отвън паркира милиционерски москвич със светеща синя лампа върху купето, управляван от милиционер в униформа, и очакваният с нетърпение майор влезе при нас. Обясних подробно за глада, за момичето, за буркана и за Панчо, като вмъкнах, уж между другото, че съм секретар на Комсомола на Университета, т.е. „близък на властта", и може да ми се има доверие. Накрая предложих сутринта да заведа момичето в районното управление, за да я разпитат. А часовникът вече показваше два след полунощ. Тъкмо помислих, че съм успял да убедя майора да изпълним моята програма, когато в главата на Панчо се пръкна друга „блестяща" идея:

– Другарю майор, момчето може и да не лъже, ама, ако лъже, до утре има много време и той може да подучи момичето какво да ни говори, като я разпитваме. Затуй ви предлагам да почакате, докато обиколя района с магазините да проверя дали са в наличност бурканите с киселото мляко в касите.

Това „конструктивно предложение" направо срина до основи цялата ми защитна стратегия. Майорът тутакси се съгласи. Панчо тръгна да проверява, а на мен в главата ми се завъртяха много от мрачни по-мрачни мисли: „Ами ако докато ние сме се размотавали и чакали пристигането на майора, някой наистина е откраднал буркан с кисело мляко или пък онзи, който ги разнася по магазините, си е прибрал някой и друг буркан за вкъщи, отивам си мърцина с петното на крадец."

Докато Панчо обикаляше в късна доба софийските улици, за да брои бурканите в пластмасовите каси, ние с майора си поприказвахме на общи теми. Не щеш ли, от приказка на приказка се оказа, че той е земляк – родом от Преслав, а моето родно село някога е било в Преславска околия. Това без съмнение постопи малко ледовете на естественото недоверие, което от памтивека съществува между крадеца и човека на реда. Почти бях докарал работата до съгласие да отидем до квартирата ми и да се легитимирам. Но точно в този момент нахълта Панчо с една добра новина, но и с една още по-ненормална идея:

– Другарю майор, всичко е наред. Няма липсващи каси и буркани, ама аз предлагам да отидем още сега да питаме момичето дали му е давало буркан.

– Чакай бе, старшина! Часът е три сутринта. Хората спят. Къде ще ходим да правим панаири по втори петли? – опънах се аз, но това не хвана дикиш пред майора, а още по-малко пред ентусиазирания Панчо.

Настанихме се на задната седалка в москвича. Панчо и майорът от двете ми страни, аз в средата, стиснал буркан между колената си. Забарабаних с пръсти по капачката и ме изби на смях.

– Какво има толкова смешно, бе момче? След малко ша видим кой ша са смей последен. И недей да хлопаш по буркана – сопна ми се Панчо.

– Че какво не му е смешното на това идиотско положение? За първи път ми се случва да се возя в милиционерски москвич на зазоряване, гладен като вълк, с буркан кисело мляко и да не мога да си вкуся от него. На всичко отгоре по никое време сме на път да извършим една още по-голяма простотия от идиотията, която сътворихме досега.

Часът на истината настъпваше, защото бяхме вече пред жилищната кооперация. Панчо нетърпеливо се втурна към входа, но се усети, че не е в униформа и че могат да го помислят за луд, като звънне и попита хората за кисело мляко в три и половина през нощта. Още нестигнал входната врата на жилището, той се врътна обратно и ми заповяда с тон, който не търпеше възражение:

– Момче, ела с мен, че не съм в униформа!

– Който е дошъл дотук, трябва да е мислил как ще продължи по-нататък! Никъде нямам намерение да ходя! – запънах се аз като рак на бързей.

След кратко „производствено" съвещание между тримата представители на реда с него тръгна шофьорът на колата с милиционерската униформа. А в главата ми, за кой ли път през тази нощ, се завъртяха купища от мрачни и още по-мрачни мисли: „Ами ако сега, почти в четири часа сутринта, това момиче, като види милиционер, се стресне и отрече да ми е давало някога буркан с кисело мляко, или отвори майка ѝ, която си няма хал-хабер за какво става дума, или пък, не дай боже, отвори баща ѝ (полковник от ДС) и намери общ професионален език с Панчо, тогава, мой човек, спукана ти е работата." Минутите се нижеха като часове. Но след 5–6 минути Панчо се върна и с благ тон ми заговори:

– Момче, извинявай, станàла е голяма грешка. Тука в квартала някой всяка вечер краде кисело мляко и аз помислих, че си ти. Довиждане и всичко най-хубаво – побърза да се сбогува той, а началникът му запази деликатно мълчание.

– Какво? Нали докладва на майора, че си ме спипал точно като крада и че съм оказал съпротива при ареста? Много добре знаеш, че не съм тук по собствено, а по твое желание. И сега искаш да си тръгна от тук за вкъщи пеша? Така ли? А можеш ли да ми гарантираш, че на следващата пресечка някой милиционер, твой колега, маскиран като тебе в цивилни дрехи, няма да ме арестува отново и след още три часа, след подобна тъпа разходка, при изгрев слънце, да се окажа отново тук със същия буркан в ръце, но по-гладен отвсякога?

– Ами хвърли го бе! – предложи Панчо.

– Ти чуваш ли се какво говориш бе? Аз три часа водя епична битка за едната гола чест и за един скапан буркан кисело мляко от 20 стотинки, а ти ми предлагаш на всичко отгоре да си легна гладен като вълк. От колата не мърдам наникъде! Ще ме закарате вкъщи! В противен случай от утре започвам да пиша жалби. Много добре знаете, че имам свидетели, които току-що посетихте отсреща в онзи вход. Не зная как ще обяснявате какво сте търсили тук преди изгрев слънце. Добре, че са те, иначе никой няма да ми повярва каква дивотия съм преживял през тази нощ.

Винаги когато си спомням този случай, неволно правя сравнение между две различни личности. Много години след тези среднощни преживявания се сприятелих с друг Панчо Панчев – Дядо Пънч. Един чудесен писател, много интелигентен и фин човек с невероятно чувство за хумор най-вече към собствената си особа, който като душевност беше на светлинни години далеч от онзи Панчо. За сетен път се убеждавам, че не името прави човека, а човекът прави името.

Закараха ме до квартирата. С треперещи от глад ръце отворих буркана с киселото мляко, а той: „Бъл-бук , бъл-бук, бъл-бук…" Явно е стоял най-малко една седмица – беше август, на южен балкон, шупнал целият, бълбука ли бълбука. Направих си мечтания айрян – студен, кисел, много резлив, както си го обичам, изпих

половината на един дъх и заспах. Събудих се към обяд и дълго се чудих дали тази идиотия не е била лош сън. Но недопитият в буркана айрян, шуптящ по-буйно отпреди, като че ли ми нашепваше: „Не беше сън! Не беше сън! Не беше сън!".

БАЙ СТОЯН

Рожденото име на този стар, добър приятел на моите родители беше Хюсеин. По време на т.нар. възродителен процес бай Юсен, както го наричахме, избрал да се именува Стоян, защото такова било името на най-добрия му приятел, с когото бил служил в армията далече преди Девети септември. При възстановяването на предишните имена той и цялата му фамилия – дъщери, внуци и правнуци, не пожелаха връщане назад и си останаха с българските имена – той Стоян, а бабата Елена.

Животът на бай Стоян беше преминал в малката схлупена къщурка в покрайнините на с. Бял бряг, непосредствено до коритото на Камчия. Всяко приижданe на реката усложняваше и без това нелеката съдба на цялото му семейство, стоварваше много грижи за опазване от наводнение на бедното стопанство и на покъщнината. Но малката, плетена от габрови пръти вратичка на този дом винаги беше гостоприемно отворена за всеки, който би пожелал да го посети. За бай Стоян да дойде гост у дома му и да няма кой да го посрещне и да му окаже уважение беше пълна катастрофа.

Езикът на бай Стоян беше невероятна смесица от български и турски. От уважение към събеседника си той упорито търсеше подходящи български думи и се опитваше да поддържа разговора с всеки, който проявяваше търпение към неговите езикови проблеми. Големите му усилия да разбере събеседника си се отпечатваха върху цялото му напрегнато лице. Повдигнал вечния си каскет леко нагоре, вперил присвити очи в човека отсреща, с полуотворена уста поклащаше от време на време глава в знак на съгласие или на отрицание и сякаш поглъщаше всяка изречена дума, ясно показвайки, че е потопен изцяло в разговора.

Щом дойдеше у дома на гости, родителите ми веднага превключваха на перфектен турски език, а бай Стоян с пълно право приемаше това като дълбоко уважение към неговата личност. Цялото му лице грейваше от задоволство, че може спокойно, без притеснение да изкаже онова, което беше в главата му.

За него радостта на неговите приятели беше негова собствена радост, а бедата им – негова собствена беда. Майка ми почина през една жестока зима, каквато може да се случи само в Североизточна България. Пътищата бяха затрупани от огромни преспи, зверски студ сковаваше всичко, беше изключено да се стигне до Шумен. Научил за сполетялото ни нещастие, бай Стоян обаче намира каруца, с която да го закарат в тъмни зори от селото до жп гарата, качва се на единствения влак, но за беда локомотивът затъва в снежните преспи на три километра от града. Това не го отчайва и той пеша сам си прави пъртина по безлюдното шосе. За жалост пристигна с голямо закъснение. Единствен от селото, закъснял, но въпреки всичко пристигна! Беше премръзнал и посинял от

януарския студ, свит в най-новия кат от вечното си дочено, работно облекло, с ниско нахлузен каскет, с нови гумени галоши върху подгизналите от снега дебели, вълнени терлици, гладко избръснат за случая. Той скромно доказа голямата си доброта.

Когато започна масовизацията на селското стопанство и всички в селото си дадоха нивите и животните в кооперацията, бай Стоян остана единственият, който отказа. Някои от сегашните закъснели „анализатори" на онова време сигурно ще го изкарат пострадал от властта „кулак" или жертва на тоталитаризма. Нищо подобно! Неговата здрава селска интуиция на човек, изкарвал цял живот с тежък труд прехраната си, му беше подсказала, че нещо, което е общо, значи е ничие. Той не можеше да си представи, че неговите яки биволи, за които се грижеше с такава любов и всеотдайност, ще станат обща собственост, че за тях ще се грижи някой друг, а той ще ги наблюдава равнодушно отстрани като чужд човек. Та те заедно с талигата бяха най-важната част от малкото имущество, което му помагаше да оцелее в тежкия селски живот!

Накрая, след дълги колебания отишъл при брат ми, тогава председател на ТКЗС, и поставил условие за членството си в кооператива: става член-кооператор само ако той единствен се грижи за двата си бивола и ако само той работи със собствената си талига. Приели му условието и така бай Стоян постави точка на борбата между общото и частното, която бушуваше от дълго време в неговата душа.

Той не обичаше да пътува до окръжния град, защото му излизаше скъпо, но най-вече заради шумотевицата и суетнята на хората по улиците, а и защото всичко му беше много чуждо и нямаше с кого да си каже две човешки думи. При едно от много редките си пътувания до града той решил да се отбие при мен да се видим и спокойно да си поприказваме.

От охраната на входа на комитета го пуснали и му предложили да ползва асансьора, но той категорично отказал. За него тази дяволия, наречена асансьор, си беше една от многото измишльотини на новото време, за чието управление той нямаше никаква представа, пък и беше свикнал цял живот да се доверява на собствените си крака.

Заизкачвал се бай Стоян по стълбите, застлани с червени пътеки, заобикалял внимателно скъпите персийски килими, за да не ги изцапа, хвърлял от време на време поглед към тавана, където блестели кристалните полилеи, и към многоцветните стъклени стени. Неговият захлас в коридорите на окръжния комитет сигурно е приличал на почудата на онзи странник от деветия век, попаднал в престолния град Велики Преслав, описана в „Шестоднева" на Йоан Екзарх: „Когато някой простороден и беден, и чужденец, дошъл отдалече при портите на княжеския дворец и видял ги, изумява се. И стигнал до (вътрешните) врати, като пита, чуди се. И влязъл вътре, вижда от двете страни да се издигат къщи, украсени с камък и дърво, и изписани, и прочее. Като влезе в двореца и види високите палати и църквите, украсени невероятно с камък и дърво, и боя, а отвътре – с мрамор и мед, сребро и злато, понеже не знае с какво да ги сравни, тъй като в своята земя не е виждал друго, освен сламени колиби, бедният, изгубвайки си ума, им се чуди."

Захласът на бай Стоян обаче бил внезапно прекъснат, защото той зърнал с крайчеца на окото си, че от дъното на огромното фоайе с голям букет черве-

ни карамфили в ръка, с бодра походка към него се носи самият Тодор Живков. От първоначалния шок го изкарало неговото дълбоко убеждение, че не може да дойде някой гостенин и да няма жива душа да го посрещне, хеле пък ако това е най-големият сайбия на държавата. И без много да се тутка и оглежда, бай Стоян се юрнал почти бегом към горния етаж, за да предотврати „големия скандал", който се оформял пред неговия смаян поглед.

Влезе секретарката и много притеснена ми съобщи:

– Другарю Колев, току-що отвън нахълта бай Стоян, много притеснен и почти паникьосан, напира да влезе при вас. Не мога да разбера какво иска да ми каже, но изглежда става дума за нещо много неприятно.

В този момент вратата рязко се отвори и вътре се втурна бай Стоян в пълен душевен смут, зачервен, запъхтян, запотен и изгарящ от желание да ми помогне в тази „тежка" според него ситуация. Бедните му запаси от български думи съвсем се бяха изпарили. Грабна ме за ръката, почти ме повлече към изхода и продължи припряно, объркано да ми обяснява:

– Милян, бържи, чиляка иди, никой ни среща! Я! Я! Я! Чиляка ба, там долу, аз горе идвам теб, ама там няма никой!

– Кой чиляк бе, бай Стояне? – опитах се да разбера поне нещичко от това, което го беше изкарало от релсите, но опитът ми излезе напълно безуспешен.

– Иди чиляка ба, чоджум, иди! Я! Я! Баша иди, няма кой среща! Баш гостинин иди, ама няма никой! – продължаваше трескаво да ми обяснява той и почти на бегом двамата се втурнахме надолу по стълбището към изхода да посрещнем „Баша".

За секунди се озовахме във фоайето и наистина срещу нас се беше задал самият Тодор Живков, но изтипосан в пълен ръст върху едно голямо фотопано. Първият секретар беше поръчал да се намери хубава снимка и да се постави на централно място във фоайето.

Щом разбра с кого почти се е сблъскал в лъскавото фоайе, шокът, който току-що беше преживял бай Стоян от неочакваната среща, сега рязко се смени с пълно вцепеняване. Когато дойде на себе си, явно изтощен от толкова силните преживелици за толкова кратко време, той започна уморено да се вайка:

– Вай, чоджум, вай, вай! Бря, бря, бря! Аз мисли видял жив чиляк, ама то бил фото! Ай, ай, ай, ай, ай! – той жално се тюхкаше, вперил любопитен поглед в образа на вожда.

Горкият човек, неговата селска, добра до наивност душа изобщо не би могла да си представи какво щеше да се случи, ако посещение на Тодор Живков наистина съвпаднеше с неговата визита. Това, че нямаше да припари до сградата на комитета, си е ясно от само себе си. В най-добрия случай щеше да бъде някъде навън, сред специалното и добре организирано множество от посрещачи, щеше да се чуди и да се мае защо е нужна тази шумотевица и суматоха, тези бурни аплодисменти, ръкопляскания и скандирания за едно нищо и никакво гостуване. В Бял бряг нещата са къде-къде по-прости. Дойде ти гостенин, пиете едно кафе, направите си хубав лаф мохабет и го изпращаш по живо, по здраво. А тук, сред шумното множество, бай Стоян сигурно щеше да си помисли: „То бива бива уважение към гостенин, ама хайде холан – тези тука май се престараваат!".

ПРОФ. МИХАИЛ САВОВ

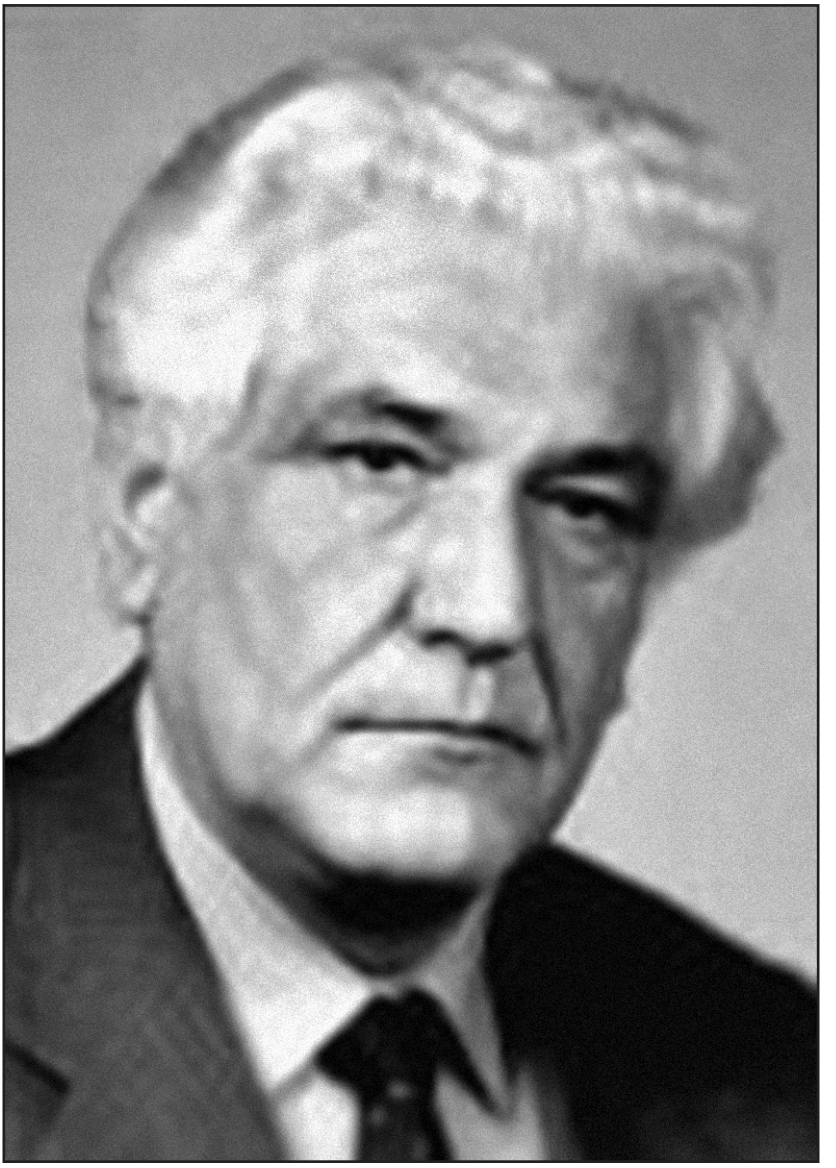

(1928–2015)

Загубихме уважавания учен, достойния човек,
родолюбец, общественик и автор!

Сп. „Понеделник"

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(„MONDAY" – *A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS 5

THEORY

Boris Guseletov The Socialist Alternative of the Neoliberal Model of Globalization – Reality or Utopia? 7

INTERNATIONAL POLITICS

Doncho Donchev Si Dzinpin for "The Chinese Dream" 21

Dilyan Nachev On SIRIZA and the Party of the European Left beyond the Myths 27

POLITICS

Ivka Tzakova 25 Years Later: Oligarchization of Bulgarian Politics 35

THE LEFT WING – PAST, PRESENT AND FUTURE

Dimitre Genchev Yanko Sakazov (Pages from his Political Biography) 43

SOCIETY

Konstantinka Kalaydjieva We Will Be Judged by the Future Generations. The Ongoing Failure to Ensure Book Heritage of the Bulgarian National Library 55

SOCIAL POLICY

Maxim Mizov The Odd Poetics of the Spaces of Protest 74

TABLE OF CONTENTS

ECONOMICS

Vassil Sgurev — The Magic of the BIG DATA — 88

HISTORY

Chavdar Dobrev — Hungarian Events of October 1956 – the First Revolution for Renewal of Socialism — 95

CULTURE

Mathey Shopkin — Poems — 122

Anjel Vagenstein — Beyond the Walls
Instead of Confession
(An Excerpt from an Unpublished Autobiographical Novelette) — 127

Milan Kolev — Short Stories — 143

IN MEMORIAM

Michail Savov — 152

Sommaire

понеделник

(„LE LUNDI“ – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

Pensées et aphorismes 5

Théorie

Boris Gousseletov L'alternative socialiste du modèle néolibéral de la globalisation – réalité ou utopie? 7

Politique internationale

Dontcho Dontchev Xi Jinping – „Le rêve chinois" 21

Dilian Natchev De Syriza et du parti de la Gauche européenne au-delà des mythes 27

Politique

Ivka Tsakova Après 25 ans d'oligarchisation de la politique bulgare 35

La gauche – passé, présent et avenir

Dimitar Guentchev Yanko Sakazov (Extraits de sa biographie politique) 43

Société

Konstantinka Kalaïdjieva Les générations vont nous juger – la crise permanente des dépôts de livres 55

Politique sociale

Maxime Mizov L'étrange poétique des espaces protestataires 74

SOMMAIRE

ÉCONOMIE

Vassil Sgourev — La magie des GRANDES DONNÉES — 88

HISTOIRE

Tchavdar Dobrev — Les événements en Hongrie du mois d'octobre 1956 – la première révolution pour la refonte du socialisme — 95

CULTURE

Mateï Chopkin — Poésie — 122

Angel Waguenstein — Au-delà des murs
En guise de confession
(Extrait d'une nouvelle autobiographique non publiée) — 127

Milan Kolev — Nouvelles — 143

IN MEMORIAM

Mikhaïl Savov — 152

INHALT

ПОНЕДЕЛНИК

(„MONTAG“ – *ZEITSCHRIFT FÜR THEORIE, POLITIK UND KULTUR*)

GEDANKEN UND APHORISMEN 5

THEORIE

Boris Gusseletov Die sozialistische Alternative des neoliberalen Modells einer Globalisierung – Realität oder Utopie? 7

INTERNATIONALE POLITIK

DontschoDontschev Si Dsinpin über den Chinesischen traum 21

Diljan Natschev Über SIRIZA und die Partei der Europäischen Linke jenseits der Mythen 27

POLITIK

Ivka Zakowa Nach 25 Jahren / Olygarchisierung der bulgarischen Politik 35

DIE LINKE - GESCHICHTE, GEGENWART UND ZUKUNFT

Dimiter Gentschev Janko Sakasov (Paginas aus seiner politischen BIOGRAPHIE) 43

GESELLSCHAFT

Konstantinka Kalajdschiewa Die Generationen werden uns verurteilen – die permanente Krise, die die Lagerräume für Bücher in der bulgarischen nationalen Bibliothek betrifft 55

POLITIQUE SOCIALE

Maxime Mizov Die seltsame Poetik der Protesträume 74

INHALT

ÖKONOMIK

Wassil Sgurev Der Zauber der GROSSEN DATEN 88

HISTOIRE

Tschawdar Dobrev Die ungarischen Ereignisse, Oktober 1956 in Ungarn – erste Revolution zur Erneuerung des Sozialismus 95

KULTUR

Mateij Schopkin Gedichte 122

Anchjel Wagenstein Jenseits der Mauer
Anstatt Beichte
(Auszüge aus einer nichtveröfentlichten autobiographischen Novelle) 127

Milan Kolev Erzählungen 143

IN MEMORIAM

Michail Sawov 152

Содержание

ПОНЕДЕЛНИК

(„ПОНЕДЕЛЬНИК“ – *ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ*)

Мысли и афоризмы 5

Теория

Борис Гуселетов Социалистическая альтернатива неолиберальной модели глобализации – реальность или утопия? 7

Международная политика

Дончо Дончев Си Цзиньпин о „Китайской мечте” 21

Дилян Начев О СИРИЗЕ и партии Европейских левых за гранью мифов 27

Политика

Ивка Цакова 25 лет спустя: олигархизация болгарской политики 35

Левые силы – прошлое, настоящее и будущее

Димитр Генчев Янко Сакызов (Страницы политической биографии) 43

Общество

Константинка Калайджиева Поколения будут судить нас – перманентный книгохранилищный кризис Болгарской национальной библиотеки 55

Социальная политика

Максим Мизов Странная поэтика пространств протеста 74

Содержание

Экономика

Васил Сгурев Магия БОЛЬШИХ ДАННЫХ 88

История

Чавдар Добрев Венгерские события октября 1956 года – первая революция за обновления социализма 95

Культура

Матей Шопкин Стихи 122

Анжел Вагенштейн За стенами
Вместо исповеди
(Отрывок из неопубликованной автобиографической новеллы) 127

Милан Колев Рассказы 143

In memoriam

Михаил Савов 152